

- 27

כרד ד', קובץ כ"ז ילקוט ווהלין תמוז תשכ"ט — יולי 1969

ביקור נשיא המדינה ב,,היכל יהדות ווהלין", 2

חג חנוכה ה,,היכל", 2

מרדכי זאב פייארברג — 70 למותו

פייארברג (סונטה), יעקב פייכמן, 3

חברי מרדכי זאב, ש. צ. זצר, 4

פייארברג בקייטנה בסלביטה, ישראל ברמן, 10

חידה ושמה פייארברג, מרדכי בונה, 13

לאור חזונו של פייארברג, עזריאל אורי, 17

בין נחמן לאליק, אברהם גל, 20

לאן (שיר), נתן ליבנה, 23

50 שנה לפרעות בזוהיל והסביבה

לילה בקורחת יער (שיר), אמיר גלבע, 24

עזרת אחים, עזריאל אורי, 25

הטבח בתרע"ט, מרדכי בונה, 26

הטבח בקמניברוד, א. ד. רוזנטל, 31

בתי כנסת ומדרשים

ל' בתי תפילה, דב ברנשטיין, 32

בית התפילה הטלנאי, יונתן שלאין, 34

השואה הנאצית

זוהיל, מנדל מן, 36

יריתי ברוצח אמי ואחותי, שמחה גילדנמן, 38

מאבק הישישים על בית הכנסת, משה גילדנמן, 40

לקבר אבות בז'יטומיר, יעקב בר-מידות, 41

אימוץ הקהילה ע"י בי"ס ארנון

הנצחת קהילת זוהיל, יוסף פינרט, 44

אמצנו לנו קהילה, רבקה נגה-אהרונים, 45

ראיון עם גב' ומר מלמד, תלמידי ח' 2, 45

ראיון עם מר שליון, תלמידי ח' 2, בי"ס „ארנון": יעקב מלכין,

רשימות וציורים, תלמידי בי"ס „ארנון": יעקב מלכין,

יואב ארמתי, רפי צדיקוב, נ. זיברג, אליק ליכטמן, 46

ביקור נשיא המדינה ב"היכל יהדות ווהלין"

יום שני, ג' בסיון, תשכ"ט (20.5.69) הוכרז בגבעתיים יום הנשיא. הוענקה לו אזרחות כבוד ע"י ראש העיר ומר קובא קרייזמן ובית הנוער נקרא על שמו ושם רעייתו גב' רחל שור. שער כבוד הוקם ברח' כורזין, לא הרחק מן ה"היכל" ועל כן ראו עצמם נציגי האיגוד העולמי שבאו לקבל את פניו מקורבים יותר.

בעבור השיירה ליד ה"היכל", עמדו נציגי האיגוד נרגשים ותוהים, היבקר הנשיא ב"היכל"? השיירה נעצרה ושעה קלה היתה השאלה תלויה באויר. אחר חילופי דברים עם ראש העיר, החליט הנשיא לבקר. משהבחין שלישו של הנשיא, שבפנים עדיין מתנהלת העבודה, ביקש לא להכנס פנימה והשיחה התנהלה ברחבה שלפני הכניסה. השיחה הקצרה נסבה על הבונים את ה"היכל" ועל גדולי הספרות העברית שהוציאה מתוכה יהדות ווהלין. בהזכיר הנשיא את ביאליק ואחרים, העירו נציגי האיגוד, כי הגליון הקרוב של "ילקוט ווהלין" יהיה מוקדש לפייארהברג. הנשיא שמח לשמוע על כך וכן הזכיר את השתתפותו בגליון הקודם כאשר כתב על המשורר העברי בן ווהלין, ידיד נעוריו שמת בסיביר, וחיאל רברבי.

רבות של מברכים הופיעו, לקול תשואות המסובים בזה אחר זה.

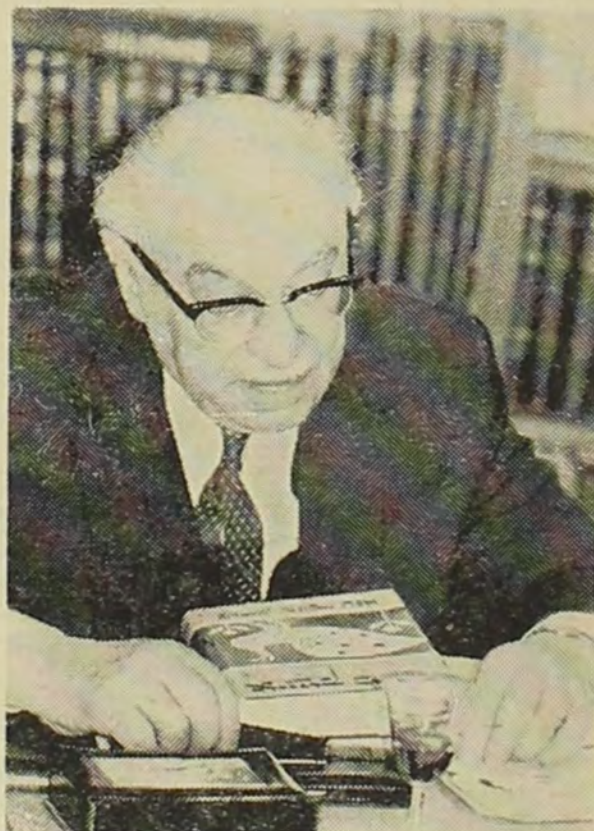
המסיבה התקיימה במוצ"ש, 3 במאי 1969, באולם בנייברית בתל-אביב, בהשתתפות ראש עיריית גבעתיים מר קובא קרייזמן. כן היתה תכנית אמנותית עשירה. הנחה חבר הנשיאות מר ח. פינקל.

טכס חנוכת ה"היכל" התקיים למחרת יום א', בשעה 4 אחה"צ על המגרש הנרחב שלפני ההיכל בנוכחות אלפים שהגיעו מכל רחבי הארץ. ניהל את הטכס חבר הנשיאות מר זאב אפטר ונאמו ראש עיריית גבעתיים מר ק. קרייזמן; יו"ר האיגוד מר מ. בורקא; יו"ר הפדרציה בארה"ב מר ג. פירר וסגן יו"ר המועצה מר ל. צ'קור.

בפרקי מקרא ומסכת כללית על השואה הופיעו תלמידי שבעה בתיספר יסודיים ממלכתיים מתוך כשלושים בתי"ס שאימצו קהילות מקהילות ווהלין. השתתפו: תלמידי בתי"ס: ע"ש שלום עליכם, לוד (המנהל מר ישעיהו שרייבשטיין); טרחבים, פרדס-חנה (גב' יהודית קליגר); ע"ש דוד רמז, חולון (סגן המנהל מר משה אריון); עליות, רמת-גן (מר ישחור); היובל, תל-אביב (מר אביאל); סביון, גני-יהודה (מר אברהם גל); ע"ש יצחק בן-צבי, כפר סבא (המחנך מר ב"צ קמניצקי).

לאחר הטכס התקיים גם טכס קריאת הכרך שלפני ההיכל ע"ש יהדות ווהלין שנכחדה בשואה. בו בערב ערכו ראש עיריית גבעתיים ורעייתו מסיבת קבלת פנים חגיגית לכבוד האורחים מחו"ל ופעילי האיגוד בארץ.

ילקוטי ווהלין, המהדורות בעברית וביידיש (25 ו-26) שהופיעו לכבוד המאורע חולקו בין האורחים.

חג חנוכת ההיכל

לקראת חנוכת הבית הגיעו מחו"ל, מארה"ב, דרום אמריקה, אנגליה וכו' מאות אורחים יוצאי ווהלין ומשפחותיהם. היתה זו תמונה מרהיבה לראות כל אלה מסובים יחדיו עם משפחת הוהלינגאים ביש-ראל ליד שולחנות ארוכים, סועדים את לבם בארוחת ערב חגיגית ומברכים, כל אחד בשפה השגורה בפיו, על נס האיתוד, על גמר הבנין וכו'. עשרות

מרדכי זאב פייארברג -

70 למותו - 95 להולדתו

פייארברג

יעקב פייכמן

היית געוויינט שעה קדימו.
היית אביבנו שאחר.
ובעוד ימים עלינו כי יאדימו
תלך בודד ילבין שם בנכר.

אך דור עוד יתרפק על אבליך.
כאבך יחן בלבן הפריחה.

אלול תשי"ה

הוי עלם נד-צלילים, אשר מהרת
ללכת בעוד שושג כה יגונה!
אשר עמך נקטף, אשר סערך
בטרם-יום, השלים דור אהבה.

כה תם קלח-דמך, כמו לפרח
החל בך עולם, לגוע תם,
ונצ-כל-אביביו בליל נוח
אחד עם לבבך גשרך מקדם.

חברי מרדכי זאב

(פרקי זכרונות)

ש.צ. זצר

הענוגה והעדינה, הנישא מתוכו אלינו, מתחילה גם נשמתנו לשיר.

ולשיכך נשאר בעינו יחסנו החם לדברי אם אהובה, אשר יצאו מפיה ברגעי חייה האחרונים.

ימי הילדות

מרדכי זאב פייארברג נולד בט' בתשרי, תרל"ה (8 בספטמבר, 1874) — בנובוגרוד-והלינסק, היא זוהיל אשר בפלך ווהלין, לאביו שמעון פייארברג, שהיה שו"ב בעירנו, וחי כל ימיו בדוחק רב.

אגב, עיר זו, שנקראה בפי תושביה העבריים, בהתאם לשמה המקורי הפולני „זוואגילא" — גם בשם זוועהיל או זוואהיל — היא אחת הערים היפות ביותר שבפלך ווהלין. אחרי העיר ז'יטור-מיר, עיר הבירה של ווהלין, היא אולי היפה ביותר בכל הערים והעיירות שבפלך זה. היא גם מצטיינת מכולן בגורלה המר לשנות עד תומה את כוס התרעלה של פורענויות, חורבנות ושחיטות, בכל ימי המהומות מאז תום מלחמת העולם הראשונה.

מרדכי זאב ראה חיים בעיר הזאת שנים מועטות, אביו עקר את דירתו לכפר הילסק הסמוך לעירנו. כאן ישבה המשפחה שנים אחדות. הטבע העשיר בשדות ובכפרים; ארחות החיים שאין בהם מן השאון וההמולה של חיי העיר; הלילות השקטים; הנהר עם מימיו הזכים הזור-מים, הבדידות הנעימה השוררת במקומות ברוכייה אלה — כל אלה פעלו פעולה עזה על הילד מרדכי זאב, העשירו את דמיונו, הרחיבו את לבו, העמיקו את רגשותיו וסיגלו לו את כשרון ההסתכלות וההתבוננות. מכאן שאב את כוחו האמנותי לתאר את מחזות הטבע לכל קסמיהם וצבעיהם. במלאת לילד מרדכי זאב עשר—אחת-עשרה שנה, יצאו הוריו את הכפר וחזרו וקבעו את דירתם בעירנו, עיר מולדתו. אביו שלח ללמוד בחדר, ולפעמים גם ליוהו בעצמו.

הכרך הקטן של פייארברג נמנה על הספרים האינטימיים ביותר שבעולם, הוא מאותם הספרים, אשר ב„לשד המוח ובדם הלב הם נכתבים", ונשמותיהם של יוצריהם מתגלמות בהם: שכן מכל מלה ומלה שבהם עולה לאוזן הקורא תפילה של לב נענה המבקש את אלוהיו; בכל שורה ושורה שבהם מורגשים זעזועי אדם אובד בעוניו. ונפלא הדבר, בשעה שאנו קוראים בכרך קטן זה, אנו עומדים לפעמים תוהים ומשתאים לדעת, מה השם הראוי לכנות בו את היצירות, אשר זה עתה קראנו ואשר השפעתם עלינו כה חזקה. לבנו מהסס בנו, אם בכלל רשאים אנו להגדיר את היצירות ההן כספרות יפה: מפקפקים אנו, אם השם „סיפור" או „ציור" הולם ומתאים באמת.

אמנם פה ושם אתה נתקל — בתאור נהדר של מחזות טבע, בתיאורים פסיכולוגיים הנוקבים ויורדים עד למעמקים; או שהוא נותן ביטוי נפלא לפרקים שלמים בחיי אדם עמוסי תוכן נסער, או חושף מצבירוח נואשים, אשר בידם להביא חורבן בלב הנענה שנלכד בחרמם.

ברם, על אף כל אלה הרי ברור לנו גם זה, כי בעיקר יסודותיהן רחוקות מאד היצירות הללו מאתנו, מהטיפוס הרגיל של חיבורים ספרותיים, המכונים סיפורים או ציורים.

הכרך הקטן של פייארברג נמנה עם הספרים המעטים, אשר בכוחם לכפות את הלך רוחם על הקורא בהם. הם קרובים קירבה רוחנית למזמורי התהלים, לאותם הספרים המעטים, האוצרים בקרבם משהו מאותה ההשפעה המהפכנית של תפילה, החדורים רגש של התלהבות דתית נשגבה; לאותם הספרים המעטים, שכל שורה ושורה בהם חודרת לעמקי נפשנו.

זאת ועוד: הכרך הקטן של פייארברג מצטיין בזה, שבו באו לידי ביטוי מלא ושלם רגשות יאוש ואמונתו, הלך רוחו ושיאיו, מלחמותיו ותקוותיו של דור שלם, של תקופה שלמה. לפיכך, כשאנו שומעים את קול שירת הלב

היתה צעירה ממנו בשנים אחדות. אבי הכלה היה גם כן שו"ב בעיר קוריסטשוב, הסמוכה לז'יטומיר, אבל עשיר היה מאביו של המנוח, הוא הבטיח לתת למנוח ארבע מאות רובל נדוניה. את כלתו אהב המנוח בכל חום נפשו האוהבת, אחרי היותו שם בפעם השניה והכיר לדעת את יושרה ואת חום לבבה.

כאשר נסע עם אביו לעיר קוריסטשוב, לכתוב את התנאים, הצטנן שם מעט. אביו התאכסן בבית אחד ממכריו והבית היה ישן ורעוע, והוא, פייארברג, שכב לילות אחדים סמוך לחלון. והימים ימי הסתיו. הצטנן הצעיר ויחל להשתעל ולחוש כאב בצדו השמאלי. בריאותו לא היתה איתנה גם לפני כן; מימי נעוריו לא היה ניזון ולבוש כראוי, מסיבת המחסור שהיה בבית אביו. ריב הדברים שהרבו עליו הוריו על שהתמכר להשכלה, היה בין הגורמים להתרופפות בריאותו בימים ההם. עתה נוספה עוד הצטננות זו והפילה אותו למשכב. אולם בראשית היגלותה אפשר היה בנקל לרפאו. אבל דבר זה לא נעשה ומחלתו הלכה וגברה. עד מהרה נוספה עוד תקופת המלחמות המרובות בינו ובין תושבי העיר, וגם אלה סייעו להביא עליו את המחלה הנוראה, מחלת שחפת הגרון.

בימים ההם, אחרי בואו בברית האירוסין, החל המנוח גם להגות בספרי מחקר. הוא החל ללמוד אז את ספר "הכוזרי", וידעו כמעט בעל-פה. הספר הזה פעל מאוד על הלך מחשבו תיו והשקפותיו על החיים. על עמנו, דתנו, ולאומיותנו. רבי יהודה הלוי היה בעיניו הטי"ז פוס המאיר ביותר בין חכמי ישראל וגאונים ברוח ישראל ותורתו ובלבו העברי. ספר הכוזרי בהשקפותיו, ברום מוסרו הטהור, בעומק הבנתו היה לו "לקדוש קדשים". כן שקד אז על ספר "יסוד האמונה ועמוד העבודה" לרבי ברוך קוסובר, וגם זה פעל הרבה על התפתחות המחשבה וכוח ההסתכלות שבו. הוא החל אז לשים לבו לשאלות דתיות ופילוסופיות — ויבקש להן פתרונים. למטרה זאת החל לשקוד גם על יתר ספרי חכמי ספרד.

אביו, אשר ראה את בנו יחידו הולך ומתרחק יותר ויותר מדרך החיים, שהוא התווה לו, החליט בלבו, כי הגיעה השעה להכריחו בחזקת היד להשליך אחר גוף את השכלתו ולשוב אל

ראשית ימי השכלתו

בחדר למד המנוח כשלוש-ארבע שנים, אחר הוציאוהו מהחדר, והנער היה ללומד בקלויז אשר לחסידי טשרנוביל, מקום שם התפלל אביו.

בבואו ללמוד בקלויז, החלה תקופה חדשה בחייו: תקופת ההשכלה וההשתלמות.

אביו החל לדאוג ל"תכלית" ולימדו הלכות שחיטה וטריפות. אולם הלימוד הזה היה ל"פייארברג למשא, ויעש את מלאכתו רמיה. נפשו בחלה באומנות הזאת; עוד בימי ילדותו עשתה עליו שחיטת בהמות רושם מדכא, כפי שהביע אחר כך בציורו הנפלא "העגל".

בבית התפילה שבו למד פייארברג נמצאו בימים ההם הרבה לומדים, אשר כבר הריחו מעט מריחה של ההשכלה העברית. הם פתחו לנער מרדכי זאב פתח צר, והוא בעצמו הרחיבו כ"פתחו של אולם". הם נתנו לו כמה ספרי השכלה לקרוא בהם, וכאן מצאה נפשו השירית מקום רחב להתענג ולהתעדן בו.

הוא החל לקרוא ספרים עבריים, שקע בתנ"ך, באגדה — ונפתח לפניו עולם חדש, רחב ועשיר, עולם של שירה והתרוממות הרוח, עולם של דמיון מרקייע ומחשבה עמוקה. והוא התמכר ללימודיו אלה בכל נפשו.

פעולה עזה ועצומה ביותר פעלו עליו קינות ירמיהו, נחמות ישעיהו ומזמורי תהילים, המל"איים עצבות ומרידות, טענות ותרעומות, נחמות ותקוות, אמונה ובטחון, תפילות ותחינות, דמיון וחזון. גם בימיו האחרונים היה קורא מהם לפנינו בעל פה.

הוא למד אז שעות רבות ביום בחשק גדול ונמרץ. היה אוכל מעט ושותה מעט, תפילתו היתה קצרה, וחדל כמעט מלימודי התלמוד. הוא נמצא אז בעולם קסמים וידא על כנפי רוח. המנוח התחיל אז להקדיש זמן רב להגות בספרות העברית החדשה. הוא קרא ספרי מאפ"ו, סמולנסקין, ברוידס, ושירי גורדון, לבינ"ז וזן האב ובנו, ספרי ריב"ל ומאמרי לילינבלום. בהיות פייארברג כבן שמונה-עשרה שנה, בא בברית האירוסין עם כלתו, "בת יפה כלבנה וברה כחמה", עלמה תמימה וענוות רוח. היא

כיום, כשהיינו ערים לפעמים כל הלילה בבית התפילה, אחרי אשר קראנו, למדנו, השתובבנו — נשמע פתאום קול פייארברג: בואו נצא ונעשה פסלי אנשים מהשלג. וכ"מתחיל במצווה" רץ לפנינו ויעש גולם ברצון ובחשק ובשמחה של מצווה.

אכן, חביבים היו עליו כדורי השלג לנפצם על ראשי חבריו. הוא התמכר לשעשועים וצחוק והיה תמים כילד בן שבע למשחק.

הויכוח על שפינוזה

כעבור זמן מה, לאחר שהתחלתי ללמוד יחד אתו, בבית-המדרש שלו, נאספו אל תחת דגלנו עוד צעירים מתלמידים ומתמשכלים. בימים ההם השגנו את חוברות "השחר" משנים אחדות, את "דור דור ודורשיו", את "מורה נבוכים" ואת "מורה נבוכי הזמן", את ה"פרדס" ואת ה"לוחות" (לוח "אחיאסף"). פייארברג שם ליר לות כימים והגה בספרים האלה. ביחד שם את כל מעיינו ב"מורה" וכן גדלה שקידתו על הספר "מורה נבוכי הזמן". באחד מרשמי זכרונותיו כתב על הספר הזה כדברים האלה: קראתי ב"מורה נבוכי הזמן". והוא עמוק מאוד. אדמה, כי מועטים הם יודעיו. גם מאמרי לילינבלום, סמולנסקין ואחד העם עשו עליו רושם רב.

הדעות החדשות ניצחו את דעות העבר, והעלם מרדכי זאב היה ל"מקצץ בנטיעות". כל העת נשא את מדברותיו על התפתחות התורה שבעל פה, תיקונים בדת והאמונות התפלות, על הרמב"ם ורבי יהודה הלוי ויתר חכמי ספרד, על מנדלסון וסמולנסקין, על הלאומיות וההתבוללות.

אולם יותר מלבותינו היו אז פיותינו. פיות כל בני המחנה, מרבים בעבודה. בכל מקום שנפגשו היינו נלכדים במצודה של ויכוח דברים סוער, עוד לפני שהספקנו לומר "שלום" איש לרעהו.

אחד הוויכוחים שלנו נמשך שלושה חודשים תמימים. ויכוח זה נודע בינינו לתהילה — בשם "המחלוקת הגדולה על שפינוזה". עזות לב היתה בי אז, שאוכל להכריז על עצמי שאינני ממעריצו אלא דוקא מתנגדיו הקשים ביותר והאוסר מלחמה נגדו. צעיר מאד הייתי אז

לימודי התלמוד והשחיטה. לכן החל להציק לו ולדרוש ממנו במפגיע, כי ימהר ויזניח את הדרך שבחר בה וילך בדרך שהוא הורה. לו. אולם גם אז לא היו עדיין עינויו ויסוריו של פייארברג גדולים, כפי שהיו כשנתיים לאחר מכן.

התוודעותי אל פייארברג

התוודעתי אליו כשנה, או מעט יותר, אחרי שהיה לחתן. הוא היה גדול ממני בשנים אחדות, וכך התוודעתי אליו: הייתי רגיל לבקר תכופות בבית התפילה לחסידי טלנא, ששם הייתי לומד ומתפלל, שכן אבי היה מחסידי ר' דוד'ל מ-טאלנא. כיון שנחשבתי בעירנו, בצדק או לא בצדק, לתלמיד שלמד "הרבה" ויודע את אשר למד, נתנו בי עיניהם הבחורים המשכילים האחדים, שנמצאו בין הלומדים בבית התפילה של חסידי טשרנוביל. אולם דברי הטפתם נשארו מעל. יחסי אליהם לא הצטיין ברחשי כבוד מרובים, להיפך, היה בו קצת גם מן הביטול, ל"מבלי עולם" נחשבו בעיני. ורק פייארברג הצליח להשיג את מטרתו הודות לתכסיס היפה שנקט.

לא עברו ימים רבים, ובהשפעתו התחלתי ללמוד תנ"ך ולקרוא את הספרות העברית. עד מהרה נקשרנו בקשר חזק ואמיץ של ידידות ואהבה איש לרעהו, אף על פי — ואולי דוקא משום כך — שתכונות נפשותינו היו כה שונות אלה מאלה. התרשמתי מרוח לבו ומטוב מזגו. נמשכתי אחרי הרומאנמטיות שבו ורגש-נותו העמוקה, והיינו לידידים נאמנים, מסורים איש לרעהו, אף התחלנו להיפגש תכופות. בכל פעם שנועדנו יחד היה נותן לי ספרים למקרא. כשאני מעלה בזכרוני את הרושם שנחרת בלבי על פייארברג בימים ההם, אני רואה אותו כעלם חי, אוהב צחוק ושעשועים. הוא היה איש חברה ואוהב תנועה ועבודה. היה עליו ושמח ובשעותיו הפנויות מלימודים היה אוהב להשתעשע עם חבריו בשחוק ומהתלות, והיה עושה אז הרבה מעשי ילדות. כה רבה היתה השתובבותו כשרחץ בנהר. הוא היה מהשחיינים המפורסמים בעיר. לא היה אחד מבין השחיינים שבקלויז אשר פייארברג לא יצא אתו "במלחמת מים", בלילות החורף הארוך

של כבוד שאינו מצוי. היום שבו היתה מתקבלת חוברת „השלוח“, ובתוכה מאמר מאת אחד העם, היה נחשב ממש כחג לקורא העברי.

עיירתנו היתה רחוקה מאודיסה, ואף על פי כן, קרוב היה אל לבנו ביתו של אחד העם. היינו מרגישים את עצמנו תמיד, כאילו גם אנו הננו מבאי ביתו ולוקחים חלק בכל האסיפות שהתקיימו שם בלילי שבתות, אף כי מעולם לא ביקרנו בהן. אכן, התקרבות זו לא היתה חד צדדית, כי אם הדדית. אחדים מאתנו היו מחליפים מכתבים עמו, כפי שהיינו נוהגים לעשות גם עם אחדים מהסופרים העבריים האחרים שבאודיסה של אז, ו„הם“, באודיסה, חשבו אותנו ל„אנשי שלומם“ והתייחסו אלינו כאילו גם אנחנו היינו תלמידים מובהקים לאחד העם. כך, למשל, כשהתכוננה האינטליגנציה העברית באודיסה לחוג את חג העשור של „אחד העם“ שלחו מכתב הזמנה גם לחברה הקטנה שלנו בווהלין. נתבקשנו להשתתף בחגיגה, ולשלוח מכתב ברכה לבעל השמחה. וכשהיה אחד העם כותב מכתב משותף לכולנו, לא היינו בשבילן סתם גערים צעירים, אלא „בני ציון יקרים“.

רגילים היינו לצאת מחוץ לעיר, וטיילנו שם כחמש-שש שעות, והתווכחנו במידה סוערת, כשאנו מהלכים לצדי השדות והיערות, המשתרעים ללא גבול במרחבי עולם מלא יופי וקסם. באותם לילות הקיץ היפים, שהיו מגרים בשלוות העדן הספוגה בהם ובלובן אורם השפוך על פני כול — יש שהיינו אווזים את דרכנו אל הגן שנמצא סמוך לבית חברנו קפלן. שם גמרנו את הוויכוח הממושך. אחר שכבנו על האדמה ושקענו מיד בשינה עמוקה. רק לפני עלות השחר נתעוררנו לקום וללכת הביתה.

מבית ומחוץ

כשגדלה חבורתנו גברה גם ההתנגדות אלינו. עד מהרה עברה גם עלינו מלחמת ההשכלה על כל פרטיה, צרותיה ורדיפותיה.

גודה על האמת, כי אנו בעצמנו סייענו בהרבה שתתלקח נגדנו מלחמה קשה ומרה. יותר משהיינו נעלבים היינו עולבים. עשינו את כל אשר בידינו לעורר את זעמם של אנשי ריבנו. כדרכם של כל „הגויים“ היתה גם דרכנו

ובלתי מרוסן בהבעת רגשותי. לא יכולתי למחול או לשפינוזה את דברי החלקות והחנופה שהשמיע כלפי הנצרות, יחסו הקל לעיניו הנוראים של העם העברי, חוסר הבנתו בחייהם הפנימיים של משפחות האנוסים בהולנד, אשר הוד של מארטירולוגיה קדושה מרחף עליהם. לא יכולתי למחול לו אשר על אף הטפתו לרבים ש„לא לבכות ולא להתרגש, אך להבין“ — הוא עצמו לא יכול היה לשכוח את מעשי החרום שהכריזו עליו ראשי הקהילה העברית באמשטרדם, ורגש של נקמה מר ועקשני קינן בלבו עד סוף ימיו, והוא הוא שהביא אותו גם לידי כך שיזלזל בקדושת התעודה שניתנה לו בחיים כפילוסוף, שאין על עפר משלו, ויחלל את קדושת היהדות. הרבה התמרמרות גרמה לי גם הצורה שבה הביע את התנגדותו לענק הרוח הגדול הרמב"ם ז"ל, אשר ממימיו הירבה לשנות גם שפינוזה. כן היתה בלבי טינא עליו על כך, שאף על פי שתורתו קלטה לתוכה השפעה ניכרת מיסודות עיקריים רבים של ה„זוהר“, הרי הנקל היה לו, בכל זאת, לשים לאל — את הספר הנעלה הזה, שאין רבים כמוהו בעולם לשירה ולדמיון ולמחשבה פילוסופית עמוקה.

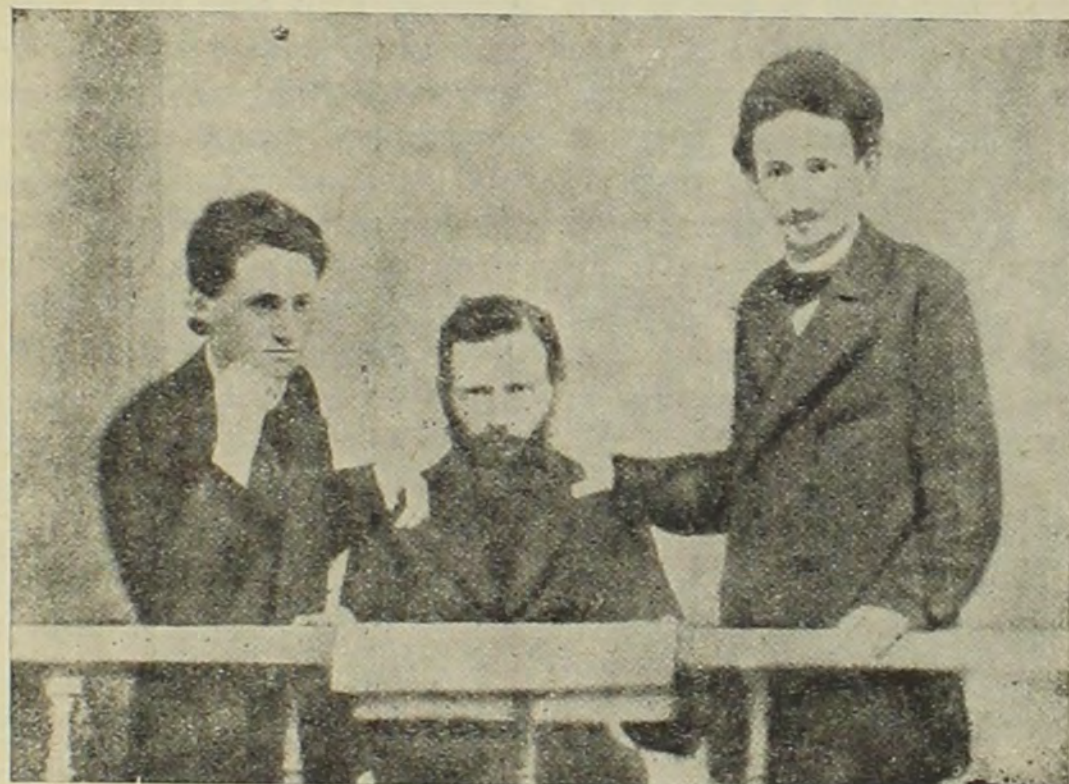
אולם שונה בתכלית השינוי היה יחסו של פייארברג אל שפינוזה. הוא היה מעריצו מאד ואהבה רבה קיננה בלבו אליו, ו„האהבה מקלקלת את השורה“. באהבתו זו „יגע ומצא“ תירוצים שונים לכל אותן השאלות ששאלתי, ומוצא אנוכי לנחון להוסיף בזה, שבקווי אופי עיקריים ידועים היתה לפייארברג קירבת נשמה מסוימת עם שפינוזה, אשר גם חייו קופחו בלא עת במחלת השחפת, כפי שנפגע בה פייארברג.

הויכוח על אחד העם

ויכוח ממושך אחר היה על אחד העם. בימים ההם היה זרוע אור כוכבו המזהיר של אחד העם על פני שמיה של הצובליציסטיקה העברית. הוא היה נערץ אז לא רק על הנוער, שהתאסף בימים ההם אל תחת דגל הרעיון העברי הל-אומי, כי אם גם בחוגים שהתנגדו לדיעותיו, כמו בחוגי ה„בונדאים“. גם בחוגי המתבוללים של האינטליגנציה העברית, התייחסו אליו ביחס

זכרונות מימים עברו, אמר לי: אני קורא היום עוד הפעם בתולדות ישראל לגרץ ומוצא, כי רוח ישראל לא ישים משכנו בהיכלים ובי ארמונות נשגבים. בכל מקום שאתה מוצא עליה, או חדר קטן וצר, אתה מוצא רוח ישראל

אנו. השתדלנו להפוך את לב כול, כי יאמינו בכל אשר אנחנו מאמינים. לא התחשבנו כלל בתוצאות וביושר שבדבר. היה זה מנהג רגיל לנו, שמי מאתנו ירד אל השוק בשעה שאנשים רבים מצויים שם ודורש את דרשותיו האפיקור-

מ. ז. פייארברג וחבריו יעקב אנופולסקי ואברהם צ'סקיס. צולם בשנת תרנ"ז—1897 (עם התבססות השלטון הסובייטי היה פרופ' צ'סקיס לאחר — מראשי היבסקציה שרדפו הציונות)

עמם. התזכור את החנות, את עליתך בבית, את חדרי עתה, ואת הדרך, ואת חדר ווהל?..

התוודעותו לסוקולוב ולפרץ

נוסף על הצרות והעינויים שסבל אז, באה עליו המחלה הנוראה, מחלת שחפת הגרון. רעיו וידידיו שלחוהו לווארשה לדרוש ברופאים. הוא יצא לשם בחורף תרנ"ו (1896). בחורף זה החל לכתוב דברים, שיש בהם ערך ספרותי. נסיעה זו פעלה הרבה על התפתחותו והשתלמותו הרוחנית והעמיקה את השקפותיו על החיים והספרות.

אחרי ששה ימים אחדים בווארשה, סר אל בית מערכת "הצפירה". סוקולוב קיבל אותו בסבר יפה. הוא מצא בו כשרון לספרות ויער ררהו לעבודה ולפעולה. הוא יעץ לו גם לחדול מלכתוב שירים ולנסות את כוחו בפרוזה, אף הבטיח לו להדפיס את חיבוריו ב"הצפירה".

סיות, כדי לעורר אותם מ"תנומת אמונת ההבל" ולהפוך אותם לאפיקורסים. נוהג זה עורר עלינו את רוגזם של כל בני העיר כמעט, והחלו לרדפנו ולקללנו. גירשו אותנו מכל בתי המדרש שבעיר, שרפו את הספרים שמצאו אצלנו, וגם מכות לא חסרו.

תקופה זו פעלה לרעה על בריאותו הרופפת של פייארברג. מטבעו לא היה איש ריב ומדון ולא איש מלחמה; אבל כל המצוקות שהיה נתון בהן הכאיבו מאד לנפשו. כדי לעקור כליל מלב פייארברג את מסירותו להשכלה, אכף עליו אביו לשבת כל היום בחנות במקום אשתו. החנות היתה קטנה ודלה מאד. ישיבתו בחנות הסבה לו צער גדול ביותר. אבל נחמה היתה לו בדבר, שהחנות נעשתה למרכז ההשכלה שבעירנו. שם היינו רגילים להתאסף ולבלות זמן מרובה בשיחות ובויכוחים. נמצאנו אתו כל הזמן שלפני מותו, בשבתנו לבדנו גלגלנו

המנוח כתב כל הזמן כשהוא מפנה את לבו מהבלי העולם לעניניו. הוא התרומם אז מעל החיים הפשוטים לאטמוספירה אחרת, אשר אין בה מיסורי העולם השפל ותענוגותיו. שעות שלימות היה יושב! גבו שחוח, עיניו כהות וליאות, פניו לבנים כסיד, והוא עובד את עבודתו בשקידה גדולה ובעונג נפשי.

ב"לאן"? נתן פייארברג את עצמיותו המוסרית והרוחנית. השתלשלות המקרים שאובה מתולדות חייו; הוא הציג לעצמו מצבה ספרותית, ולפיכך בא לידי התרגשות עמוקה כזאת. כאשר באתי אליו יומיים לפני מותו וכבר גברה עליו מחלתו, אמר לי: שאלתי בימים האחרונים את הקהל "לאן"? ומי יודע, אנה אני הולך עתה? כל אברי רעדו לשמע הדברים הללו, אולם הבלגתי על יגוני ואמרתי לו: האמינה אחי, כי עוד תשוב לאיתנך ותראה חיים. — לא אאמין — ענה.

ימיו האחרונים

משגר את "לאן" נתרופפה בריאותו מיום ליום. בחורף הזה נותק קשר האירוסין עם ארוסתו. גם הדבר הזה פעל לרעה עליו. הוא ידע, כי לא ברצונה עשתה זאת, ורק אבותיה הכריחוה לכך; לכן הצטער מאוד על יסוריה ועינוייה.

אולם אמונתו בכוחותיו הספרותיים גדלה אז מאוד. הוא הכין את עצמו לכתוב שני ציורים קטנים בשביל ה"לוח", וסיפור ל"תושיה" וכן עבודה על הבעש"ט בשביל ה"שלוח". אך כוחותיו היו רפויים מאוד ולא יכול לכתוב מאומה. בכל זאת אהב את הבדידות ויתמכר לדמיונותיו. הלך מחשבותיו קיבל אז צורה מיסטית.

כאשר באתי אליו ימים אחדים, לאחר שקיבל את חוברת ה"שלוח", שבה נדפס מאמרו של אחד העם בדבר האגודות המוסריות הלאומיות, אמר לי: "מה שמח אני שאחד העם הציע זאת ולא אחר. ראויים הדברים לאומרים, ודבריו ודאי יעשו ויצליחו, כי גדול הוא הרושם אשר אחד העם יעשה אליהם. מה שאין כן בסופר אחר. גם בעירנו דרושה אגודה מוסרית כזאת."

המלים השגורות ביותר בפיו בימיו האחרונים

שם התודע גם עם מיכל וובר ושפ"ר. הוא רצה להישאר בווארשה ולבצר לו מעמד בחיים, אבל הרופא ציווה עליו לנסוע לקייטנה לימי הקיץ, והוא הוכרח לחזור לעירנו. בבואו קבע את דירתו בבית רענו אנופולסקי, אשר כבר הזכרתיו למעלה, ואחר כך נסע לסלאביטה המפורסמת בקייטנותיה. בטוב לבו ובענוות רוחו קנה לו את לבות הצעירים, משכילי העיירה, אשר כבדוהו ואהבוהו מאד ועזרו לו גם בכסף. בסוף הקיץ שב לעירנו.

בזמן ההוא העתיק חברנו אנופולסקי את דירתו לכפר צימובקי, במרחק פרסאות אחדות מהעיר, ויתאכסן פייארברג אצלו כל החורף של שנת תרנ"ז. מצב בריאותו הוטב, הוא קיבל כמה שעורים פרטיים, חסך מעט כסף ונסע עוד הפעם, בקיץ תרנ"ז, לסלאביטה. באותו קיץ נדפס ציורו "העגל" ב"השלוח", ולפני כן. בסוף החורף, ציורו הראשון "יעקב השומר" — ב"הצפירה". בשובו לעירנו קיבל מאת אחד העם 6 ר"כ שכר סופרים בעד "העגל", והוא שמח מאוד על זה. תקוותיו שיעשעו אותו והוסיפו לו עוז ועצמה. הוא חפץ אז לנסוע לאודיסה ואחד העם הבטיח לסייע לו. אך הוא לא הוציא לפועל את מחשבתו, ונשאר בבית אביו. בחורף שלח פיליטון ל"המליץ" בשם "מכתבים מוהלין".

בחורף ההוא רבו אתו הוריו, אף כי למעשה נסתלקה ממנו אפטרופסותם מכבר, שכן מימי מסעו לווארשה לא הוציאו עליו, כמעט, מאומה. הוא התחיל להשתלם בשפה הרוסית ולקרוא את ספרותה. בסוף החורף התרופפה בריאותו מאוד, ובכל זאת יסד אגודה ציונית בעירנו והתמסר לפעולה ציונית — ולא רק בעירנו. שמו היה מכובד גם בסביבה הקרובה והוא נסע אז לקוריץ ולז'יטומיר להטיף לציונות. פעולה זו הגבירה את מחלתו והוא נשלח, בעזרת חבריו, שוב לסלאביטה. הוא שהה שם שלושה חודשים. בסוף הקיץ ההוא נדפסו ציוריו "בערב", "הקמיע", ב"השלוח" ו"צללים" ו"ליל אביב" — ב"לוח אחיאסף". הוא קיבל אז שכר סופרים הגון וישכור לו דירה מיוחדת. שם התחיל לכתוב את ה"לאן". זו היתה שירת חייו האחרונה שדלה ממעמקי נשמתו והציב בה מצבה לכל שאיפותיו ותקוות חייו הקצרים.

כתב בחורף תרנ"ט, אחרי שגמר את "לאן". הוא דיבר מעט בכל העת הזאת. גדול מאוד היה חפצו לחיות. ישבתי אצלו כל הלילה ההוא והוא לא נרדם אף לרגע. הוא ישב על מיטתו, ראשו מורכן על ברכיו ורק לפעמים נשא עיניו אלי. ומבטו היה מלא יאוש, תפילה, תחינה ותרעומת גם יחד. לפעמים דיבר אלי גם מלים אחדות. כמה דקות לפני מותו נתתי לו חלב לשתות. גסיסתו נמשכה דקות מספר. וביום כ' אדר שני בשעה שלוש אחר הצהרים מת.

כל אנשי עירנו חלקו לו את הכבוד האחרון. המונים נהרו אחר מיטתו. גם בחצר המוות היה רב מספר האנשים, אף כי היה אז ליל סגריר וקור והמקום רחוק מעירנו מרחק רב למדי. בבית הקברות חצבו לו קבר בין אנשים נודעים בצדקתם ויראתם. שלושה אנשים מחברי המנוח וממיועדי הספידו אותו ליד קברו בעברית.

היו: "עלינו הצעירים העבריים להילחם. עלינו להילחם בכל המכשולים אשר על דרכנו, בגבורה ובאומץ לב". כאשר סידרנו באחד מימי החנוכה חגיגה לאומית, היו דבריו האחרונים אשר נאם בעברית: "הבו אחים, נילחם. נפיל את הקיר, נפרוץ את הגדר".

ביום ד', י"ט אדר ב' תרנ"ט, לא יכול עוד פייארברג לרדת ממיטתו. מחלתו נמשכה כשלוש שנים ושלוש שעות. לפני מותו שאל אותי, אם שעוני לא עמד מלכת. ואמנם השעון עמד. הבנתי שהדבר הזה יכול לפעול לרעה, על חולה מסוכן בעל דמיון גדול כמוהו וכיחשתי לו. כאשר דקות לפני מותו שאלני עוד פעם את שאלתו זו, כיחשתי לו גם הפעם. וכה גדול היה תמהוני, כשמצאתי אחר כך בספר זכרונותיו את הדברים, כתובים לאמור: "ביום שאמות יעמוד מלכת גם שעוני". את הדברים האלה

פייארברג בקיטנה בסלאביטה

ישראל ברמן

(בשלהי הקיץ תרנ"ח)

ואת התרמיל עצמו שם למראשותיו. סקרנותו של דובין הלכה וגברה עוד יותר בימים שלאח"כ, בראותו שהצעיר עוסק ברוב שעות היום בקריאה או בכתיבה, שלא כשאר החולים במקום זה, המבלים את זמנם במשחקים שונים. לשי מראהו חולה האיש וניכר בו, כי השחפת אוכלת בו בכל פה ואע"פ כן עוסק הוא בעבודתו כאדם בריא, ולא עוד אלא שאפילו בשעת קריאתו אינו נראה כאדם הקורא לשם תענוג ובילוי זמן אלא כאדם הקורא לשם לימוד, מטרה ותכלית. ובאחד הימים תפס אפרים, כי הספר הבלתי מכורך שהצעיר קורא בו הוא ספר עברי. תקפה עליו סקרנותו, זה לו כחודשיים שלא החזיק ספר עברי בידו והוא מתגעגע לכך. השגיח בו הצעיר ובסקרנותו נתחייך ואמר לו תוך נעימה של ביטול:

— "ספר עברי", וכאילו נתכוון להגיד, שאין זה ספר מאותו הסוג שיש בו כדי לעניין אדם לבוש מדי צבא שלבשתי אז. — רואה אנוכי שזה ספר עברי ודווקא משום

יום אחד כאשר ישב אפרים דובין על ספסלו תחת העץ בקיטנה סלאביטה, בלב יער אורנים גדול, התופס שטח של מאות פרסאות, ועסק בלימודיו, עבר על פניו אדם צעיר כבן כ"ג, בהיר שערות, בעל פנים פולניים, שמהם בלטו במיוחד שתי עינים גדולות וחולמות, כשהוא נושא תחת בית שחיו חבילה בתוך תרמיל בד כחול. ברגעים הראשונים לא משך האיש את תשומת לבו, שהרי רגיל היה לפגוש אנשים חולים על כל צעד ושעל בשבילי הגן. רוב האורחים היו כאן כאלה. אך בראותו כי הצעיר חוזר על עקביו ושולח מבטים לצדדים, כאילו הוא מסייר ומחפש משהו, התחיל עוקב אחריו תוך סקרנות. הלה נעמד לאחרונה בין שני עצים סמוכים מעבר לשביל ממול ומדד בפסיעותיו את המרחק שביניהם, אח"כ הוציא מתרמילו ערסל עשוי בד יוטא גס, שלא כאותם הערסלים היפים שעליהם היו נחים רוב החולים כאן, תלהו בין שני העצים, שכב עליו פרקדן והתחיל קורא בספר שהוציא מתוך אותו תרמיל

— משפט השעול הזה בגרוני כמשפטי אנוכי בעולם זה — לא לבלוע ולא להקיא...

וכאשר ניסה דובין לנחמו ולהוכיח לו כי עדיין יש תקוה וכי אדרבה, הוא מכיר שבימים האחרונים הוטב מראה פניו ועליו להיזהר ולא להתרגש, הפסיקו הלה מתוך רוגז:

— הנח, מר דובין, אין אני תינוק שאפשר להרדימו בשיר ערש יפה... מה יודע אדם בריא על מצב נפשו של אדם ההולך למות, אדם ששוב אין העולם נתון בלבו והוא חותר ומחטט כבר כעטלף את עפר קברו... הוא נשתתק לרגע ופתאום התרומם, נשא עיניו למעלה כאדם העומד בתפילה והמשיך:

— הוי אלי, מה יפה עולמך! מה רב החן והחסד אשר שפכת עליו בטובך! מה נעימים החיים בעולמך היפה אשר יצרת! חיים, חיים, חיים, אלהים! חיים אני רוצה! אך החלוקה שלך, אלהי, לא עלתה יפה, לא לכולם יהל הירח, ינוצצו הכוכבים ויפרח הטבע בתוך גל הנמלים אשר יצרת בעולמך היפה...

אפרים דובין ישב בראש מורד ושתק תוך התאמצות להתכווץ ולהקטין את עצמו. וכאילו היה מתבייש בגופו החסון השופע בריאות וחיים בפני ידידו החדש הנערץ, העומד על הגבול בין החיים והמוות. הוא הרגיש את עצמו ברגע זה כאדם היושב על ספסל נאשמים בעוון גזל וקיפוח. פייארברג הרגיש פתאום במבוכתו, נצטחק ואמר:

— למה אתה יושב ומצטמק, כלום אליך אני מתכוון בתלונתי על אותה חלוקה בלתי צודקת, וכלום אתה הוא שגזלת את חלקי בחיים? — חיים ובריאות אינם בתרומה ובנדבה. והרי גם אותן שבעים השנה שתרם אדם הראשון בשביל המלך דוד, שלפי דברי המדרש עלול היה להיוולד נפל, אינם אלא אגדה ודמיון. אין בכוחו של אדם לתרום לחברו אלא "פת לאורחים וצדקה לעניים" בצירוף שיחה נאה ומלת תנחור מים... זהו המקסימום — ותו לא... כזה הוא עולמנו.

יום אחד לפנות ערב כשישבו שני הצעירים על הספסל מול ערסלו של פייארברג ושוחחו על הספרות העברית בקשר לתנועה הציונית ועל התנגדותם של חוגי הציונים הדתיים להכנ-

כך עורר בי סקרנות, זה מזמן לא החזקתי ביד ספר עברי ואני מתגעגע לכך.

— אדוני מדבר עברית? העמיד עליו הצעיר עינים תמהות.

— כן, מדבר וגם קורא כשיש לי פנאי ואפשרות לכך. אם איני טועה הרי זו חוברת "השלוח" אשר בידו.

— כן, "השלוח", הריני עומד כבר בסיומה וברצון אשאילה לך.

— אני מודה לך מקרב לב.

— ואם זה לא ישעמם אותך תוכל לקרוא בחוברת זו גם את סיפורי "הקמיע".

— סיפורך? אתה סופר?.. מה שם אדוני? —

— מרדכי זאב פייארברג.

— פייארברג? פייארברג? השם ידוע לי.

אם איני טועה הרי קראתי משהו מפרי עטך... הנה חכה, אל תאמר לי... הנה נזכרתי! כלום לא אתה הוא שכתבת את הסיפור "העגל" באחת החוברות הראשונות של "השלוח"? —

— כן, אנוכי... פרי בוסר — האף אין זאת?

— מה אתה שח? פרי הלולים הוא זה והלואי שירבו כמותו בספרותנו. ושמי אפרים דובין, תותחן ומוסיקאי בצבא הוד מלכותו ניקולאי אלכסנדרוביץ ואפ"כ פרסמתי גם אנוכי משהו בעתון "המליץ", מצחיק — האף אין זאת? כמובן שאין לזה שום ערך ספרותי ואיני מתכוון לעמוד אתך בהתחרות.

— בן כמה אתה? — נתחייך פייארברג.

— בן עשרים.

— יש לך עוד שלוש שנים להשתלמות עד שתגיע לגילי ואז תוכל בודאי לעמוד אתי בהתחרות, המשיך פייארברג לחייך, ולפי שעה נעים לי מאד להכיר בן אדם שכפי הנראה תהיה לי אתו שפה משותפת.

מכאן ואילך היו שני הצעירים נפגשים מדי יום ביומו, עד שנתחבבו זה על זה והיו מבליים שעות שלימות בדברי תורה וספרות.

היה זה הקיץ האחרון שבילה בסלאביטה הסופר רבי־הכשרון חולה השחפת שבא הנה להתרפא ולא נתרפא, לאסונו ולאסון הספרות העברית. הוא ידע והרגיש כי קרב־קצו והיה מדבר על־כך בגלוי ופעם בגבור עליו יסורי מחלתו, לאחר שנרגע במקצת משעולו הנורא שתקף אותו במשך רבע שעה, קרא במרירות:

שפרסמת לפני חג הפסח ב"המליץ" כתבה גדולה מנובוגרד-ווהלינסק?

— כן, אני הוא זה, אבל "קורוספונדנציה" בעתון אינה עדיין בגדר ספרות.

— ואם כן הרי יש לי כאן עסק עם מושכים בשבט סופר, נעים מאד. אכן גם אני נתפשתי כבר לאותה חולשה...

— חוה שפירא? — שאל פייארברג: אכן קראתי משהו, אבל איני זוכר מה.

— בעוד זמן מה יופיע "קובץ ציורים" שלי בהוצאת ספרות בווארשה, אבל אין להשוות את כל זה לסיפורך מר פייארברג, שנתרשמתי ממנו מאד ולפי דעתי נצפנו לך עתידות גדולים בתור סופר.

— לא בעולם זה, כמובן — נתחייך פייארברג. — שוב אתה מתחיל לפטפט, מרדכי זאב —

היתרה בו דובין — מתגנדר אתה במחלתך כאשה בתכשיטיה. ודוקא בשעה שמצב בריאותך משתפר והולך ופניך הולכים וטובים.

ואכן, נדמה היה שבמצב בריאותו של פייארברג חל שיפור כלשהו בימים האחרונים, פניו הוטבו ולמשקלו נוספו כמה קילוגרמים, ואולם הוא גופו ידע והרגיש, כי ההקלה היא רק זמנית והיה רחוק מכל השליה.

— כאותה השלהבת של נר המתלקחת בטרם תדעך — המשיך בחיוכו המריר.

— אל תפתח פה לשטן, מר פייארברג — אמרה חוה, אסור לאדם צעיר לאבד עשתונותיו!

עליך להתעודד ולקוות, ולא להתמסר למחשבות שחורות, אנו שנינו נשתדל להסיר ממך את

רוחך הרעה. האף אין זאת מר דובין? — לפי שעה אני מזמינה את שניכם אל ביתנו

לכוס תה. אנו גרים לא הרחק מכאן ליד בית החרושת לנייר שלנו. הורי מכבדים תלמידי

חכמים ומאד ישמחו להכירכם. אכן תלמיד חכם בלבוש של "יון" זוהי באמת תופעה נדירה.

— פחות נדירה מלמדנית בשמלת אשה, כמוך גברתי — נצטחק דובין.

— ממשפחת שפירא — העיר פייארברג, התורר חוזרת אל אכסניה שלה.

מכאן ואילך התחילו שני הצעירים מבקרים כמעט בכל יום בבית משפחת שפירא ומבלים

שם את שעותיהם הפנויות. ביקורים אלה הועילו הרבה לשיפור מצב רוחו של פייארברג.

סת "התרבות" לתוך התכנית הציונית, ניגשה אליהם פתאום גברת צעירה ופנתה אליהם בעברית:

— סלחו לי רבותי על צעדי הנועז, להיכנס ללא בקשוני לתוך שיחת גברים זרים... כוח המשיכה של השפה שבה דיברתם השתלט עלי עד כדי כך שהחלטתי להתגבר על דרכי הנימוס המקובל ואפילו על רגש הבישנות. זה כמה ימים אשר מדי עברי על פניכם אני שומעת אתכם מדברים עברית ומתוך המלים הבודדות שקלטתי הפעם מתוך שיחתכם, שלא בכוונה תחילה, כמובן, אני משערת, שאותה שיחה אינה סודית והיא מענינת אותי משתי בחינות, מבחינת הנושא וגם מבחינת העברית היפה אשר בפיכם. התרשוני, איפוא, להתאבק בעפר רגלי תלמידי חכמים?

שני הצעירים הופתעו. הדיבור העברי בפי אשה עדיין היה בימים ההם תופעה מאד נדירה. על אחת כמה וכמה עברית כ"כ צחה, מתובלת בצרופי מלים מתוך המשנה ובפי גברת כ"כ הדורה, אשר תלבושתה שהיתה לפי האפנה האחרונה ופניה הבלתי חולניים מעידים עליה שלא לשם התרפאות מאותה מחלה אנושה באה הנה. הם ראוה גם קודם לכן יושבת לפרקים על הספסל הנמוך וקוראה ספר, אך לא עוררה תשומת לבם, מכיון שלא עלה על דעתם שהספר אשר בידה הוא דוקא ספר עברי. עתה קפצו שניהם ממקומם וענו בת אחת:

— בבקשה גברת, אדרבה ואדרבה, נעים לנו מאד.

— שם משפחתי הוא עתה רוזנבוים — הציגה הגברת את עצמה, אבל אני שומרת עדיין על שמי מבית הורי, שפירא, חוה שפירא.

— שפירא? קראו שניהם, שפירא שם מפורסם. שמא את נצר ממשפחת שפירא מדפיסי הש"ס דסלאביטה שעליהם מסופר...

— כן, — נתחייכה חוה — נכדתם אנוכי, כלומר לא אני. אבי, אני רק נינה שלהם... אבל סלחו לי, רבותי — המשיכה לחייך — רוצה אני גם לדעת עם מי יש לי הכבוד להיפגש הפעם.

— פייארברג; דובין.

— פייארברג? — כלום לא אתה הוא זה

מרדכי בונה

חידה ושמה פיאברג

קילומטרים מרובים, ובתוכם חבויים עשרות כפרים, מהם יונקת העיירה את מחייתה. זווייהל יצאו לה מוניטין בנקיונה, במבנה הארכיטקטוני ובנהר רחב הידיים, הסלון, הזורם במורדותיה המערביים בין צוקי סלעים תלולים מהעבר האחד לבין הרים מכוסים כרי דשא, שדות בר ועצי גוי מהעבר השני של האפיק.

האוכלוסיה הקטנה של העיירה, ברובה אנשי עמל ועבודה, מרובים היו ביניהם נפחים ופחי חים, אשר תפסו רובע שלם של העיר. ידיהם היו מלאות עבודה בהתקנת כלי חרישה ועדירה, בפירזול סוסים בשביל אלפי האיכרים שבסביבה. רבים היו גם הנגרים, הבנאים, זגגים, חייטים וסנדלרים. מאידך גיסא, היה קיים בקצה השני של העיר עוד רובע אחד שלם והוא איכלס בקרבו בורסקאות לעיבוד עורות שהעסיקו מאות פועלים יהודים. אלה היוו את חלק הארי של האוכלוסיה. יתרה על עסקו במסחר זעיר ובמקח וממכר. בדומה ליתר קהילת ישראל, מנתה גם קהילת זווייהל בתוכה מספר בעלי-בתים אמידים וכן אנשים העושים במלאכת הקודש: צדיקים, רבנים, שוחטים, מלמדים וכו'.

פירסום רב קנתה לה העיירה בלמדנותה ובלומדיה. קולות הלמות הפטישים, שיצאו מהסדנאות שברובע הנפחים, זמזום המשורים וכן רגנת השוליות בבתי המלאכה של החייטים והסנדלרים התמזגו יחד עם קולות התורה שבקעו ועלו מתוך בתי התפילה ובתי המדרש שות. ורבים היו כאלה בעיירה. בערבים היו בתי הכנסת מלאים יהודים יושבים רכונים על גבי עמודים ולומדים לאור הנר, מי גמרא ומי משניות או מדרש "עין יעקב". אבותינו וסבינו היו אוהבים להרבות בשבחה של העיירה על ריבוי מספר העוסקים בתורה לפנינו, ועל הכמות הגדולה של נרות ש"צרכו" הלומדים בבתי המדרשות, ואשר ביהח"ר לנרות היחיד בעיירה, לא היה יכול להספיקם (עוד בטרם ידעו להשתמש בנפט למאור).

בני העיר התחממו לאורם של גדולי החסידות

ספק אם איזשהו מספר בן-זמנו של מרדכי זאב פיאברג, זכה לפירסום כה רחב בין הקוראים, ולהערכה כה רבה ואהדת של הסופרים, כזו שזכה לה פיאברג בחייו ועוד יותר לאחר מותו. עוד היום, שבעים שנה לאחר מותו, עדיין מרבים לדרוש בסוגית פיאברג — וכל עזבונו הספרותי אינו אלא חוברת דקה בת 136 עמודים ובה כמה ציורים קטנים, מהם רק אחד ראוי להיקרא בשם סיפור. זהו כל מה שיצא מתחת עטו של פיאברג בשתיים-שלוש שנות חייו האחרונות. שנות ראה רעה, עוני ומצוקה, יסורי-מחלה, רעב ודכדוך נפש. לא הספיק להוציא את שנתו העשרים וחמש — והוא הלך לעולמו.

ועל כרחק אתה עומד בפני חידה נעלמה. עומד ותוהה.

מהו סוד קסמו של עלם צעיר זה, בן העיירה הנידחת בערבות ווהליניה, חניך ה"חדר" הישן, שמיד עם ראשית הופעתו, אז, באמצע שנות התשעים למאה שעברה, כבש בסערה את לבות הקוראים ואף רכש את הכרתם של ראשי המדברים בספרות העברית: נחום סוקולוב, י.ל. פרץ, ראובן בריינין, דוד פרישמן, אחד-העם, ברדיצ'בסקי וביאליק. מאין שאב את כוח הזינוק להסתערות על חומות הגיטו הנושנות שהקיפו אז את העיירה היהודית? וממי נחל את הרעיון של יצירת "חברה חדשה"?

דומה, כי הפתרון לחידת פיאברג יימצא במקום גידולו: בעיר מולדתו ובבית אביו, בבחינת "רצונך להכיר אותה, לך אל ארצו ואל מולדתו".

עיר מולדתו

זווייהל (נובוגרדוואלינסק), עיר מולדתו של שנות השבעים והתשעים למאה הקודמת (שנות חייו הקצרים של פיאברג) — עיירה בת שמונת אלפים נפש אז. עיירה יפה במישורי ווהלין. טובלת בתוך גינות-ירק ועצי-פרי ומר-קפת יערות עבותים של עצי אורן, לבנה ואלון, המשתרעים על פני שטחים של אלפי

כקובלנא נגד הרבש"ע על חרוך-אפו שניתך על בית ישראל. תביעה לקיום הבטחותיו לאבות האומה וזו הסיבה שזאת הפרשה היחידה בתורה שאני זוכרה כולה בעל-פה, על טעמי נגינותיה.

לדרכו בחינוך בנו, כנראה שנהג בו בקפדנות. באכזריות — לאו דוקא. אין להעלות על הדעת שיסגור בפני בנו דלתות הבית בליל שלג וכפור. ייתכן שהבן בעצמו, מתוך רוגז על אביו ועל מנת "ללמדו לקח" — לא יחזור הביתה ויסתובב בלילה ברחוב. וכבר הילכו סיפורים על "לקחים" דומים מצדו בפני קשישי העיר. מהם משתמע, שאכן פייארברג היה מסוגל למעשה-לקח מעין זה. בילדותו היה רגיל במעשי קונדס ותעלולי שובבות שגרמו לשערוריות לא קטנות ולתגובות חריפות מצד אביו, אך מכאן ועד לאכזריות — רב המרחק. זוכרני, שגם אני "נתפסתי" בימי ילדותי ב"סטית" זו או אחרת, שעוררו עלי חמת זעמם של שומרי החומות והיחיד שהגן עלי בעוז היה דוקא ר' שמעון. "כאשר יגדל — יחכם", אמר אז עלי.

כן אזכור את אמו של פייארברג, אשה צנועה, פקחית וחיננית: עיניים קטנות וחדות, רות, דבריה בנחת ובשכל, "אנציקלופדיה מה-לכת" של סיפורים ואגדות על פרשיות השבוע ורבות הנשים שהתלקטו סביבה לשמוע מפיה אמרי תורה ושפר.

דמיון פורה

הילד מרדכי זאב — מוטלה שימל'ס — רך ויחיד להוריו, בעל נפש רגשנית ופיוטית. במראהו, הילוכו, תלבושתו ונהגיו, הוא היה כמו "יהודי גדול" לכל דבר. כרוך אחרי אביו, מושפע ממנו וסר למשמעתו. אדוק בקיום מצוות ומרבה בתלמוד-תורה. מגלה הבנה עמוקה בלימודים, תוך חריפות ושנינות. ער וזריז. מטה אוזן לשיחות הגדולים ומקשיב לכל מיני מעשיות על צדיקים נפלאים, על גזירות והשמדות שניתכו על יהודים, ועל משיחים שנתגלו בישראל ורצו לדחוק את הקץ. הוא התרשם עמוקות והיה הוזה בהקיץ. מעין בלתי פוסק של סיפורי נפלאות נתגלה בקרבנו. בתוך האפ' לולית של בין השמשות נדחקים ילדי "החדר" ומכווצים הם יושבים סביבו, מקשיבים ברטט

ויוצריה ולהטו באשם, אשר חיו ופעלו באותן העיירות הסמוכות: קורין, מרחק 24 ק"מ, שהתפרסמה הודות לר' פנחס'ל מקורין, מזירין — ר' דב המגיד ממזירין, פולנאה של המוכית, שפטובה של הקדוש ר' יעקב שמשון, אוסט-ראה של הרש"ל, המהרש"א, הרמ"א והט"ז וסלוצק בוסה של הקדושים האחים שפירא. אויר העיירה היה עדיין ספוג אז מריח בשמים של צדיקי-עולם אלה, והשראתם היתה ניכרת על כל ההווי היהודי של העיירה במהלכם ובנוהגם. בתוך האוירה הזאת, נולד לפני כ-95 שנה מרדכי זאב, לאביו השו"ב רבי שמעון. באוירה זו גדל ואותה ספג לתוך תוכו.

אביו

זוכר אני עדיין את אביו ר' שמעון השוחט. יהודי נאה, בעל קומה ובעל צורה. איש חסיד וירא-שמים. החיוך לא סר מעל פניו המוארכים. בעל קול ערב וצלול. דיבורו רך, מוטעם וכאילו מתנגן. בעל תפילה ובעל-קורא. נעימה חגיגית לקול תפילתו אפילו בימות החול. איש רעים, נעים הליכות ובעל שיחה ערה. אורח חיוך אך ורק בעבודת אלהים, בבחינת "בכל דרכיך דעהו". ובדרך זו, הוא אמר לחנך גם את בנו, רבים, כידוע, מעלים את דמות אביו, ר' שמעון שו"ב, בנוסף לאדיקותו המופרזת, כקנאי נוקשה, גם כמי ש"קיצר" את חייו של פייארברג בהתאכזרותו לו בדרך חיונוכו.

דומה שלא תיתכן האשמה המורה כזו כלפי האב. זוכר אני את ר' שמעון שו"ב עוד מימי ילדותי המוקדמים. הייתי מקורב אליו כאחד מבני משפחתו. הוא היה מצוי בביתנו שעות אחדות בכל שבוע לרגל עבודה משותפת עם אביו ז"ל. משהו שובה לב היה נסוך על פניו המוארכות, ללא קמטים, עטורות זקנקן מטופח. מצחו גבוה ומתחתיו שני גבינים צרים, מקושתיים, סוככים על זוג עיניים קטנות, נוצצות, חולמניות, נעות ברוך ובחן לכל עבר. בעל קומה וצורה, הליכותיו כבוד ודיבורו נאה. קולו היה רך ומתנגן. בעוברו לפני התיבה כבעל תפילה, היה בתפילתו משום שיחה בינו לבין קונו שבשמים. מוטעמת, מפורשת וחדרת ללב, היתה לו "חזקה" לקרוא בתורה פרשת ויחל משה בימי תענית ציבור. קריאתו נשמעה

טת העדרים", על שום שרועים היו מובילים את עדרי הפרות אשר לבני העיירה דרך הסימ"טא הזאת לכרי המרעה. אחרי הסימטא משתרעים שדות בר וכרי מרעה. קול החרמש והמגל מנסרים בחלל האויר. מבין השדות והכרים "שקצים" ו"שקצות" יתנו קול. ריח שדות קמה ובר מתפרץ לתוך בית הכנסת הטשרנובלי דרך חלונותיו הרחבים והמרווחים. מה חריף הוא הריח ומה מגרה הוא את הנחיריים! בולמוס של כמיהה תוקף את הנער ורצונו עז להתמזג עם הקולות, עם הריחות, עם הכרים ועם השדות. אך עליו להתגבר כארי. להינצל מהרהורי חטא ולגרש ממוחו את כל המחשבות הזרות. "המפ" סיק ממשנתו, ואומר מה נאה אילן זה, מה נאה גיר זה — הריהו מתחייב בנפשו" — שנינו במסכת אבות. והריהו חוזר למשנתו מתוך להט וביתר עוז. שכינתא בגלותא. האומה דווייה וסחופה, שבויה בידי כוחות הטומאה והסיטרא-אחרא. והוא מקבל עליו את עול חובת המלחמה בכוחות החיצוניים. איש צבא הנהו!

הציץ — ולא נפגע

נפשו חצויה. מהצד האחד, היא נתונה לממ"שלת הלילה והצללים הכהים הנראים כדמויות קודרות ואבלות על חיים שאבדו, על אושר שנגזל ועל עולם ששקע במ"ט שערי טומאה. "העולם הריק מכל קדושה", עולם, כפי שרואה אותו רבי שמעיהו המקובל (הקמיע) ומהצד האחר, נתונה נפשו לממשלת היום, על אורותיו וצלליו, לעולם של חיים ותנועה, הוא כמה לנעורים פורחים. הוא מלא כיסופי אמונה ובטחון, עוז-אהבה וגעגועים לחיים.

אותן הדמויות האבלות-קודרות אשר שר של לילה עיצב אותן במסכת הצללים שלו, היו מוחשיות לאורו של יום על רקעה של העיירה הנאה, השוכנת על נהר סלוצ'ק. בתוך תחומיו הצרים, אין הוא רואה אלא אנשים מתהלכים כצללים, נשים מכורבלות וילדים אשר מראה זקנים להם, ועל פני כולם נסור-כה ארשת של צער ויגון-עולמים. בו בזמן, אשר מעבר לתחומי ד' אמותיו דופק החיים במלוא עוזו והכול אומר שירה ומשיר מתפרצת הקריאה:

וחרדה לסיפוריו הקולחים אט אט מפיו. וכיצד הוא מיטיב לספר! — כאילו הוא עצמו היה באותו הזמן ובאותו המעמד, וחי את כל מסכת העלילה שנרקמה בדמיונו הוא.

הלילה פורש את יריעת מחשכיו וצלליו על פני כול. הילד מכונף או כולו בתוך עצמו. כל חוויותיו והזיותיו של היום שעבר לובשות בשר וקורמות עור. על כנפי דמיונו הוא רוכב אז במרומים עם מלך המשיח ומתחתיו זורמים נהרי נחלי דם של יהודים שנהרגו ונטבחו על קידוש השם — והנה קול נהי חרישי מוציא אותו מתוך שנתו. לאזניו מגיע קולו הנוגה של אביו. הוא פוקח את עיניו. נועץ את מבטו בחשכה. לעיניו מתגלית דמותו של אביו. הוא עורך "תיקון-חצות". יושב על הרצפה בפינת החדר. מתוך ספר קטן אשר בידו, הוא קורא בקול בכי חרישי לאור מנורת-נפט קטנה מזמורי תהלים ופזמוני קינות. מראה פני אביו העגומים והצללים המטושטשים של כלי הבית המרקידים את הכתלים ומוזיזים את התקרה נוסכים בקרבו רוח של עצבות ועגמה ומעוררים בלבו רחמים על אביו, על עצמו ועל כל בית ישראל.

והלמוד

אולם ממשלת הלילה וצלליו אינה קיימת לעד. הודו של שחר מפציע, פולח את לבבו, ב"שתין פולסי דנורא"... "שערי רקיע נפתח חים"... "החמה יוצאת ממקומה"... "ומאירה לעולם כולו וליושבינו"... הוא מתעורר לנועם קולו של אביו ב"אמירותיו" שלפני התפילה. הוא מתגבר כארי ומכין את עצמו לתורה ולתפילה.

בית הכנסת הצ'רנובלי, בית גדול ומרווח הוא, אמנם. רם ונישא הוא על פני כל הרחוב. ארונותיו מלאים ספרים. "מקראות גדולות" עם מ"ב פירושים. תנ"ך עם פירוש המלבי"ם. תנ"ך עם פירוש אברבנאל. ש"ס — דפוס ווילנא. הספר "שטה מקובצת" וה"פני יהושע". כל ספרי הפוסקים וגם ספרי דרוש ומוסר. הנער מוטל לומד בהתמדה, שוחה בים התלמוד ומפרשו וצולל במעמקיהם והוא הולך מחיל אל חיל.

ומעברו השני של הרחוב, מול שער בית הכנסת הטשרנובלי סימטא קצרה. זוהי "סימ"

אפקים ומרחקים רחבי ידים; להבריא את גופה של האומה, לשוות לה פנים שוחקות, מלאות שמחת החיים וחדוות יצירה; לחזק את הכרת ערך עצמה של האומה, את עברה ההיסטורי המפואר, קנייניה הלאומיים, אוצרות תרבותה, גדוליה ובניה, תפקידיה בעבר ויעודיה לעתיד.

שוגה דמיונות, שבע צללים וכל מיני מראין בישינ, צמאה נפשו לאויר ולאור. כל יצירתו היא בבחינת „צילתה מרובה מחמתה“. וזהו כוחו וגדולתו של פייארברג, שבחדא מחתא, הוא מגרש את הצללים. הסיפור „לאן“ אשר בו השכיל פייארברג לקפל את כל שלל הצללים של החוויה היהודית, שכינת ישראל הומה ובוכיה על בניה הטובעים בנהרי נחלי דם. פזורה יהודית הולכת וכלה, בתי כנסיות ריקים ובתי מדרשות שוממים. אורות מתעים פשטו על משכנות בית ישראל ויתעום בתוהו לא דרך — ממש „באו בנים עד משבר“ — ופתאום לעינינו מתגלים אורות מאופל בדפים האחרונים של הסיפור „לאן“ בדברי נאום של נחמן, אשר חשיבותו ואמיתו עדיין לא פגו גם כיום, אחרי עבור שבעים שנה לאמירתם או כתיבתם. על סף המאה העשרים, עם התגברות התנועות החברתיות באירופה, המהפכה התעשייתית, מעוז העלם הצעיר לחרוץ דינו של המערב לכליה ולראות את המזרח ליורשו של המערב ובהתאם לכך לכוון את צעדנו מזרחה לא לכבשו, אלא להחיותו.

כי חוזה ומשורר היה העלם מרדכי-זאב. לא זכה באור מן ההפקר. הוא בא לו בירושה מאבותיו ומאבות אבותיו. כל כולו, הוא ויציר רתו, שניהם מקור הם. מולדותיהם ומכורותיהם — בית אבא ובית המדרש. דרכם — דרך החיים, „וחי בהם ולא שימות בהם“. חיים של טוהר המידות, הזדככות הנפש, יצירה ובנין „למען תחיה וירשת!“

משום כך, מיותר יהיה כל מאמץ להתחקות אחרי שרשים של השפעות חוץ בתוך יצירותיו, כי לא חדרו לתוכן. כן ייעדר הריתמוס ביצירתו, כי הוא מדבר מתוך הסערה ושר בנשימה מהירה. וכל המכה בחליל מתוך הסתערות, לא יכוון את הצלילים לקצב המנגינה. משול פייארברג לרץ הבא משדה המערכה ובפיו אוהרה, צו

„חיים, חיים, חיים, חיים, אלהים“ (ליל אביב).

כל תהיותיו ולבטי נפשו, אלו אשר היו גם תהיותיהם ולבטי נפשם של בני דורו ואף של הדורות שקדמו לו, מצאו את ביטויים בסיפור הקצר „לאן“, אשר גיבורו נחמן בן הרב רבי משה, היא דמות לקוחה מהמציאות, דמות מהעבר, מלפני 150 שנה, נצר מגזע צדיקים מפורסמים אשר הקדיח את תבשילו, הציץ ונפגע וקיצץ בנטיעות.

בסופו של דבר, הגיע פייארברג לשלמות נפשית. הוא הציץ ולא נפגע. הוא לא קיצץ בנטיעות. אמנם „נכנס לפרדס“ לא „בשלום“, אולם עמדה לו זכותו ו„יצא בשלום“. לא יחזקאל האפיקורס היה לו למורה דרך. הוא, האפיקורס עצמו, עמד על פרשת-דרכים מבלי לדעת לאן לפנות. רק הנשק בו צייד אותו רבי שמעיה המקובל, הוא שעמד לו. עליו להיות איש צבא. להילחם, לגרש את צללי הלילה בפנסי אור ביד. להילחם נגד ה„קליפות“ ולא להשתע- בד להן. לא לקדש את אשר לא משלנו דוקא, לא להשתעבד יותר מדי לתרבות המערב (מכת- בו לברדיצ'בסקי, על ספרותנו היפה וחובותיה).

ראיית הנולד?

לא לשינויים ומהפכות, לא לעקירה ולהריסה קרא פייארברג, אלא להתרעננות ולהתחדשות; לזקיפות קומה ולעמידה איתנה נגד זר ומחבל. דומה שהבתים הנפלאים בשירתו של רבי שלמה הלוי אלקבץ: „התנערי מעפר קומי —“ „הת- עוררי, התעוררי כי בא אורך...“ „לא תבושי ולא תכלמי, מה תשתוחחי —“ „זהיו למשיסה שאסיד“, קורצים אלינו מתוך יצירותיו. לא לשבת על האדמה חלוץ-נעלים ולבכות ולקונן על עולמות שנחרבו; רב לך לשבת בעמק הבכא! לא להמשיך בדפוסי חיים נושנים, ללא אויר לנשימה וללא אור לעיניים; לא ללכת שחוח וקדורגנית באזלת-יד וללא ישע; לא לכרוע ברך בפני תרבויות זרות תוך זלזול והמעטת דמותה של תרבותנו המקורית וזלזול בערכינו המקודשים. אלא: להחליף את טעמי הנגינה של „איכה ישבה“ בטעמי נגינה של „שיר השירים“; לפתוח את החלונות של בית המדרש הישן למשב הרוחות של החוץ ולגילוי

פייארברג שבחים הם. כי אם ביצירות רגילות הבאות לתאר דמויות ומצבים כאלה ואחרים שומה להקפיד על צורה, טכניקה וכולי, פייארברג ברג אינו מתאר; הוא מציג דמויות; הוא מעלה מצבים; דמות ומצב כפי שהם, ללא כחל ושרק. וכבר הבחינו חז"ל בהבדל שבין משה רבנו לבין שאר הנביאים: כולם התנבאו ב"כה אמר" ומשה רבנו נתנבא ב"זה הדבר". אף פייארברג כך.

ובשורה. הוא מופעל על ידי שני כוחות: עצם דבר השליחות החשובה מסעירה את רוחו בחינת "ויהי כאש עצורה בקרבי, כלכל לא אוכל" ודבר הריצה המהירה העוצרת את הנשימה. ההוא לא ישיר לפי מקצב מטרי. זו הסיבה שביצירותיו מבחינים במעלות ומורדות, לפעמים חזרות; הרחבת הדיבור במקום שראוי לצמצם, וצימצום במקום שראוי להרחיב. דברים שלגבי יצירות רגילות — מומים הם, לגבי

לאור חזונו של פייארברג

עזריאל אורי

שעת התועים ותוהים למסלולי האומה". והוא היה הגבול בין שתי תקופות והמבוע להרהורים הכבושים בלב וחי במידה ידועה בשתי רשויות. רגישותו הומרציה ביותר בשל עיניו מחלתו ומצא את פורקנו בסיפורים הנושאים חותם אוטוביוגרפי. במשבר זה לא היו לו שותפים והרבה דוגמאות.

אין להשוותו עם המשורר מיכ"ל שקדם לו בערך בחמישים שנה ומת גם הוא בדמי ימיו (בן 24) במחלה דומה לזו של פייארברג. אולם הוא היה מעורה, בניגוד לפייארברג, ברוב תחומי שותיו והיקף רוחו במבועי הספרות העולמית שמעבר לגבול. הזמן ששהה באחת מבירות המערב בזמן חילופי המשמרות בימי המהפכה ב־1848; הבעיות שהולידה אז מהפכה זו הניעו את גפשו הערה להיקלע בין קטביה. ניגודי הזרמים שסערו אז בחלק זה של מערב אירופה הדריכו את רוחו של מיכ"ל והשאירו רישומם ביצירותיו. ורב היה ההבדל בינו ובין פייארברג בתקופת היותו בדמויי "חפני בעל דימיון" שינק משרשי היצירה העברית מדור דור. הוא צמח מקרקע דשנה שספגה בתוכה את רוח החסידות הבעש"טית שהשתרשה וגדלה בעיירות הסמוכות על-ידי המגיד ותלמידי הבעש"ט במזריץ, קוריצ, פולנאה ואניפולי במחוז זווהיל. זווהיל, עיר המחוז, מכורת פייארברג, שהיתה גם אז המפותחת ביותר וקשריה עם העיירות הללו שימשה למרכז ההפצה של הספרות החסידית שהודפסו בסביבה, קוריצ, סודילקוב וגם בז'יטור מיר, ההשראה החסידית רבתה בה בהשתקעות השושלת הדרהבוצית בני ר' מיכ"ל מזלוצ'וב.

קודם זמנו מת האיש הזה

ושירת חייו באמצע נפסקה

(ביאליק — אחרי מותי*)

בתקופת שני עשורים הופיעו ארבעה אריות בספרות ישראל והם: אחד העם (תרט"ז); ברדיצ'בסקי (תרכ"ה); ביאליק (תרל"ג); פייארברג (תרל"ה).

א. שטיינמן, "ענבי היולים" ("דבר" 11.12.64)

שני האחרונים נולדו וגדלו בוהלין, במקומות סמוכים במחוז. ביאליק בכפר ראדי, ליד ז'יטור מיר ופייארברג בזווהיל.

נפלא הדבר כיצד עלה בידי הטירון הצעיר מזווהיל בשתי שנותיו האחרונות, בהן התרכז בכתיבה, והוא אז בגיל כ"ב—כ"ד לחייו, להגיע לתפיסה כה עמוקה בבעיות שהעסיקו מכבר את אישי ספרותנו שלפניו ובזמנו, בלי שהם יקיפו לחזות את החזות השלמה של האומה בדוי חייה ושרשיה בעולם.

הוא הניח אחריו ירושה בת ז' רשימות ורק באחת מהן, "לאן", הגיע לדרגת סיפור וחולל בכמה מהן ראשית מפנה בספרות העברית. זמן הופעתו על במת הספרות היה בשעה מיוחדת באומה: "שעת ערבוב התחומים, סתירה ובנין,

(*) השיר נכתב עם פטירת פייארברג והוקדש, לפי עדותו של פ. לחובר, לזכרו. צויין בהדפסתו הראשונה בתוספת הספרותית של "הצופה", בחורף תרס"ד ("לזכר פ."), פ. לחובר, לתולדות הספרות העברית החדשה, ספר ה' עמ' 71.

כשחרב חדה היתה מונחת על צוארם, וחלילה לנו להזניח רוח גבורה זו. הוא אינו גורס הרס ועקירה וטוען כלפי ברדיצ'בסקי המדבר רמות על "שינויי הערכין" במכתבו הגלוי אליו: "ראה נא אדוני, הנך משורר ובעל סוד ובכ"ז הנך מעליב נפש אומה שלמה ודורש מאתנו להיות "אחרים". אין עם מתעשר ע"י לקיחה מהחוך, עם אינו יכול וגם לא צריך להיות "אחר" משהנהר". "החרות היותר יקרה היא החרות הרוחנית שלי מעול זרים".

פועמים בלבבו הקריאה של אביו הרוצה להנחיל לו את מחשבותיו ותפקידו להיות "איש צבא" כמוהו. אולם הוא גם מעמיק להכיר את ההבדל בין צדקת אביו הנשענת על הכרתו בצדק המוחלט שלו ובינו. כשחסרה לו המשענת הזו הופסקו, למגינת נפשו, חזיונוֹ תיו בדימויי הצללים של "חפני בעל דמיון" ואינו יכול לבכות עוד במקומו על חרבותיו כ"בן המלך המקולל המסוגר ולשדד את ד' אמותיו". הוא זקוק לנשק חדש והוא רואה מאז את תעודתו בספרות העברית לכבוש לו דרך מקורית ולצאת בה בראש המחנה.

מאז הוא משקיע את עצמו בכתיבת "לאן" והציב לו בו מצבה כנה להמיית רוחו. נדמה היה לו אז, כאילו הוא "מטפס על שן סלע גבוה ומעליו הוא חוזה את חלום יצירתו ולוחם". "שן הסלע, מציין אז ברדיצ'בסקי, הוא ספר תולדות חייו. ובעומדו יחידי על מרומי הסלע התגבר רצונו ורוחו. כוח נסתר דחף אותו והוא ביקש לעוף לרום, להתנשא ולנצח הכול — — וימת..."

ביטוי זה, של מתנגדו החוזר החרוף, היה רק סמלי להלך נפשו של המשורר עדין הנפש. חלומותיו טרם התגבשו, אמנם, לא מצאו עדיין את הסדן לחשלם. אולם ה"ערות" להדי קריאור תיו לא פסקה והן חדרו לנפשם של צעירי הדור. הוא היה בין ראשוני המבשרים לעידן ההגשמה השרשית במולדת ובקדמת המזרח. העוז החיוני שהיה צפון בדבריו הספיק להיגלות בשעה הגורלית לאומה, עת היה נדמה כי

יבשת ימים ושחקים עלינו המעטים חשרו
וכל האלים והשטנים על כתב זה הקשר חתמו
בדמינו חתמו
י. למדן, "מסדה"

קבוצת "החבריה" התקיימה בה תקופה ממושכת והיתה מעולפת אגדות שהתהלכו בעיר, לפי עדותו של הסופר ש.צ. זצר והשראה זו שהסיביבה היתה ספוגה ושרויה בה — השפיעו גם על פייארברג וחבורתו וחוננה אותו באמת מוחשית אחת — אחת הדמיון והלב. כל אמת אחרת היתה בעיניו כליקוי בסדר העולמי. הוא ידע להטמיע ביצירותיו על אף התור האישי שהוא נשא את ירושת הדורות הרוחנית ונתן פורקן לצלילי חלומותיו הנפשיים. הוא ביקש את הסמוי מן העין והרעיש בניבו את ליבות בני דורו.

התענינותו בספרות הכללית הוגבלה בספרות הרוסית. הוא לא זכה עדיין להכיר ולספוג את הז'נר החדש שמשל אז בכיפה בספרות העולם. אלא, שגם בספרות הרוסית לא הגיע לכלל חדירה בספרות העיונית של שנות הארבעים והחמישים של אותה המאה: דוברולובוב, פיסרב, ביילינסקי, מיכאילובסקי והרצן. בענין זה מעיד לפנינו גם ש.צ. זצר על הניכוחים שהתנהלו אז בטיוליהם הרבים בסביבה שמחוץ לעיר, שנמשכו לילות ולפעמים גם שבועות שלמים (במסתו על פייארברג) גם כשהוא מזכיר את דוסטויבסקי, הוא מכיר רק את קובלנותיו אבל טרם חדר ללבטיו בחודרו למסתרי נפש האדם.

פייארברג לא היה גם "משכיל". הנגלה בתקופת השכלה היה פשוט והתבסס על שלילת האמונה ובנסתר לא חדר וגם לא רצה לשקוד על גילוייו. הכול היה אצל המשכילים בבחינת "בריי" וב"שמא" לא עסקו. הם ביקשו לקעקע את עמוד התווך של דמות עצמם ודמות אביר תיהם והוא לא יכול היה לקבל את הפתרון הזה. "הם אינם רוצים להוציא את עמם מאפילה לאורה ולקומם את הריסותיו. הם כאילו מתגנבים החוצה לתוך העולמות שאינם שלהם ושואחרים הכינו להם עוד מלפניהם", כדבריו של יחזקאל האפיקורוס ב"לאן". "אין כאן כל דרך חדשה, מסלול לחיים טובים". את עצם "ספרות ההשכלה" הוא תופס לא כביטוי לריפוי המחלה הנואשת אלא כסימנה המבהיק.

את עוז המלחמה, הוא סבור, צריכים לקלוט מהדור שקדם לנו, הואיל והם היו לוחמים אבירים ובעלי בטחון ולא אמרו נואש גם

מלבד שד"ל ואחה"ע, שבו ראה את עורכו ומיטיבו והעריצו ביותר, גם רנ"ק. זיקתו אליו נובעת בעיקרו מהסבריו שנתן לרעיון של "נצח ישראל" והתעוררותו בכל תקופה — לחיים חד-שים לאחר כל מועד של ירידה וניווון. אולם הוא לא התעמק להכיר את המקורות הפילוסופיים בספרות העולמית שמהם ינק רנ"ק. הוא לא הכיר גם את מקורות הספרות החיובית שעליהם ביצר אחד העם את יסודו בהגיון — אם כי הוא מזכירם בהעלם אחד בלבטיו ב"לאן". אין פייארברג רואה גם את הסתירה שבין כמה יצירות של שד"ל לאחה"ע. כסבור הוא שיש רציפות בין שתי תורות אלו ושתיהן קרובות ללב. בחלק מסיפורו "לאן" הוא נסוג גם מהלך נפשו של אחד העם בחזיונותיו על תפקידו במולדת ובמזרח כולו והשאיר לעצמו כר נרחב לגילוי עצמותו המיוחדת. במשבר זה אין לו שותפים. הוא עומד לבדו בין עולם קרוב לו המתמוטט כביכול ועולם שהוא רחוק ממנו ומבהיל.

עמוק היה לחץ נפשו הפיוטית לחזון לב ולמשא נפש ונבדל בזה גם מביאליק בן תקופתו. ביאליק התפלל ל"אורה" ושר:

הוי גמולי מחושך, עתיקי מאמש —
תלו שמש על ראשכם, תלו שמש!

„עם שמש“

אילו שבע שמשות אל במרום תלית,
נפשי סובאת האור לא יכלת רוית —
רבה אורים, אל נאור, הב אור!

„עם פתיחת החלון“

ואילו פייארברג התעטה אז בעטיפת "הצללים". אפלולית בין ערביים, רוחות בין השמשות כהות של לא יום ולא לילה, היו היסודות שביניהם רחף עולמו. בצללים הבשיל כוחו ובהם ראה את צללי ענק גוסס המפילים פחד ואימה על הזרים ואף על יורשיו הגמדים. בהם ראה גם את העבר שחדל להיות ל"אור עולם". פרק הצללים הוא מן העצמיים ביותר בשרקי יצירתו.

בדימויי הצללים הגיע להתאפסות מושא הגעגועים — מחמת עוצם הגעגועים. הנה תיאור ציורי: „האור מפרף מסביב ד' אמות, בוקע ועולה מתוך החושך ובארבע פינות הבית

הוא נהיה לסמל המסמן את הדרך לרבים והרבה לבבות דפקו לקריאתו והיו ערים להלמות נפשו. הוא פיתח לפנייהם את החוש לקליטת הקריאה לנוער — „הצילו“ שבאה אח"כ מהמורה ויתקין מהכפר הביל"וי. עברו רק מספר (5—6) שנים לאחר מותו והחלו לבצבץ ניצני בראשית בשדמות המולדת.

„פייארברג — מציין ברל קצנלסון בפרקו „לתולדות תנועת הפועלים“ (כתביו כרך י"א עמ' 29/30) — לא היה יכול לתת שום פתרון לחייו האישיים של גבורו, נחמן' אלא ביחד עם עמו ולא עם עמו כמו שהוא צריך להיות, בצירוף ההרג" שה להיות איש צבא גם במחנה ההולך ומתפורר. את הנס' הזה הוא הרים בספרות העברית וראשוני העליה השניה קבלוהו בידיהם“. הקטע על היות האדם היהודי „איש צבא“ במערכה גדולה אפייני מאד ומתאים להלך רוחם של אנשי העליה השניה ושל בונים רבים בתנועתנו. וכי מה היו חייו של ברנר כל הזמן בגולה אם לא הרגלי „איש צבא“ תוך ההכרה שהוא עומד „אחרון“ על החומה והוא אינו יכול לעזובה. פייארברג פתח דף חדש בספרות העברית אשר הסופרים הגדולים לפניו אולי רמזו עליו אבל לא ידעו לשוחח עליו. בהזדהותו זו עם עמו ללא מצוא פתרון אישי אחר בלעדי עמו — היה תחידוש והוא סימן את דרכה של העליה השניה“.

גם בעבור שלושים שנים, לאחר פטירת פייארברג, הדגיש משורר „מסדה“ בהפליגו לארץ לאחר שהייתו הממושכת, בעיר הולדתו של פייארברג בזווהיל וספגו בחבורה עם יוצאי עיר זו את רוח צוואתו וההתרוצצות שבינו ובין צו אביו. והנס' שהוא נופף בחזונו מרחפת על שירו:

אבא יחיד נצמד למזווה מתפלשת באפר החרבות
ועל שדי מחולל בדד ידמע תפילה
ואני

בעודי מחשק את נשמתי המתפוררת
בחשוקי אומץ אחרונים
ברחתי עם חצות לספינת גולים
לעלות מסדה.

י. למדו, „מסדה“

בין עמודי התווך בעולמנו הרוחני היה,

שהיתה אז בארץ מתוך סביבה עוינת הלועגת ובזה להם. בכדי להגיע לחוסן נפשי כזה ולאמצם לעמוד בו עד כדי "כיבוש עצמי" במשך תקופה ממושכת תדירה, היה הכרח בזיקה מיוחדת להשראה שרשית, הצומחת מחביוני האומה מדור דור והמסוגלת גם ב"יחודה" ובתכנה העמוק לסגלם לכוננות זו.

את ההשראה הזו עורר נחמן — פייארברג בפרשו בפני הצעירים המתמרדים את סיסמת המהפכה הישראלית בקראו: "העם העברי צריך לשוב אל ארצו לא בשביל להימלט מהשוט והרעב אך בשביל להניח שם יסוד לחברה חדשה, שתהא למופת עוד פעם לכל התבל כמו שהיתה בשעתה החברה העתיקה של היהדות, שתתן חיים, שאיפה ותקוה לע"מך בהגשמתה להתחדשות עולמית. ועתה, בעת שהמערב כולו הולך מזרחה לרשת נחלת המת, על הצעירים היהודים להחיות ולבנות בארץ את בנין החברה החדשה. ולפיכך אני חושב כדבר בלתי טבעי שהעם העברי המזרחי יפיל עתה גורל על המזרח ביחד עם עמי המערב.

כתבו נא אחי על דגלכם: אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב, מזרחה, מזרחה."

בשורות ספורות אלו מתוך "לאן" אנו מוצאים את כל היסודות שבהם אנו דוגלים גם כיום: הארץ, השיבה אל המזרח, בנין חברה חדשה, הפיכת עורף לאירופה.

הדי חזונו של זה עודם מעריפים עלינו גם כיום עוז רוח בעת שאנו מתחבטים שוב ושואלים לכבשוננו של עולם ועתידנו במולדת. האור שהדליק נוצץ לפנינו עד היום הזה.

בין נחמן לאליק

אליק, בן הארץ, שמח בחלקו, המוצא את אושרו בשורות לעמו. המעמיס על עצמו את המשימות הכבדות של דורו. תמיד ראשון לקו הראשון של כל חזית; אם בעבודה בין מחונני עפרה, אם בהגנה בין הפורצים והנופלים. בן דור המעפילים, אשר העלה שוב מדינת עמו על הבמה. בן דור השש לקראת הקרבה. הראשון — חולשתו בחיים המעשיים וגבורתו בהתלבטות בבעיות עמו; השני — חולשתו

— חושך ושממון. החושך עולה משם ומשתרע על פני כל התקרה ממעל ויורד כוילון והצללים מתנועעים. צל נופל מתוך צל ומשתרע על גבי צל ואני משתעשע עם הצללים. מבלעם בקרב נפשי פנימה, שואפם ומתענג על תארם השחור (הצללים).

נוסף על פייארברג, מנה ברל כצנלסון, בין המעיינות שהקרו בספרות הצעירה והוליקו את המתמרדים הצעירים לאור שירתם, את מאפ"ו, ביאליק וברדיצ'בסקי, ביחד את הר אחרון, שהורה בחוברות הצנומות להוצאתו "צעירים", "כי רק מאלה ההולכים ובאים לארץ ומעמיסים על עצמם את סבל העבודה המפרכת ייבנה העם שאין לו עדיין ארץ נושבת" וציין "כי לאלהינו הנביא ששנא את השניות ברוח וקרא לעומת המתנבאים במחנה, למה אתם פוסחים על הסעיפים?" — תוקדם ביאתו עוד לפני הגואל עצמו... — דברים אלה עודדו חלק גדול מאלה שמאסו בקפאון והשממה ששררה אז בין חוגי תובבי ציון ובסביבה המקיפה המונים רבים מהם. אבל בהם לא סג. הם לא הספיקו לחוננם בהשראה יותר עמוקה וחודרת בחזון הציונות ובנין המולדת. במרד ב"גלות" במשמעותו המילולית לא היתה עדיין האמת של המהפכה היהודית אלא מה שביקש דור האבות להגשים בו. לא היה בו עדיין מ"הנצח" היהודי, הסגולי, שביכולתו לעקור את המתמרדים הצעירים ממקומות מגורם, להביאם ארצה ולהשרישם שם בעבודה מפרכת בלתי שגורה להם בחרבוני השממה

אברהם גל

נחמן של פייארברג ב"לאן?" ואליק של שמיר ב"במו ידיו", הם שני דיוקנים המגלמים כל אחד בדרכו, את היות דורו.

נחמן, יליד הגטו, המבכה את גורל בית ישראל ואיננו מתיאש; ילדותו ובחרותו דלות בתענוגות ובשמחת חיים, אך עשירות בדמיונות, בחלומות, בחזיונות, בשאיפות ובתקוות. בן דור המעבר, הנתלש מן העבר, מתחבט בהווה ושואל לעתיד. לאן?

נחמן הנער נודר נדר להקדיש את חייו להבאת המשיח, אשר יגרש את הטומאה מן העולם, יכניע את סמאל והיצר הרע. הוא יגאל בתחילה את הנשמה ואחר כך את הגוף. אביו דורש ממנו להיות „איש צבא“, להקדיש את חייו לעמו ולאלוהיו.

— „איש צבא“! — צלצלו הדברים באזניו. הוא החל אז להבין קמעא מה אביו דורש ממנו. הוא דרש ממנו להיות איש צבא, להילחם עם היצר הרע והשטן, ולהפקיר את הכול. שכן התורה היא העיקר והשאר — כולו טפל... הוא עצמו טפל... מה נורא הדבר, להיות איש צבא כזה!

יעוד זה גוּזל ממנו שארית מנוחתו. הוא נכון לרשת דגל זה של אביו, אך לא את נשקו. נשקו העלה חלודה. לשבת תמיד על הקברים ולבכות על השכינה שבגלות. לבכות ולא לעשות דבר... רב לו, לנחמן, לעמוד במקומו ולבכות על החרבות. ללכת הוא צריך. אבל לאן?

ולא קרה לנחמן מה שקרה לרבים מבני עמנו. מסקנתו הסופית היא: לשוב אל העם, לצאת לפני עמו. „אנכי אהיה איש צבא, אבל לא בשביל לשמור על החרבות כאבי. לא טוב לעם לרקוד תחתיו, אך לא טוב לו גם להתגנב בתוך פרצות חרבותיו, אחד אחד ולהתנפל לתוך מחנה זרים... יצעד נא העם בעצמו בכוחו הרב, הלאה, ויכבוש לו את מקומו המיוחד לו בציבור הכללי של האנושות.“ אך לאן?

הוא קורא לעזרה את יחזקאל האפיקורוס, הלמוד על ספרי ההשכלה. אולי מצד זה יבוא האור? והסוף אכזבה. גם הוא תועה בדרכי החיים. דברים ברורים אין בפיו. להפך, הוא שפך עליו רוח תוגה, והשאלה נשארה כשהיתה. והוא שוקע יותר ויותר בשרעפיו המטרידים, עד כי נתלש מהיות העולם הסובב אותו. המלחמה אשר ילחם האדם בנפשו ובלבו פנימה, היא הנוראה במלחמות. והאש אחזה בו מבפנים והיתה לתבערה, אשר התפרצה ביום הכיפורים, עת עשה את המעשה הנורא! ונחמן בשולי החיים. נחמן המשוגע. בילדותו בוכה, בבחרותו שואל ומתלבט וחיוו עוברים בפרוודור.

רק בהגיע בשורת ארץ ישראל מתעורר הוא שוב לחיים. נולד מאמין ועדיין מאמין והוא

בחיפוש דרך עיוניים וגבורתו בחיים המעשיים, בחתירתו לעיקרי דברים ולעשייתם ובמו ידיו. הראשון בא מתוך סימטות עקלקלות ודרכו בחיים מעוותת; השני צמח, גדל וינק מן השרשים של נוף מולדתו, ללא מעצורי כובים, ישר וללא תחתית.

אם פייארברג אמנם שימש פה לתקופת המעבר של שנות השמונים של המאה הי"ט וזעזועיה, הרי „לאן?“ הוא הביטוי התמציתי וספר הדור, ונחמן הוא אבטיפוס מובהק של הדור.

ילדותו של נחמן בן הרב הנה ילדות ווהלינית טיפוסית. עם חלב האם ינק אגדות נוראות ומעשיות בשדים, מלאכים ומתים. ילדות מלאת פחד ויגון אי־קץ. יגונו של העולם כולו. ילדות בלי קרקע מוצקה מתחת לרגליה וללא שמים לתפילותיה. „סיפורים רבים ושונים סיפרה לי אמי בילדותי, סיפורים נוראים וחשכם כחשכת הגלות ומלאי תוגה וצלמות כחיי עם ישראל. עוד בהיותי ילד נהפכתי לזקן; השער הלבן אשר בראשי וזקני לא אות זיקנה הוא; כל סיפור וסיפור הלבין לי שצורה אחת ומרוב הסיפורים הפך שערי לבן...“

ילדות נזירית, אסורה בתענוג ושעשוע. היה יום וה„רבי“ האיר לו פנים וישב את יכולתו הרבה בלמודים והנער בן התשע מתפרץ בתוך עדת חבריו בקול ששון ובתרועת גיל; ופתאום אביו הרב לפניו. לאחר מטר שאלות מצדו ושתיקתו של הנער מפטיר האב: „מהיום והלאה תלך להתפלל לבית הכנסת. אסור לו ליהודי למלא שחוק פיו בעולם הזה...“ הוא מבליג על זעמו ונכנס לבית הכנסת. מעיין בספר ומתעמק בשאלות שעמדו „ברומו של עולם“ היהודי של בני דורו. ב„ראשית חכמה“ הוא מחפש את ה„פתרון למסכת גיהנום“. רוצה הוא „להבין“ את הגיהנום. ועולמו חשך בעדו, כי איך אפשר לחיות בעולם ארור ואפל כזה, אם על כל פסיעה ירבץ החטא?... סר וזעף יצא מבית הכנסת ומשבא הביתה ומצא את אביו הרב צוחק, חשך עולמו בשנית. הן הגיד לו אביו, כי אסור לו ליהודי לשמוח בעולם הזה...

מאורע אחר מאורע, עד שבא הלילה המכריע וניטלה ממנו תומת ילדותו ושמחת החיים. ראשו סחרחר מרוב שאלות על אלהים ואדם.

נבע ממעמקי נשמתו. כך בימי עלומיו במוסד החקלאי, ובימי המאבק והפלמ"ח לאורך כל הדרך של המתבגר. באותו מטבע של הרגשת שליחות ודחף ההתנדבות היה גם צד של יצר השלטון והמנהיגות. כבר בימי היותו תלמיד במקוה ישראל מתבלט קו זה וביתר שאת בימי הפלמ"ח כשנמסרו למפקד הצעיר חבורות מגוי-סים חדשים לאימון והדרכה. וכאן התגלתה תכונה נוספת באליק: מנהיג, חבר ו... אומנת. בחייו של אליק תפסה מקום נכבד החברות והרעות. ובעיקר, כאשר אנו מעמידים אותו מול נחמן צריך להדגיש מסכת זו של רעות ונערות.

"...היו לו לאליק כמה וכמה מחבריו אשר היה נותן את נפשו תחת נפשם בלא להניד עפעף... כלפיהם לא היו סודות. לא היה צורך נערתו: "קיבלי אותי כמות שהנני, ורוצה אני את חברך, את רעותך, את הבנתך — לגבי כל מה שיש בי..."

ועוד אהבה היתה לו בין אהבותיו: "הכבי-שים, משוכות הפרדסים, מרחב השדות, שולי התפרחות אשר להם... התנועה... עצם התנועה המהירה והגמענית גרמה לו אושר, פשוטו כמשמעו". ומה יכול היה להיות נשגב יותר כ- שכל אהבותיו הגדולות יכלו לבוא על סיפוקן במעשה אחד עיקרי וחשוב. הולכת הטנדר הירוק בדרך העולה לירושלים! כסמל היה הדבר שעל קיום הקשר עם הבירה הנצחית נפל. כסמל שבין נחמן הקורא ללכת מזרחה לבין אליק העושה דרך זאת ומוסר נפשו עליה. ופעם, בשעת התמרון בנגב: "... עוד אמר אליק אל לבו בתוך האפלה: דומה שאתה מבקש תמיד להיות במקום שבו מתחוללים החיים, ולמשמע זאת, רואה אתה בדמיוןך אבק מיתמר ועולה על איזה מחזה והנגב הוא עניין לחיים שלמים, לדורות. אם מבקש אתה להת-חיל בעבודה שאין אדם רואה את קצה — התחל כאן."

לחיים שלמים אליק לא זכה, כי על כן בן דור הנופלים היה. על נחמן חשך עולמו בהי-טרף רוחו המיטלטלת. נחמן כבה את הנר. אליק הדליק נר חדש, נר ראשון בקנים של מנורת ישראל.

קורא לאמונה, אך למעשה איננו מסוגל יותר: — "אנכי הייתי למשוגע, כי לא ידעתי אנה לפנות ולצאת... יקום נא דור חדש וחי והוא ילך לפני העם..."

והדור הזה קם. לא בבת אחת. בתחילה העפילו בודדים. חולמים שהיו ללוחמים. שניים מעיר ושלושה ממחוז. תוך עבודת נמלים הניחו נדב-כים ראשונים; כוננו מסד כשבלב מכרסם יאוש. וכך, עד שהוכשר המסד להצבת הטפחות. בין שנות השמונים של המאה הי"ט לשנות הארבעים של המאה הכ', דורות ביניים: עד דור הוריו של אליק. הורים החרדים לבנם, אך מזדהים עם דרכו ואף פעם לא יאמרו לו: אל תלך — "טורחים בשבילו בעינים מצומצמות מחמת עייפות, מבקשים לדעת במה יוכלו לע-זור... ואילו אפשר היה — במה יוכלו לבוא תחתיו?" דור שהיה הסדן ופטישו הנוגד היה אליק.

מדמות דיוקנו של אליק העלה שמיר קוים נכבדים לתמונת הדור בכללותו. דור השש לקראת הקרבה. את אליק אנו מכירים לא רק בבגרותו, אלא בצמיחתו האטית, ביניקתו מן השרשים הסמויים של נוף מולדתו.

כבר בילדותו ניכר בו האופי הישר, השואף למשש וליצור הכול "במו ידיו". לחוש הכול במשורי גופו בכל רוחו ובכל מאדו. כך ראינוו הו גם בימי הנערות השובבנית בבית הספר החקלאי. וכך בימי האימונים, המאבק והמלחמה. אם שומעים אנו, כי בילדותו אהב לעבוד, הרי ימי האושר הגדולים של אליק הבחור, הם אותם ימים בהם חזר לעבודת השדה.

"...לכולם היתה זו זריעת חיטה שנתאחרה, ב-חלקות מדרוניות אחרות, אשר עדיין היו עשויות לסבול כי טרקטור יעבור בהן. בבת ראש הבקיע אליק את תוך תוכן של היות הפלחה והזרע והחושים החקלאיים שנרדמו — שבו ונעורו."

אם בבית הספר החקלאי רואים אנו נער בעל הרגשת אחריות לכלל, אשר מחשבתו נתונה לציבור, הרי נתיב חשיבה זה נמשך לימי העלומים במאבק והבגרות בפלמ"ח. הכוח המכריע בחייו — כוח ההתנדבות. יותר מזאת — הרגשת שליחות. הצורך לפעול ברגע הנכון

נתן ליבנה

לאו

עומדות היו רגלי על סף בין עולמות.
ישן, כובש בו רקב-קבר קרב וגם לב
מקאן. מקאן חדש חר לוט דק אדמת-נזר.
ל א ו אפנה עכשו ומשניהם אברח
ודרך זה שלי אראנו לא קרוב.
עולה ומתפתל אי-על תהום הזמן.

אראה כאיש בנבו, בנבו נשק למות,
הדרך העולה. עולה בי עד כלות.
עד דרך בא. קופץ. הדרך בא אלי.
ושמש יגלגל בוקעת ערפלים.
ושמש אדמה אוכלת עולם ישן.
ושמש בוערת מדליקה מזרח.
ועב-אשו נתקע דגל תוך הלב.

כורעות כד שנותי מכבד המשא.

הה, המשא בלב. משא מזרח כלו.
עמוד שחרו עולה יאיר יעיר תבל.
הוי אחי, לאן? תמכוני ואחזק.
המישוני נא ללפות העמודים.
עמודי-על-חול של עולמכם ישן.
אני אלפות. ארעיד. אסבו אחור.

עד ירקד כים. עד מתיכם יחיו.
עד יעמדו צבא. צבא בגבורים.

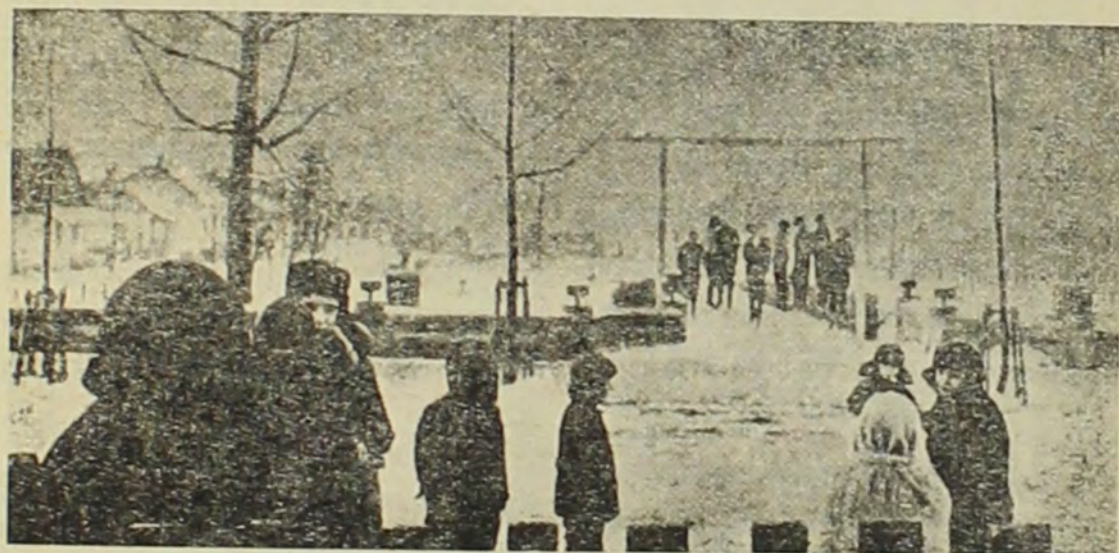
נבא האב, זקן, נבא ולא ידע.
צבא אדני המה - והוא איש מלחמה.
הנה הם מציצים מנקיקי-סלעים.
הנה הם מתניעים פרחי-בר בשדה.
הנה הם מתלקטים במדרוני ההר.
הנה הם צועדים בערוצי הגיא.
על גדות נהר. בין אבנים. בערבה. מדבר.
ושמש-בשורה נדלק נר לרגלים.
ותכלת-מרומים יורדה הויה נסם.
ואותיות פורחות קוראות לכל צמא.

ממחלות מתים. מעל תהום הזמן.
בנתיב הגאולים באים הם החיות.
אראמו צועדים. צבא-גבורים. עם חי.
בקר-שר להם. שירו בא בגרונם.
הנה מאזינים גויי כל ארצות.

והדרכים טלולות. והדרכים חיות.
והדרכים כורעות אל מול פני המצעד.
מול צועדים באון בגשר-על-הזמן.
הם יודעים אל מה. הם יודעים לאן - -

אותי נושקים צללים. ראשי ישח. ילבין.
ה א ל נושקני כאן עד סף בין עולמות.

50 שנה לאחר הפרעות בזוהיל והסביבה (1919 - 1969)

תליה ברובע החדש של זוהיל, ליד תחנת הרכבת. מארכיון "יד ושם", התמונה נמצאת אצל הגרמנים.

לילה בקורחת יער

אמיר גלבע

(מתוך „כחולים ואדומים“)

א

כל הלילה לא עצמנו עין.
אזנינו שמעו הלם לבבות.
טל כסנו. שלובים היינו
ברשות הדוי למושב אבות.

והם באו. עם אשמרת אשליה אחרונה
תמררו רוחות סביבנו. ועלו.
מתחת לכל שרש עב. מסבכי בדים.
מעלות עצים הגיחו. באו. התקדלו.

הפרעם. כן. אלה אבותינו.
הפרעם בכבות האש.
בשפתים החתומות עד היו קו שחור
ובקלף פני השערה כפני מת.

ב

פשטה לילותם על גזעים ברותים לנח
וברק גרזנים, כאן מבעוד יום, עוטפים כהלה.
(הם קפאו כמלקים בכסאות שירק השנים
אל נצח מביאם בנורות תהלה.

הרוח עוברת ביער. אמירים משתחווים לקרחה.
סביבנו פלאי המעגל. ואנו בתוך.
שמחנו לראות עין בעין
אבותינו קמים מן השבח.)

עזרת אחים

(לעזרת יהודי ווהלין בפרעות 1917)

עזריאל אורי

ביחוד החוגים המתבוללים וראשי ה"פאלקס-גרופע" שהביאו את העו"ד מ. גולדשטיין מ-פטרבורג ו"הבונד" הביא את הח' מעדעם. ביקר אז בעירנו גם ב"כ הרשימה הציונית מר יוליוס ברוצקוס, כשהוא לבוש מדי קצין צבאי רפואי. ימים אחדים לאחר כינוס העצרת הנ"ל הת-חולל בעירנו הפוגרום הראשון עם פרוץ פלוגת חיילים מהגדוד הטרשצנצי בבריתחם מהחזית. הפרעות החלו לפתע בצהרי יום ששי בשוק הישן ליד מורד השפלה בסביבת הכנסיות הקתולית והפרובוסלבית. שוד החנויות ודוכני השוק בוצע לעיני המשטרה ובחסותה. כוחות הגנה לא הספיקו להתארגן נגדם. רק בודדים נועזים ניסו לעמוד בפרץ ונכשלו. במשך ליל השבת רבו השריפות וצווחות השדודים והפ-צועים. השתוללו בעיקר אכרי הפרברים ומה-סביבה שבאו באמתחותיהם לשלול בז.

ביום שבת, כעלות השחר, כאשר נוכחנו שלא נצליח במצב זה להשתלט על הפורעים, הת-יעצנו, כמה מראשי החבורה הנ"ל, והוחלט להטיל עלי, בהתנדבי לכך, להתחמק מהעיר, בכדי להגיע מהר ככל האפשר לז'יטומיר, העיר המרכזית הסמוכה, ולהשיג משם עזרה להדיפת הפורעים. המרחק בין שתי הערים הוא, בערך 65—70 מיל. יצאתי בו במקום ברגל, כשאני לבוש מדי חייל, שאיפשרו לי להתהלך ללא מעצר ובדיקה. בדרך גזדמנו לי כמה "טרמפיט" שהסיעוני והגעתי לז'יטומיר בשעות הצהריים. פניתי לכמה מהציונים המוכרים מבני עירנו שגרו אז בז'יטומיר, או מאלה שביקרו לרגל עסקיהם בסביבות עירנו, ביחוד לר' יוסף גילברג, ובאמצעותם באתי בדברים עם כמה אישים מראשי הציונים בעיר ה"ה. ביטלמן וש. וינר, שכבר שמעו על התחלת הפרעות ונסעו ביותר עקב ביקורי המיוחד. הם גייסו מיד אחדים מראשי ההגנה בז'יטומיר, ובראשם הסטודנט טורקובסקי. בחבורה זו היה גם הח' יוסף חלמר, שנפגשתי אתו בווהלין ואחר כך בבואו ארצה, לעתים קרובות, כאשר עבד

בשלהי הקיץ 1917, עם התקרבות עונת הבחירות לוועידה היהודית הכללית ברוסיה ולאספה המכוננת הבין-רוסית, רבו ההשליות המהפכניות בצבורנו ולא שמו במיוחד לב להתפרקות שהחלה בין המוני העם הרוסי עם ניצני מלחמת האזרחים. סיסמת התנופה בתקופה זו היתה להגיע לנצחון ע"י הצבעת החיילים ברגליהם. הכוחות הצבאיים החלו לזנוח את חפירותיהם בחזיתות ולחזור, על נשקם האישי, לבתיהם. ההפקרות רבתה בעיקר עם עברם דרך העיירות והערים הסמוכות לחזית. החוגים הפעילים בעירנו ווהלין היו שקועים במלחמת הבחירות, לא התכוננו כראוי לאימי החורבן והכליון שכבר הורגשו, לא עסקו בארגון פלוגות הגנה שיוכלו לעמוד בפרץ נגד כנופיות הצבא הפורע.

בתקופה זו הגיעה לעירנו מוילנה חבורה בעלת שיעור קומה צבורי וציוני, ביניה המשורר יהודה קרני. הם התפרנסו בעבודת משרדו של הקבלן אלעזר מעלופ, שקיבל אז את סלילת קו הרכבת גרישינה—רובנה וצירופו לקו הרכבת הכללי הדרום-מערבי. הוא בנה אז בעירנו תחנה מרכזית לקו זה. חבורה זו גרמה לתסיסה בכמה שטחי ציבור בעירנו. בחדשים אלה התקיימו בעירנו שלושה כינו-סים חשובים: ועידה ציונית מחוזית, בה השתתפו צירים מכל נקודות המחוז הגדול וב"כ המרכז הציוני בוילנה ד"ר א. מ. בורוכוב; כינוס רב רושם לתכנון הבניה העתידה בארץ-ישראל—בו השתתפו ראשי החוגים מכל השכבות הציבוריות, כולל הבונדאים בעיר ובסביבה. בכינוס הר-צה ב"כ המרכז הציוני וחבורת ה"ראזסוויט" ב-מוסקבה. קליבנוב ועצרת עם גדולה שריכוזה אלפים בהשתתפות אליעזר קפלן. עצרת זו שהת-כנסה לפני הבחירות הקרובות לוועידה היהודית, הסתיימה בהפגנה ספונטנית רבת רושם ושירה סוערת. היתה זו העצרת האחרונה שכונסה לפני ימי ה"תהורובוהו" שהשתררו עם מהפכת אוק-טובר ומלחמת האזרחים. במלחמת הבחירות שהתעצמה אז הסתערו

העיר, את צוותות הנשדדים וגם את צהלות הפורעים. המגינים החלו לירות, ללא כל הבחנה, בשודדים. הרעשה פתאומית זו הבהילה את הפורעים והניעתם לברוח דרך פרצות הבתים הדולקים. נבהלו גם השוטרים והפסיקו את חסותם. הם גם אילצו את הפורעים לזנוח את שודם ולברוח. הפרעות נפסקו. עם שוך הפרעות עזבה פלוגת המצילים את העיר וחזרה לז'יטומיר.

בפרעות אלו נשרפו כל הדוכנים ונשדדו התנויות ברחוב המרכזי, סובורנה, אך לא היו אז קרבנות אדם. הן שימשו כעין אקדמה לפרעות הבאות שחלו בעירנו אח"כ, עם פרוץ מלחמת האזרחים וחילופי המשמרות של פטליוֹר רה. עם תום הפרעות החלו לטפל בארגון ההגנה והוקמה ועדה צבורית לשם צבירת כסף לרכישת נשק. אך גם פעולה זו לא נמשכה זמן רב בימים טרופים של אותו הזמן. ערב מהפכת אוקטובר 1917.

מבצע העזרה שבוצע תוך מסירות נפש היה לכל משתתפיו חוויה אישית גדולה וכן גם לרבים מיהודי ווהיל, שהיו ערים למתרחש.

בייבוש ביצות כבארה ליד זכרון יעקב ובנימינה ואח"כ כפקיד לשכת המס במקומות אלה. לצערי שוב אינני זוכר את שמות יתר החברים שנענו אז לקריאתנו. תוך שעות ספורות אורגנה על ידם פלוגה של עשרים וכמה חברים כשבידם מספר אקדוחים, כידונים ונשק פרימיטיבי קר נוסף; סודרו גם שתי מכוניות משא ונחפזנו להגיע לווהיל. המסירות היתה רבה ובלי גבול, שכן לא פיללנו לעזרה רבה כזו שהתארגנה תוך שעות ספורות.

בנסיעה נחפזת זו הזכירו כמה מאנשי ההגנה העצמית את דבר מילוי חובתם עתה למסע ההצלה כשילומים לעזרה המסורה שביקשו להוֹרֵשִׁיט להם 14 הצעירים מצ'ודנב, שמיהרו להצלת יהודי ז'יטומיר בימי הפוגרום הראשון בשנת 1905 ונרצחו כולם ע"י האכרים בטרואינוב בדרכם, עוד לפני הגיעם למחוז חפצם, להגנת יהודי ז'יטומיר. מסירות זו הגיעה עתה גם אותם למסע זה.

העירה הגענו בשעות 10—11 במוצאי שבת. ראינו מרחוק את להבות הדליקות שהציתו השודדים ושמענו, בהתפרצנו לתוך מבואות

הטבח בתרע"ט

מרדכי בונה

פר שורות ואח"כ בא באריכות תאור מפורט של המאורעות על גורמיהם ומהלך התפתחותם בסדר כרונולוגי. דרויאנוב, משום־מה השמיט את גוף המגילה ופירסם את תאור המאורעות המפורט, ככתבו וכלשונו.

והרי נוסח המגילה:

מעשה באלף ושמונה מאות יהודים מעיר ווהיל, מהם בני־תורה ואנשי מעשה, אומנים ובעלי־מלאכה; ומהם אברכי פאר ובחורי־חמד, משכילים יודעי חכמה ומבינים במדע. ביום שלישי בשבת, עשרה ימים לחודש תמוז שנת שש מאות ושבעים ותשע לאלף השישי, 10 ביולי 1919 למנינם, פרצו נכרים — בני הכפרים הסמוכים לבתיהם של הנ"ל והוציאו מתוכם, הובילו אותם מעבר לתחומיה של העיר — מא־חורי הגשר הנמתח מעל לנהר סלוֹץ', ולאחר, שעשו בהם ענויים קשים ומעשים אכזריים,

נפל בגורלי להיות אחד המעטים שהעלו בכתב דברי ימי האימים של הרג רב בווהיל. עשיתי זאת לבקשת אבי ז"ל עוד ביום השני לטבח. לא ייחסתי לרשימותי ערך תעודי או ספרותי, במידה שיהיו ראויות לפרסום. אמרתי, כי מה שהתרחש, ימצא לו בוודאי ביטוי, מפני בעלי ביטוי. והנה כעבור שלוש שנים, ואני כבר כשנה ויותר בארץ, נתגלגלה הזכות לידי להיות שרוי במחיצתם של ד"ר י. קלוזנר, א. דרויאנוב ומ. א. ברכיהו ז"ל, שלפי המלצת ד"ר יוסף מוהליבר, העסיקוני הנ"ל בהעתקת כתביהם לשם הכנתם לדפוס. באחת ההזדמנויות, הראיתי לדרואינוב את רשימותי על הטבח בתרע"ט. הוא פרסמן בקובץ „רשומות" כרך ג' שהוכן אז על־ידו לדפוס.

אני קראתי לרשימות „מגילת הפורענות". מבנה של המגילה כך היה: גוף המגילה הוא הרצאת עלילת הפורענות בסגנון מיוחד, ובקצרה: מס־

להביא מיים לבתיהם על כתפיהם בדליים שאובים מהנהר או מן הבאר שבמרכז העיר. רכב ממוכן היה חזון נדיר, קשר אווירי בראשית התפתחותו.

שורות אלה נכתבות לקול רעשם של מטוסי ישראליים במרומים, הסוככים על יושבי עיר וכפר מכל צד ומתנכל; לקול צהלת תלמידים וריגנת ילדים בצל עצי פרי ונוי בשדות, בערים, הרים וגיאיות במדינת ישראל, אשר הוקמה על-ידי שרידי עם, פליטי חרב.

עכשיו חמישים שנה אחרי ימי האימים שפקדו אותנו אז. הדרך שעברנו בה עד כה כולה היתה זרועה מוקשים וחתחתים, באה שואה על בית ישראל לפני קום המדינה, ומאבק הדמים המלווה את קיומה של המדינה, טרם פסק. אך לאור מעשי הגבורה והנצחון, דומה, ששר האומה, "מכה" עלינו בראשינו ואומר-גזור: ובירושלים תנוחמו.

בטלפון אי אפשר לדבר עליו.

קמתי והלכתי. בביתו מצאתי עוד אנשים ממכרי. בעל הבית פתח את פיו והודיע: הפקודה החדשה מטעם שלטון המועצות — להבדיל בין הכנסיה ובין הריפובליקה הרגיוזה מאד את התושבים הנוצרים. אם משום שחשוכים הם בכלל, או משום שרבה עליהם השפעת המסיתים האנטישמיים — ברי להם, פקודה זו באה להשליט את היהודים גם על הכנסיה. הם טוענים: כי רשימת הנשואים, הנולדים והמתים, אשר עד עתה היתה נתונה בידי כותני הכנסיה, תימסר גם היא מעתה ל"רבקום", זאת אומרת ל"מושקה" ול"יוסקה". היתה להם אסיפה, לתור שבים הנוצרים, וגם הוא, בעל הבית, השתתף באסיפה. שם הוחלט: אם ה"רבקום" לא יחזור מפקודתו — יישפך דמם של היהודים...

ובעל הבית סיים בהצעה: אתם היהודים, צריכים להשפיע על איצקה, כי יבטל את הפקודה.

"איצקה" זה, שבו הכתוב מדבר, הוא בחור יהודי שעלה לגדולה. מזכירו של ה"רבקום" הוא. יהודי זוהיל האומללה יזכירו את שמו לדראון עולם על "מפעליו הריבולוציוניים". ידענו, כי זה לא ישים לבנו לנו ולדברינו. בכל זאת נבחרה משלחת בת שלושה, וזו מיהרה להתייצב בפני ה"שליט". הוא דיבר עם הדלגציה

המיתו אותם בכל מיני מיתות משונות, והיו מבין הרוצחים אף כאלה שכרכו את המעונים האומללים בחוטי-ברזל דוקרים, זרקום לתוך בורות כרויים לשם כך מראש וקברום בעודם חיים.

שורות המגילה דלעיל נכתבו, שעה שכל קהילות ישראל בערבות אוקראינה היו מצופות גזעשולי אימים של דם ואש. ואת אשר הותירו תחרב והאש לפליטה, אכלו הרעב והמגפה ופורענותה של זוהיל לא היתה אלא חלק מהפורענות שירדה על בית ישראל באוקראינה כולה, זאת אוקראינה הארץ המשכלת אזרחיה היהודים מאז ומתמיד.

שורות המגילה דלעיל נכתבו עת אנשי עיר בת שלוש אלף תושבים יהודים ויותר היו צריכים

ח' תמוז תרע"ט, ראשון בשבת.

מפני קדושת היום (שבת שלהם) אין תנועה בעיר. אמנם, החנויות סגורות גם בימות החול. משנתנה העיר בידי שלטון הבולשביקים קורא דרור למסחר. פירוש — עבר ובטל מן העולם. אף על פי כן יש תנועה רבה בימות החול. השליטים החדשים, פקידי המועצות, טסים ורצים כל היום בשווקים וברחובות, מי בסוס ומי ברגל, איש איש תיק מתחת לבית שחיו, וכולם ייחפזון. מי ל"רבקום", ומי ל"זבקום" ל"פרוד-קום" ולכל יתר ה"קומים". היום — שקט ומנוח. חה. ה"קומים" שובתים את שבתם ודממה נסור כה על העיר.

ופתאום: לא הרחק מביתנו במגרש שלפני הכנסיה הקאתולית מתחילה תנועה. תחילה אין אני שם אליה לב, מה בכך? רגילים ה"אכרים להתאסף כאן בכל יום ראשון בשבוע, אבל כיון שאני רואה שהתנועה מתגברת וה"המון הולך וגדל, לבי מתחיל להסס, כבר שמעתי על התקוממותם של האכרים בכמה מקומות הסמוכים לעירנו. מי יודע, אם אין כאן דברים בגו?

עוד רגע, ואני נקרא אל הטלפון. המדבר אלי הוא אוקראיני אחד, גוי, מכרי. הוא מבקש, כי אבוא אליו מיד; יש לו ענין חשוב אלי —

בשעת התפילה רואה אני מבעד לחלון ארבע אנשים מתהלכים ברחוב וסרטים לבנים ענודים להם בשרווליהם. מכאן משמע, שהעיר כבר בידי המתקוממים. אני מוסר את מסקנתי זו למתפללים. התפילה נעשית חטופה ואיש איש ממחר לביתו. אני „מפשפש במעשי“ ונשאר כאן, בבית שכננו. חזקה על בחור צעיר כמותי, שיש בו קצת „חטאים“, חושש אני לעבור את הרחוב פן יסגירוני ה„גויים“ בידי המתקוממים. כעבור חצי שעה, אני מסתכל בחלון ורואה — בית אבי מוקף חיילים „לבנים“. הללו מתדפקים על הדלת. אבא וכל יתר בני הבית יוצאים לקראתם. עוד רגע אחד ומחזה נורא לעיני. אחי מוכים, אחיותי המנסות להגן עליהם נדחפות הצידה. רובה מכוון אל חזה אבא. אמא מתעלפת וכורעת תחתיה. הילדים הקטנים מתפלשים בעפר וזועקים זעקה גדולה ומרה. אני מנסה לקפוץ דרך החלון אליהם. רגלי כבדות. יד חזקה — איני יודע למי היד החזקה הזאת — תופסת בי וגוררת אותי פנימה לתוך הבית. יותר איני זוכר כלום...

אני שומע את קול אחותי מדבר אלי: אבא, אמא, הילדים — לכולם שלום. מ. ועוד שלושה בחורים מביתנו נתפסו ונאסרו... ניתנה פקודה לאסור את כל הצעירים מחשד, שמא מן המפגה הם... אין דבר, ישחררו אותם. יש ועדת חקירה מיוחדת. לועדה נכנסו גויים טובים. את כל אשר דברה אחותי לא יכולתי עדיין לקלוט. קלטתי רק את הקטעים המעטים האלה. לפנות ערב שבה אלי רוחי. קמתי והלכתי הביתה.

גבר (כמובן גבר יהודי) כי יראה בחוץ — את נפשו הוא קובע. לאשה אין סכנה צפויה ברחוב, יום תמים חזרו אחיותי על פתחי בתי האסורים לבקש את אסירינו — ולא מצאו אותם.

כל הרחובות שטופים דם. את החללים מאספים לבתי חולים. לסתם אדם אסורה הכניסה לשם. מחנות יהודים מובלים... להיכן? אין איש יודע. השובים צוחקים צחוק-פרא לדמעות השׁר בוים ומתעללים בהם. המתקוממים פורצים לכל הבתים, מחפשים, בודקים, חומסים, בווזים, הורסים, מחריבים. דלת ביתנו לא תדע מנוחה גם היא. חבורה הולכת וחבורה באה. ובפני כל

(המשלחת) ותשובתו היתה קצרה מאד: אין דבר! בסרטים אחדים של כדורים נפור אותם לכל הרוחות.

ונדע, כי מלאך המוות מרקד לקראתנו. השׁר תדלנו לבוא בדברים עם חשובי הנוצרים, אבל בכל מקום מצאנו אוירה ספוגת רעל, פתחי הלבבות כבר היו אטומים למצוקת לבנו אנו... ארבע שעות אחר הצהרים, במגרש שלפני הכנסיות של הנוצרים „המון גויים רבים“, ביניהם גם רבים מן האינטליגנציה הנוצרית. חיצים שנונים בלשונם: הזידים המה האשמים. מרחוק נראים „איציק“ וחבר מרעיו בלוית חיילים מחיל משמר רכובים על סוסים דוהרים. עוד רגע, והם פורצים לתוך ההמון והרובים פותחים את פיהם. עמד איציק בדיבורו...

ב.

י. תמוז, שלישי בשבת.

יריות תכופות מהדהדות ממערבה של העיר. מצד השלטון מחזירים תשובה. והיריות משני הצדדים הולכות וחזקות מרגע לרגע. ההמון, ש„איציקל“ הבריון „לכל הרוחות“ הספיק להלהיב במשך יום אחד את כל איכרי הסביבה, והללו התקוממו והתנפלו על העיר; זה פשר היריות.

רבים מן התושבים היהודיים רוצים להאמין, כי לישׁוב היהודי לא תאונה כל רעה. הן הגויים מכירים את כל תושבי העיר ויודעים, מי מן היהודים היה מעורב בין הבולשביקים ומי לא היה מקורב להם. המעטים המקורבים ודאי כבר עקרו ואינם עוד. למה, איפוא תאונה רעה לישׁוב היהודי?

ואף על פי כן הולך ומתפשט צל של מרה שחורה. ידיעות באות: חיל המשמר של השלטון עבר לצד המתקוממים. בחירוף נפש נלחמים רק הסינים וגם הקומוניסטים היהודיים. אלה האחרונים נשמדים אחד אחד, הנה שם ברחוב, מוטל הרוג גם בנם של קדושים, שנתחבר לקומוניסטים. — בנו של ר' נחום טברסקי, הרבי המאקארובי...

היריות פסקו. אחד משכנינו מזמין אותי לביתו, כדי להצטרף למנין עשרה. אני נכנס, אין איש יודע עדיין בבירור למה פסקו היריות.

האורחים חיוורים. הרב מספר וקולו רועד: הוא נקרא אל האטמאן. הלה מלא חימה על הז'ידים הקומוניסטים ודורש, שהיהודים ימסרו לו את כל הנשק הנמצא אתם. בביתו של השוחט (הוא אבי) טמונה מכונת־יריה. גויה אחת העידה, כי בעיניה ראתה שהשתמשו במכונה זו לירות במתקוממים. מחר יחפשו בביתנו. הרב כלה את סיפורו ויצא. מה יהיה גורלנו ביום מחר? בוקר. אין קץ לטבח. טובי בחורי ישראל מוצאים מבתיהם, נהרגים לעין כל. חבורות מתקורממים פורצות לביתנו לבקש את מכונת היריה. הרוצחים מתנפלים עלי להרגני. אותה שעה עוברים על ביתנו בחורים רוסיים מבני העיר, הם מעידים עלי כי לא הייתי בקומוניסטים מימי. אני ניצל ממות שנית. ובו ברגע מגיעה יריה לאזני וממנה אני שומע כי נהרגה נפש יהודית אחרת...

ד.

בהשתדלות הרבנים פירסמו כוהני הדתות הנוצריות כרוז אל העם „בשם האב והבן וה־רוח הקודש“ להפסיק את הטבח ולהקהל לבתי התפילה להתוודות על הדם הנקי אשר נשפך. אמנם הכרוז לא השפיע במידה רבה על הרוצחים אולם עודד מעט את רוח היהודים. התחיל משא ומתן עם השליטים החדשים בדבר הבעת אימון והכנעה להם. מתחילה לא רצו השליטים גם לשמוע את אשר יאמר בשמו של העם הזה „הסורר ומורה“ מטבעו, לא שעו גם אל הלחם והמלח שהגישה להם המשלחת היהודית. אבל לסוף הסכימו לשבועה בבית הכנסת.

השעה ארבע אחר הצהריים. השמים זועפים. בצדי הרחובות שוטפים מי הגשם המעורבים בדמי החללים. השמש יוצא לרחוב ודגל לבן בידו. ואחרי השמש — אדמו"רי העיר, רבניה, ונכבדיה. השמש פוסע בראש ומכריז: יהודים לבית הכנסת. יהודים ממהרים ויוצאים מבתיהם ונספחים אל התהלוכה.

ואלם להיכן פונה התהלוכה? אוי לעיניים שכך רואות! כל העדה הגדולה, עדת ישראל, עמדה ליד פתחה של ה„צרקוב“. דלגציה של רבנים ואדמו"רים נכנסת לביתו של הכומר. עוברים רגעים אחדים והרבנים והאדמו"רים

חבורה וחבורה עלי להתנצל ולבקש זכות ל־עצמי: אנכי לא יריתי בבית התפילה שלהם. ידי לא היתה במעל להוריד את ניקולאי מכסאו. בקומונה אין לי חלק ונחלה. את תמונותיהם של הז'ידים לוי (לנין) וליבא טרוצקי לא תליתי ב„צרקבות“...

ועוד ועוד חקירות ודרישות כאלה, ועל כל חקירה ודרישה — אקדוח במקום אגודל. תולעת אין אונים אנכי נגד נכדיו של חמלניצקי, המ־זוינים עד לשיניהם ובלבי קודחת כלהבת אש תאוה איומה ללפות אותם כנחש לחנק. לחנק... סוף סוף מובל גם אנכי, ודוקא ביחידות ולא בציבור וגם בי מתעללים לפי נוסח אוקראינה. כפשע ביני ובין המוות. והנה גוי, אחד ממכרי, עובר עלי ובהמלצתו אני מובא בשלום לבית האסורים. כל הבית מלא יהודים מוכים ופצועים. אחרי רגעים מועטים באה ועדת חקירה לבית האסורים ושחררה את כל אלה שנתפסו ב„טעות“. נשתחררתי גם אני.

שבתי הביתה. דמעות שמחה ויגון קדמוני. היכן הוא מאיר אחי? היכן הוא י. יואל? מיכאל שפירא ואסטרמן שחשבו למצוא מפלט בגן ביתנו ונתפסו ואנחנו לא ידענו, כי עם אור הבוקר כבר כסתה האדמה את דמם... נשים אומללות, אמות שכולות, ילדים וילדות יתומים תועים בחוצות, בעיניהם אימה ובפיהם תחינה: האין איש יודע, האם לא שמע איש דבר על מחמלי נפשם? — — —

ג.

לילה. דממת מות, מסביב. ופתאום — זעקת הרג פולחת את הדממה. ושוב דממה ושוב זעקה. אבא משכיח את הרהוריו הקשים ב„זר־הר“. דומה שסוד חבלי משיח נסוך על פניו. אמא נאנחת. רגע אחד תכבד כאבן המחשבה אשר בלבה: מאיר היכן הוא? ומשנהו ינהרו פניה באור אמונה ותקוה... אחי הקטן, נער בן אחת עשרה, קורא חרש בספר התהילים בקול חנוק דמעות. יתר הילדים רובצים בפינה אפלה וחבוקים זה בזה כחתלתולים...

שעטת סוסים ושקשוק אופנים. דפיקה קלה בדלת. לא דפיקה של עשוי היא זו. קולו של יעקב מרגיע אותנו. הדלת נפתחת ונכנסים — הרב קורף ושני „בעלי בתים“ חשובים. פני

ה.

כ' תמוז. ששי בשבת. הנוגשים אצים בנו למהר ולכלות את מעשינו. לא ניתן לנו גם להסתכל בחללים כראוי ולזהותם. כל יום נפגשות עגלות טעונות חללים המובאים לבית הקברות, בעגלות שטופות דם ומוח, היוצאות

חוזרים ויוצאים ובראשם — הכומר לבוש בגדי כהונה. והרי הוא, כהנו של עשוי, עומד ומטיף מוסר לבית יעקב...

בבית הכנסת הגדול. עיני העם כלות מיחל לבוא האטמאן השליט — להישבע לו שבועת אימון ולשמוע מפיו דבר ישועה ורחמים, כי

משפחת לוריה שנרצחה בדיל הסדר בפסח 1918 עז התחלת הפרעות

לגאיות ההריגה. משעה חמש בבוקר אנו עוסי קים בחפירות הקברים. אנו ממהרים לגמור את הקבורה בטרם תתקדש השבת. אנשים ונשים בהמון רב עומדים על החללים. איש איש מבקש את מתו. אבא קורא לי ורומז לי בידו על חלל אחד. אני עומד לפני החלל, מסתכל בו ומחריש. האומנם הפך לבי והיה לאבן? האמנם גולם זה, הדומה לגל סיד כבוי או לערמת עפר תחות, היה לפני ימים אחדים גופו של אדם חי? אני גוחן על הגל שלפני ומסתכל: לא גוף ולא דמות הגוף. ערמה...

אבל, — אומר אבא וקולו נחנק בגרונו, הביט טה נא אל הסמרטוט הזה, הכר נא, הכתונת בני היא אם לא? ... רעדה עברה בכל גופי. אני גוחן שוב אל הגוף הגל. ואז ידי נוגעות בבשר המדולדל, להט צורב יורד עלי, אני מרטט כולי וזעקה איומה פורצת מלבי — אחי!...

בתשעה באב כבשו הבולשביקים את העיר. אבל ברור היה הדבר, כי לא לשם כיבוש ממש

יאמר למשחית: „אסוף ידיך“, והנה הוא בא. השליט הגדול של הרפובליקה הקטנה. הוא עולה על הבימה ובקולו הגס הוא פותח בנאום. הוא מדבר על רוח ההרס, השוכנת בלב כל אדם מישראל עוד מימי אברהם, משה ודוד, אבל הוא מאמין בכוחו שלו וברצונו שלנו לגרש מקרבנו את הרוח הרעה הזאת. הדרשן מטעים כל משפט ומנסחו בסימן שאלה והוא מחכה לתשובה מצד היהודים, וכל העדה הגדולה עונה לעומתו פה אחד: כן דברת, אבא! מתחילה הצרמוניה. באי כוחו של כל הקהל הזה נשבעים שבועת אמון, גניחות, צעקות, יללות, אזניו המפונקות של האטמאן האיסטניס נכוות מן ה„זידובסקי-גוואלד“ הוא מצווה על אנשיו להשקית את הקהל, והללן יודעים כיצד משקיטים...

עשרה ימים ארך הטבח. לסוף ניתן רשיון לאסוף את החללים, להוציא את הגופות מן הבורות אשר לשם הושלכו ולהביאם לקבר ישראל.

ראים לסגת אחור. רוב היהודים יראו להישאר
במסומם מחמת חבורת השודדים והרוצחים אשר

באו לכאן. הפולנים רדפו אחריהם. כל כוונתם
של האדומים היתה — ליתן רווח לפלוגותיהם

בנים לעיני אבותיהם. יצויין שבשעה שהאכרים
הוליכו את היהודים ליער נמצאו אחדים מבין
היהודים שהבינו, כי כלתה אליהם הרעה ואמרו
להתנפל על האכרים ולהינצל מהם ביד חזקה.
אבל הרב, שגם הוא היה באותו מעמד, הניא
אותם מעשות את הדבר הזה, באמרו: הן כל
האכרים הללו הם מכירינו ושכנינו ואי אפשר
לשער, כי הם חושבים עלינו רעה. בעיירה היה
חובש יהודי, ציוני, איש אהוב על הבריות,
שלא בא אל האסיפה. למחרת, אחרי ההרג,
כשנודע לרוצחים, כי החובש נמלט מידם, יצאו
לבקש אותו, ביקשו ולא מצאו. יצאו אל האלמנות
והיתומים, שעסקו בקבורת החללים והתרו בהן,
שאם לא יגלו את מקום מחבואו של החובש,
יהרגו גם אותם. בתו של החובש גילתה את
מקום מחבואו של אביה. אבל החובש הקדים
והמית את עצמו בירה. הרוצחים התנקמו
בגויתו, חתכו אותה איברים איברים.

לפני יושבת ילדה כבת שבע מיתומי קמ"ד
ניברוד היא מספרת בתמימות: ביום החמישי
לקחו את אבא. ביום הששי מתה אמא. אחרי
שבת חלתה אחותי בטיפוס. אחרי כן מתה
הפרה...

לכאורה היה זה כפר. היא מנתה כ־150 משפחות
יהודיות, ולהן רב, בית כנסת ומוסדות־קהל.
כמעט כל יהודי העיירה היו פועלים בבית
חרושת גדול לכלי חרסינה (של זוסמן). גם
מעט הנוצרים שבמקום ובסביבה התפרנסו מבית
חרושת זה. הם היו מספקים לו אבנים, טיט,
לבנים והיו מובילים את החרסינה לתחנה.
לפי הפרטים שלוקטו על ידי היה מהלך
המאורעות כדלקמן:

"בימי מלחמת האזרחים והשתוללות ההייד־
מקים באוקראינה, באחד מימי תמוז תרע"ט
באו לעיירה אנשים אחדים לבושים בגדי חייל
לים ומזויינים ברובים ואספו את האכרים
לאסיפה חשאית. כפי הנראה הוחלט באותה
אסיפה להרוג את יהודי המקום. אחרי האסיפה
הומינו האכרים את היהודים לאסיפה בבית
החרושת והודיעו להם, כי האסיפה תהיה במע־
מד ה"קומנדנט", הגר בביתו של אכר אחד.
מיד הקיפו את כל היהודים שבאו לאסיפה,
כארבע מאות איש, והוליכו אותם ליער הסמוך.
שם חיכו אכרים אחרים, כולם מכיריהם ושכני־
הם של היהודים, מזויינים ברובים ובקדומות.
היהודים סודרו שורות שורות וההרג החל.

* ראה "רשומות", כרך ג', תרפ"ב.

בית הכנסת הגדול הצטיין ביופיו ובסיגנונו המיוחד. עמודים גבוהים תמכו את כיפת התכלת ובה זהרו כוכבים נוצצים: ציורי מזלות ודמויות סמליות של מזלות שבטי ישראל הקיפו את התקרה הקמורה של הבית. היה זה אחד הבניינים העתיקים והמפוארים בעיר. את זמן בניינו מייחסים לשנים ת"ם—ת"ס (1680—1700). באחת הפינות שמתחת לתקרה היה בין ציורי הנוף — ציור דייג. בעיר התהלכה אגדה, שזוהי תמונת הצייר אשר צייר את בית הכנסת, וכי לאחר שגמר את הציור נתבלבל הצייר, ניתק מהחבלים שהיה קשור בהם, נפל ונהרג. ראו בכך עונש על שעבר על האיסור „לא תעשה לך כל פסל“. ביכ"ג זה, וכן המצבות הבודדות העתיקות שנמצאו בבית העלמין הישן, מעידים שהיתה בה קהילה חשובה במשך מאות בשנים. בפנקס העתיק של אוסטררה משנת תצ"ח (1737—1738) נזכר הרב מזוהיל ר' אברהם ז"ל, נכדו של הקצין ר' יוזפא מאוסטררה. הוא היה מגדולי הרבנים של זמנו (נפטר בתקכ"ב — 1762) ונטמן באוסטררה. („מזכרת לגדולי אוסטררה" למ. מ. ביבר).

דב ברנשטיין

ל' בתי תפילה

בית־תפילה ע"ש רבי ליב, של רבי יהושע, בית כנסת לומדי תורה, לחייטים (שני), בית־תפילה של ר' שליומקה, של חסידי קורסטישב, בית־כנסת של הכליזמר, בית־תפילה של ישיבת זוהיל.

בית הכנסת הגדול היה אחד מבנייני הפאר בעירנו. לפי המסופר נבנה בשנת 1740. כשהעיר והסביבה היתה נתונה תחת השלטון הפולני, ופרנסי הקהילה קבלו לאחר הרבה השתדלויות את הרשיון מהנסיך ראדזיוויל להקים את בית הכנסת. במשך

שלושים בתי כנסת ובתי מדרשות היו בזוהיל: בית הכנסת הגדול, בית המדרש, בית הכנסת של חסידי מאקארוב, בית הכנסת הטריסקי, הטלנאי, הסטוליני, הצ'רנובילי, האוליקי, ביהכ"נ של הצדיק ר' מרדכי'לה, של הנפחים, של הקצבים, של הסגד־לרים, של החייטים, של ותיקין, בית הכנסת ברחוב הקוריצי, ברחוב הוויטומירי, שעל־יד הגשר ברחוב הוויטומירי, בית הכנסת במורד; שליד הישיבה, שליד מושב הזקנים (ההקדש), של הבורסקאים,

היום והערב, לרבות משמרות לילה. שם התבלטו: ר' אהרון טשסקיס; ר' אשר אליהו שלאין; ר' דוד מזריצסקי; השו"בים: ר' פנחס מאליאר, ר' פניג לייבישיס; ועוד.

בבית התפילה הסטוליגאי היו מתפללים בהתלהבות מיוחדת, בנוסח סטוליגאי מובהק. קולות התפילה בקעו תמיד ונשמעו מרחוק.

בית התפילה הצ'רנובולי עמד בתוך גן גדול. גם בו היו לומדים תורה לאחר זמני התפילה, יומם ולילה. בבית-תפילה זה התרכזו הלומדים מחוג המתמסכלים — אנשי מעשה ועבודה.

בית הכנסת של הנפחים היה בית תפילה לאנשי עבודה; נפחים ופחחים היו מתקבצים בכל ערב לשמוע שיעור מפי הישיש ר' יונה פלדמן שהיה למדן מופלג.

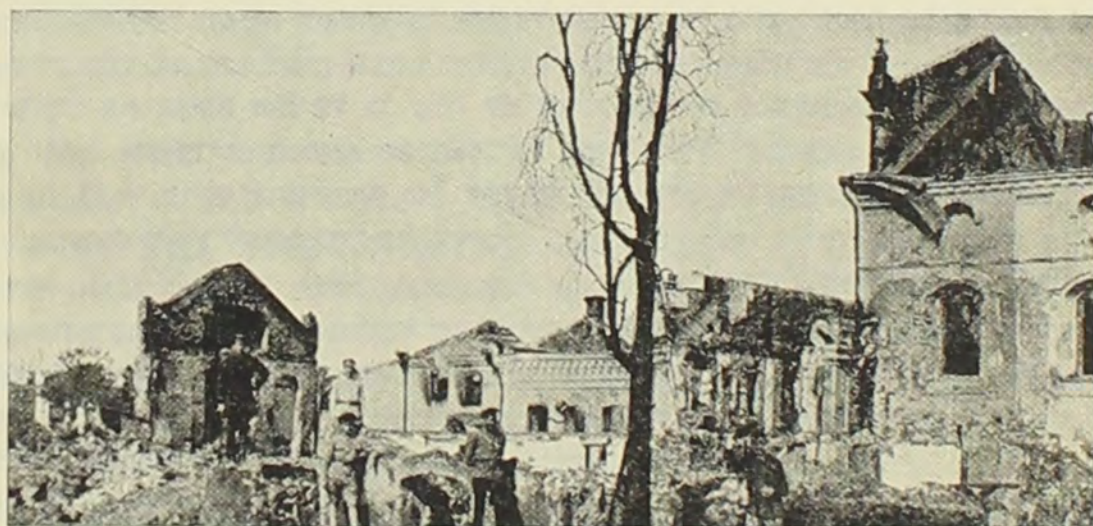
בבית-התפילה „סקורי-סוויט" (ותיקין) היו מת-

כמה דורות הכניסו בו שיפורים; אף הביאו ציירים מחוץ לארץ לקשט את התקרה הקמורה ואת הקירות.

בבית הכנסת הגדול התפלל חזן העיר עם מקהלה גדולה ואל רינת תפילתו נהרו כל חוגי העיר. לא היו בו תנורים להסקה, ובימי החורף היו מקצרים בו את זמני התפילה.

בבית המדרש הגדול ישבו גם משמרות לומדים, שערכו משמרות לילה. ה„מגידים" שביקרו את העיר היו משמיעים שם את דרשותיהם מעל במת בית-המדרש זה. כחזן ראשי כיהן שם בזמנו השו"ב ר' משה ליכט; היתה לו מקהלה קטנה והוא ריכוז סביבו קהל מעריצים.

בבית התפילה המאקארובי התרכזו החסידים של שני האדמו"רים ר' ישעיה'לה ור' משה מרדכי'לה, שהיו מבקרים בכל שנה את העיר

רחוב בתי הכנסת לאחר השריפה — 1919.

וערכו שם את „שולחנות השבת" שלהם. שם התפללו כמה מעסקני העיר ונגידיה כמו ר' שמואל דוד מאמר, העו"ד היחיד בעיר מ. שאפניק. שם התפלל גם הרב החסיד ר' יואל שדה-לבן, שהצטיין במידותיו והיה נערץ על-ידי כל המתפללים.

בבית התפילה „קאטורו'אנסקי" ברחוב הקוריצי היו רוב המתפללים מהטיפוס של „אריה בעל גוף". מקור השם לא ידוע לי.

בית-התפילה במורד (נידער שול) היה בית-הכנסת העתיק ביותר בעיר ונבנה בפעם השניה לאחר שהתמוטטו קירותיו. גם כאן התפללו אנשי „עמך".

בבית התפילה הטריסקי — התלקטו חסידים נלהבים ובעלי-בתים חשובים כמו: רבי לוי בקרמן, רבי וולף ביבר (שו"ב) ואחרים.

בבית התפילה הטאלנאי — היו למדנים ובעלי חסידות עמוקה. לא פסקו בו מללמוד בכל שעות

יונתן שלאין

בית התפילה הטלנאי

מבקרי בית הכנסת הטלנאי, "בעלי הבתים" (כפי שנקראו באידיש) היו שונים במעמדם ובהשקפותיהם בחיים. למרות כל זה היתה האחדות שרויה ביניהם והיו קשורים בכל נימי נפשם לבית כנסת זה עד שאפילו אלה שגרו בקצוות שונים בעיר נהרו אליו גם בימי חול, בכל עונות השנה לתפילות שחרית וערבית. בית הכנסת לכשעצמו לכאורה, לא תואר ולא הדר לו, שטחו מצומצם וכולו רק חלק בלתי בולט בחלקו המערבי של בית המדרש הגדול, בקומה התחתונה עם ירידה של מדרגות אחדות (כנראה לסמל "ממעמקים קראתיך"). אין גם לחשוב, שהרבי מטלנה בתקופה הנדונה חולל את ההתקרבות בין אנשים אלה, הואיל והרבי משושלת זו היה מבקר בעיר לעתים נדירות והתנהג בהופעתו בצניעות רבה. רבים מבאי הבית נתפסו גם לדעות "מתקדמות" והיו "חפשיים" לשליש ולרבע. אנו ה"ילדים" שהסתופפנו בבית הכנסת נקשרנו לבאי הבית, וזכרון מקום זה ואישיו, ההוי ששלט בו וסביבו, לא מש מזכרוננו. וברצוני בבואי עתה להשתתף בחצבת זכר לעיר, לגסות להעלות את זכרו היקר על בואיו.

הקשרים שלי עם הטלנר קלייזל התחילו משחר ילדותי הקדומה. הבקורים הזכורים לי מתחילים מאותה התקופה שיכולתי להרים את משקל הסידור או החומש ו"לשאתם" בשבת לבית הכנסת. ההליכה לבית הכנסת בשבת בבוקר, כשביד אחת החומש המכביד קצח במשקלו והיד השניה תקועה בכף ידו של אבא, נטעה בלבי הרגשה של חשיבות עצמית וסיפוק רב וכבר אז מתחיל בית הכנסת להוות חלק בלתי נפרד מהווי חיי.

אהבתי את המקום הזה על כל גוניו עם ניגוני התפילה השונים. בלילות השבת, ובבקריו, בימי החגים והמועדים, במוצאי השבת ובימי החול ואפילו בט' באב, כאשר גם היום הזה מצא את בטויו המלא בתוך ההוי של בית הכנסת. אולם הוד קדושת הבית הובלט במיוחד בימים הנוראים והגיע לשיאו בליל כל נדרי.

ההכנות לקראת יום הכפורים

התכונה הנפשית לקראת ליל כל נדרי התחילה מבעוד לילה שלפני זה. ערב יום הכיפורים היה כבר בבחינת שלושת רבעי חג. המנהג היה לבקר בבוקר זה, לאחר התפילה, בבית הקברות ולהשתטח על קברי הורים, בני משפחה, צדיקים וקדושים. הקטנים, בהקיצם פגשו את הגדולים בחזרם הביתה והתבוננו במעשיהם לקראת יום הדין.

מרכז הפעולה שמשך במיוחד את תשומת לב הילדים היה ענין הכנת גרות יום הכיפור. הנרות הוכנו משעווה גלמית והפתילות שהוכנסו לתוכן היו שזורות מחוטים שבהם נמדדו קברות הצדיקים ונרכשו באותו בוקר עם הביקור בבית הקברות מנשים צדקניות שמלאכתן בכך. אנו ריככנו את השעווה במים רותחים ולשנו אותה במרץ. אמא קראה אז בקול רם ובעינים דומעות, שהיו אדומות עוד מהבכי בבית הקברות, באידיש, את התפילה המיועדת להכנת גרות יום הכיפור. העיבוד האחרון של הנרות נעשה ע"י אמא עצמה, בהשלימה ביד מאומנת את עבודתה על-ידי הדלקת הנרות בסכין שנוגדה באש. נר אחד השאירו בבית והנותרים נשלחו לבית הכנסת.

ערב יום הכיפורים בבית הכנסת

ההכנות לקראת יום הדין היו משולבות מעשים גשמיים ורוחניים כאחד — סעודת הצהרים החגיגית עם שתית "לחיים" (כי מצוה הוא, לאכול בערב יום הכפורים) והכנות לקראת הסעודה המפסקת. לתפילת מנחה התחילו ללכת מבעוד צהרי יום. אנו הילדים ענין מיוחד לנו להקדים לבית הכנסת לראות במו עינינו את התכונה הבלתי רגילה ומנהגי היום הזה. בפלוש בית הכנסת נערך שלחן גדול עם צלחות וקערות מגודל, צורה וצבעים שונים, שהועמדו על-ידי באי כח חברות צדקה, מוסדות ציבור ובתוכן גם מטעם חברת ישוב ארץ-ישראל. המון מבקשי נדבות מסתופף סביב בנצלו את נדיבות הלב המיוחדת של מבקרי בית הכנסת

בשעה זו. תשומת לב מיוחדת עוררה בנו הקערה שבתוכה היה מונח הפתק המודפס באותיות מאירות עינים „ליישוב ארץ-ישראל” ומלמטה באותיות קטנות „מטעם ועד העזרה ליהודים אכרים ובעלי מלאכה בסוריה ובארץ-ישראל”. אין ספק כי מעשה זה של פניה גלויה ותביעה לטובת ישוב ארץ-ישראל הווה צעד ממשי להתעוררות ציונית בינינו הילדים. כי היינו אמנם חדורים מתוך תווי חיינו ולימוד התנ”ך געגועים עמוקים לארץ-ישראל, אולם לא מצאנו להם ביטוי חי ולא קשר עם הארץ וישובה. הקשר הזה התגלה, דומני, עם הופעת הקערה למען ישוב ארץ ישראל בצבור בערב יום הכיפור בבית הכנסת. לתמהוננו נוכחנו לדעת, כי רוב הנכבדים, מהם האדוקים ביותר במצוות, לא שמו לב כמעט בעברם על הקערה שלנו. זלזלו בה ומרגש היה כי אלמלא רצינות היום הקדוש והאיסור החמור לריב באותו יום, היו מגרשים בבושת פנים את הצעיר הממונה על הקערה.

אך מה שמושך אותנו, הזאטוטים, הוא המחזה המרתק של התרת נדרים ו„ארבעים חסר אחת”. זהו מחזה נדיר במיוחד, הנחרת בלב רק לאחר מראה עיניים. ואכן, יש מה לראות. ראשון המולקים הוא שמש בית-הכנסת הישיש, ר' ברל-אפרים אידלס, על מחצלת חדשה, הפרושו ליד הכיור, כורע ושוכב ר' ברל ואחד מבעלי הבתים מלקה אותו ברצועת פסי-עור כפולי שמונה, קאנצ'יק בלע”ו. הלקאה זו מכשירה את ר' ברל ליהפך אחרי כן ל„מלקה”. אחד אחד שוכבים לפניו בעלי הבתים החשובים והנכבדים כשראשם כבוש בקרקע ור' ברל עומד עליהם ועוסק במלאכתו כשהוא ממלמל ג' פעמים את הפסוק ויהי רחום, שמספר המלים בו י”ג, ובסה”כ ל”ט, כמספר המלקות. אין לב בעלי-הבתים שלם עם נוכחות הילדים הרואים ב„השפלתם”, אך נזהרים הם מלגער בנו ולשלחנו משם, שכן ערב יום כיפורים היום, וחלילה לפגוע אפילו בכבודו של ילד...

הסעודה המפסקת שלאחר תפילת מנחה עם מאכליה המסורתיים עוברת תחת מצב הרוח הרציני של ההכנות ליום הקדוש. בגמר הסעודה מברכת אמא על הנרות שמספרם גדל בנר שעה ארוך, תמיר וצהוב, שנתקע בקערת זכוכית גדולה שהועמדה במרכז השלחן. אמא לבושה בשמלת חג בהירה ומטפחת משי לבנה עוטפת ראשה, ברכה על הנרות וקוראה בקול מספר תחינות באידיש את הפרק המיוחד לברכת הנרות של ערב יום כיפור ובתוך השתפכות תחינותיה נכמרים רחמיה, והיא נתקפת המון רגשות ומתיפחת בקול רם, למבוכת הילדים, ומסיימת את תחינותיה.

מעמד „כל נדרי”

לאחר כל האמור מובנת הדריכות המיוחדת והתרוממות הרוח שהרגשנו כולנו, הגדולים והקטנים כאחד, עם הערכות ההליכה לבית הכנסת והרושם הכביר והנשגב שבית הכנסת הצנוע שלנו עושה על כל באי הבית בליל כל נדרי. האור הקורן מהמנורות מרובות הקנים התלויות על התקרה, נרות השעווה הגבוהים והמרובים העומדים על אדני החלונות ועמוד התפילה של החזן, מנורות הברק המרובות דולקות כולן ומוסיפות נהרה. פרוכת חגיגית מקשטת את ארון הקודש. על הרצפה פרוש חציר ריחני יבש. הדרת קודש מוסיפים גם הסיטלים הצחורים אשר רוב המתפללים לבושים בהם ועטופים בטליתות מעל לראשיהם.

והנה מתקרב הרגע של תפילת כל נדרי. אחד מנכבדי העדה מוציא מארון הקודש כל ספרי התורה, העטופים מעילים חדשים וכתרי כסף ומוסרים אותם לזקנים הנכבדים המסתדרים עמם לימינו של החזן ולשמאלו. החזן הישיש, ר' אברהם בר דוד’לס, יהודי קטן קומה בעל זקן ארוך ולבן, היורד עד אבנטו ממש, מקבל לידו ספר תורה ומכריז בניגון: „אור זרוע לציד ולישרי-לב שמחה” ואחריו חוזר הקהל ג' פעמים בקול אימה ויראה. פתאום השלך הס! כל הקהל בעמידה שקוע בדומית לחש במחזורים בפרק מהזוהר הקדוש: „קם רבי שמעון סליק ידיה...” והנה מתוך דממת קודש בוקע ועולה שוב קול לחן של החזן „על דעת המקום ועל דעת הקהל מותר להתפלל עם העבריינים”. ברגע זה מגיע המעמד לשיא רצינותו, הודו וקדושתו, וכל הקהל מתחיל בשירה ובהתרפקות על רבון העולמים לתפילת כל נדרי.

השואה הנאצית

זוהיל

מנדל מן

חיים לעתיד לבוא.

— הימלטו, יהודים! נוסו לכל אשר ישאו אתכם רגליכם. הימלטו משכניכם, מהגרמנים — דיברתי בימים ההם על לב היהודים.

משאת נפשם וחלומם של יהודי רובנה, קוסטופול, טוצ'ין, לודויוול, היתה: זוהיל! רובנה כבר היתה נתונה להפצצות כבדות. וכך שמנו כולנו פנינו אל עיר הספר לשעבר, אשר מזה עשרים וכמה שנים היא נתונה כאילו בהלם, מפגרת לרגל מעמדה האיסטרטגי. בעקב היותה עיר-גבול נשללה ממנה האפשרות של גידול ופיתוח. אדרבא, כל מעיינם של השלטונות היה לעכב את הרחבתה ולהפחית מאוכלוסיתה. היו משלחים בכל הזדמנות תושבים למרחקים, תוך הנחה שככל שיקטן הישוב יגדל ערכה הבטחוני והאיסטרטגי. לפיכך, בבואנו העירה, מצאנו אותה ריקה למחצה מתושבים. איש לא נתן לנו לעבור את סף ביתו. האזהרה במשך שנים לראות בכל זר מרגל, עשתה את שלה. נתקלנו במבטים חשדניים והוכרחנו לשוטט יום שלם ברחובות ורק כשהחשיך מצאנו מקלט בבית של משפחה יהודית. זכורני, היה זה מאחורי פסי הרכבת שחצו את הסמטא. קיבלה את פנינו אשה צעירה בשנות השלושים, אם לכמה ילדים. האשה הטובה שמחה בנו ועשתה בשבילנו כפי יכולתה. כיומים שהיתי שם. בית יהודי... עינים מלבבות שופעות חום. מבט אל מבט מביע אומר... אנחה פורצת ועולה אי פה אי שם... חששות לצפוי חודרים גם לקרבנו ומעוררים בנו חרדה לבאות.

אין להכיר בכל שינוי ברחובות שנשאר על תילם. אותם הבתים, אותם מבני העץ. אולם הנור ער נעלם מהרחובות — אין לראותו, כמו למשל ברובצה או בערים אחרות. כה נראתה לעיני זוהיל ב־1941 בחדשי יוני ויולי. שונה לגמרי היתה זוהיל של שנת 1944. אין

לא נולדתי על אדמת ווהלין. דרכתי לראשונה על אדמה זו כפליט. היה זה ב־1940. אך הנוף הווהליני, היהודי הווהליני, היידיש החיננית והעסיסית שלו, שבו את לבי.

רצה, כנראה, הגורל שאראה את לפני ואחרי החורבן של יהדות ווהלין. אך הרושם העמוק שעשתה עלי יהדות זו וכן השפעתן של שנות הרעה עלי — לא ישוערו. כל מאמצי להבליט את ה"פולניות" שבי, את מוצאי הפלונסקאי — לשוא. אין מאמינים לי. מבקרים מעידים עלי כי אכן, והליני אנוכי. הם מבחינים ביידיש שלי את הטעם הווהליני. וכה הייתי לאחד הווהליני-נאים.

כאמור, הרגשתי לראשונה את הריח הווהליני ב־1940. לא באתי לוהלין ככל יתר הפליטים היהודיים מפולין. הגעתי לשם בדרך ז'יטומיר וזוהיל בקו הרכבת מסרנה בואך לרובנה. ומעשה שהיה כך היה: נסעתי מביאליסטוק להומל. עשיתי בהומל כשנה וביקרתי בקיוב. מקיוב החלטתי להגיע לרובנה. כאי-ליגלי היתה זו נסיעה הרת-סכנות בשבילי. אך זוהי פרשה בפני עצמה ולא איחד עליה כאן את הדיבור. בז'יטומיר ובזוהיל לא התעכבתי. העפתי מבטים פה ושם ונשארתי ליום-יומיים בתחנת הגבול אוליבסק. בעיירות היהודיות, מרוששות ומדול-דלות בימים ההם, הלך לבי אחרי הנוער היהודי. נוער בריא, עוטה יגון הימים המסוערים ההם, עשה עלי רושם בה יימחה.

בפרוץ מלחמת גרמניה-רוסיה הסובייטית שהיתי בסרנה בקורסים למורים. הלכתי משם לרובנה ברגל. מרובנה לטוטששין, שם היו בני משפחתי. בימים הראשונים למלחמה היתה ווהלין דומה לנחיל דבורים עזוב ומופקר. האוקראינים הרדומים, המכונסים בתוך עצמם, קהי המבט, פשטו צורה בין לילה. הוצתה בעיניהם שלהבת צורבת. גיליתי בהם את הרוצ-

נאצי שכמותך! סוכן גרמני נבזה! האתה תורע שנאה גזעית? גם אתה דם שפכת. הקפיטן מחריש. גם הוא מנוחתו הופרעה. זה היה מורגש בתנועותיו העצבניות בתוך הכורסה שישב עליה. הוא פנה אלי:

חייל, לאיזו פלוגה אתה שייך? הראה לי את תעודת התנועה שלך המתירה לך להסתובב ברחובות.

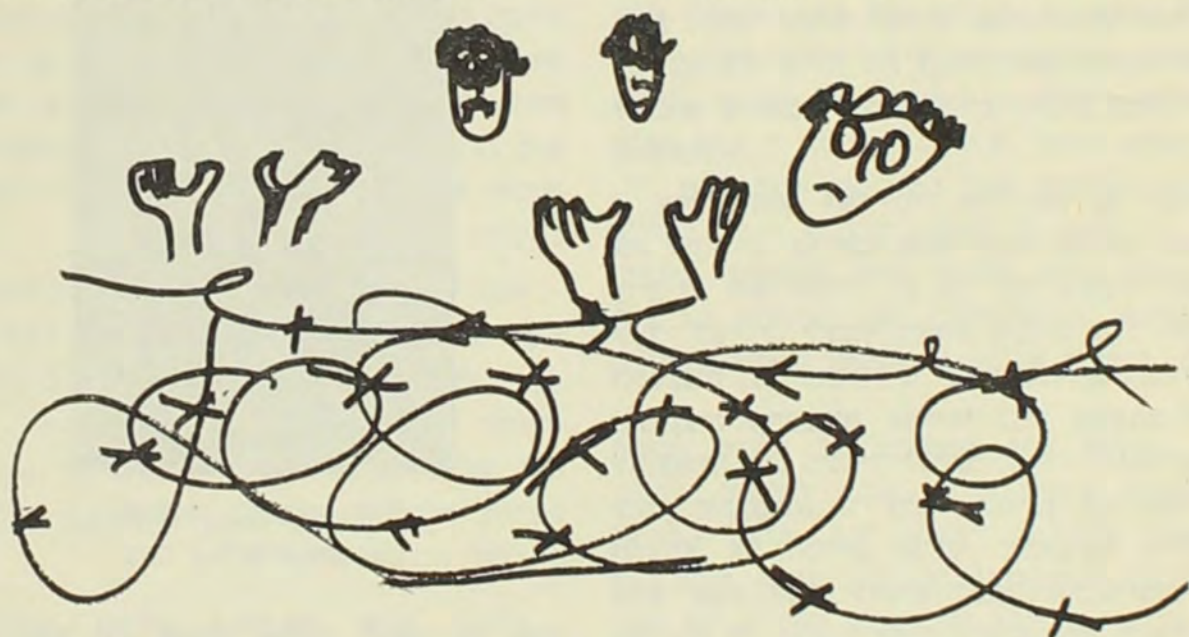
מכאן, כי הוא לא הבחין בסרטים שלי ולא הכיר את הדרגה הצבאית שלי כי האלונטית שהספר עטפני בה כיסתה עליה.

הורדתי את האלונטית מעלי ואמרתי: — קפיטן, אני לא אסבול נאציזם בתוך זוהיל

יהודים — אין. רחובות שלמים עלו באש ונעלמו. מבין החורבות ומבין חלקי העיר שנשארו עומדים על תילם נראים אוקראינים יוצאים במלבושי פאר. אני מכיר עליהם לבוש יהודי. צבא רוסי רב. היהודים מעטים — אינם נראים. אין רצון ליהודי לגלות את פניו.

הוא אומר, כי היהודי אחוז פחד באשר הוא יהודי. לחש עובר מפה לאוזן על מעשי רצח המבוצעים ע"י כנופיות בעיר, מאחורי העיר, בדרכים ובקרונות הרכבת.

ליד תחנת הרכבת ניגש אלי מאן דהוא ולוחש לי ברוסית: אל תרבה לשוטט כאן. אין מראה

נ. זיברג, ב"ס ארנון ח' 2, מציורי השואה

המשוחררת. יהודי אנוכי וגם קצין בצבא. לא לך אני חייב למסור דין וחשבון. קום ונלך למטה ושם נשוחח קמעא.

— תן לעבוד! למה תפריע לספר בעבודתו? החרו"תחזיקו אחריו חיילי הצבא הסובייטי. הרגשתי בבדידותי. יצאתי מהמספרה בחרי אף. אחר כך נזדמן לי יהודי וסיפורי החורבן שלו היו סיפורים קורעי לב. לנוס, לנוס מכאן — אך כיצד ולהיכן?

עוד באותו הלילה יצאתי לדרכי. וכאשר מהרהר אני בימים ההם עולים בזכרוני ועומדים לנגד עיני פני היהודי ההוא. היכן הוא כיום, מי הוא והיכן הוא? מ"ז מאוד הייתי רוצה לפגוש עוד פעם בחיים...

פניך יפה לטיול בזוהיל, שמע לעצתי! אני מביט בפני האלמוני ומחריש, וכי מה היה לי לאמור לו?

במספרה צבאית יושבים ומחכים בתור. לידי קפיטן רוסי. ספר זריו, ספק פולני ספק אוקר-איני, מחליק בתערו, משוחח עם הקפיטן ומסביר לו למה רצחו הגרמנים את היהודים: —

— הגרמנים להוטים היו אחרי ביצים ואפרורי חים. היהודים שלנו גם הם זללו אפרוחים וביצים. חששו הגרמנים פן יחסרו להם ביצים ואפרוחים, השמידו את זוללי הביצים והאפרורי חים.

בקפיצה אחת ירדתי מעל הכסא ואמרתי לתקוע בפרצופו של הספר.

יריתי ברוצח אמי ואחותי

שמחה גילדנמן

כללי ועסק לפי דבריו, מילדותו בחקלאות. באותו הזמן נפגשתי גם עם עריקים חיילים רוסיים שערקו מהשבי בגרמניה והסתובבו ביערות והתקרבו לפלוגות הפרטיזניים ומצאו אצלם מחסה. באמצעותם, הספקתי להתקשר עם כמה חוגים פרטיזניים והושטתי להם יחד עם עוד מספר חברים צעירים שהשפעתי עליהם, סיוע חלקי בבגדים ונעלים.

הורי לא ידעו אז על פעולתי זו ורק לאחר ההשמדה הגדולה בערב שבועות תש"ב (1942), שבה נחטפו ונהרגו לעינינו אמא ואחותי הצעירה בת 13, גליתי את הסוד לאבא והשתדלתי לשכנעו שיתחמק יחד אתנו לפרטיזנים שביערות הסביבה.

אולם אבא לא יכול היה עוד אז לנתק את הקשרים שריתקו אותו לבני העיירה בעת צרה זו. הוא התחיל רק אז לנהל תעמולה בין יהודי העיירה, לאסוף כספים לקניית ציוד לשם התגוננות נגד המשמידים. יהודי העיירה שנמלטו מהאקציה הראשונה התריסו נגדו בחשבם כי לא צפויה להם בעתיד הקרוב השמדה נוספת וגם פחדו שתעמולה זו עלולה לגרות את האויב ולהחיש את הכליה. זכורני, שבאסיפה גדולה אחת שבה אספו כספים למתן הקונטרבוציה שהוטלה על הציבור היהודי, קרא אבא להפריש חלק מהכסף הנצבר — לשם קניית ציוד נשקי חשאי שאפשר היה אז לרכוש עוד ע"י הפולנים ולהמציאם לפרטיזנים הנמצאים ביערות הקרובים — גערו בו הנאספים ומיאנו לשמוע בעצתו.

בערב סכות תש"ב, כאשר נודע על כוננות הגרמנים לבצע את ההשמדה הסופית של יהודי העיר, החליט אבא להצטרף סוף סוף אל הפרטיזנים. התחמקנו אז, 3 אנשים מצויידים באקדח אחד טעון 6 כדורים, מתוך העיר שהוקפה כבר ע"י גייסות הגרמנים והאוקראינים ועברנו ליער. תוך זמן קצר הצטרפו אלינו עוד כמה צעירים. הגענו אז לחורשות בסביבות העיירה לדודי-פול, ולא פגשנו בסביבה אף פלוגה פרטיזנית נוספת והיינו אז הפלוגה היחידה שהחלה לפעול ביערות סביב ווהיל. נדדנו ביערות עד סביבות

ב-28 ליוני 1941 הגיעו גייסות הגרמנים לקוריץ ולמחרת היום התגברו על התעלות בביצורי "קורסטאלין", שנבנו ע"י הצבא האדום מעבר לנהר סלוץ' לאחר סיפוח העיר לשלטונם של הסובייטים. בשטח השלטון הפולני הקודם מעבר לספר שהיה ליד ווהיל לא מיהרו בהשגת מדת היהודים ולא שללו מהם את כל זכויותיהם

הפרטיזנים שמחה גילדנמן ואביו משה ("דיאדיא מישא").

הקודמות ולא הטילו עליהם לשאת תו קלון יהודי, בתחילה סרט לבן ומגן דוד כחול וכעבור כמה חדשים כתם צהוב על החזה והגב. מהצד הסובייטי עמדו גייסות סובייטיים וירו בכל מי שניסה לחמוק לעבר התחום הסובייטי. ליהודי ווהיל והסביבה הרשו לברוח לתוך השטח הרוסי. אולם כבר ביום הראשון להתקפתם הפציצו את תחנת הרכבת והשמידו את ציוד התעבורה, ואביזריהם. רוב הפליטים שערקו בעגלות או רגלי דרך העיירות הסמוכות לעבר ז'יטומיר הוקפו מאחורי ז'יטומיר או ליד קיוב. חלק מהם הושמד במקום וחלק ניכר מהם הוגלה לווהיל ושם השמידום חיים. העיר וסביבתה התרוקנה כבר אז מכל יהודיה.

בסתיו 1941 כשעבדתי יחד עם אבא ביערות פוסטשיב פגשתי ביערות במשך כל הזמן יהודי אחד מתושבי יארוו, הוא היה חבר בקולחוז

כשהגעתי לקוריק, בתור קצין המבצעים בצבא האדום, מסרו לי כי ביערות הסביבה מתחבאים כמה יהודים וחיפשתי כל האפשרויות להגיע אליהם. בינתיים נתגלו כמה מהנמלטים והתאמצו להשיג בשבילם דירות בבתיים הקודמים שבהם גרו עתה אוקראינים והם מיאנו לפנותם. פניתי למפקד המקום, קצין רוסי שהשתתף אתי בקרבות עזים והתידד אתי והוריתי לו על כמה מהם ששימשו קצינים במשטרה של הלבנים ורצחו יהודים במו ידיהם ושדדו את כל אשר היה להם והוא המפקד הידיד היתמם לפני ושאל: הגד נא לי בבקשה מה הם עשו נגד המשטר הסובייטי, בעד איזו אשמה מוטל עלי לכלואם? — מניתי שוב לפניו את כל מעלליהם נגד שכניהם היהודים ועל השתתפותם בפעולה עם הגרמנים והוא חזר שוב בתמימות מעושה, על שאלתו הערמומית, תפסתי את כל הזדון שבשאלותיו ויצאתי ממנו באכזבה מרה ובשאת נפש.

יחס זה עורר שוב את רוח הפורעים שהסתתרו בתחילה במחבואים מתוך פחד מהעונש הצפוי להם והם החלו שוב להשתולל ביהודים שהחלו להתגלות וקראו להם „נידובידקו“ — חבל שלא הספקנו להשמידם כליל. כך נפגשו עשרות היהודים שנמלטו מהשמד — ע"י השלטון והצבא הסובייטי.

והנה עוד מקרה: בסיורי בעיירת מכורתי קוריק ענד מדי צבא האדום, נפגשתי עם אוקראיני אחד שהיה מידידי ביתנו ולמד אתי בבית"ס ושבו ידיו רצח בפנינו את אמי ואחותי. הוא היה לבוש בגדי ביתנו ופניו צוה"לים. ניגשתי אליו ברעדה, קראתיו בשמו וגורלתי לפניו את כל פרשת ידידותו עם בני משפחתי, חברותו אתי בבית הספר ורצחו בפני את אמי ואחותי — והוא מיתמם ומגמגם בחרדה שאינו מכירני. הוריתי לו שוב על בגדיו שעליו ששדדום מביתנו — והוא טוען בשלו כי אינו מכיר אותי — לא יכולתי יותר להבליג ואחזו כולי חרדה תפסתי את האקדח שהיה אצלי ויריתיו במקום.

בינתיים התקבצו מסביב המון גויים והחלו לחרפני, אך לא נבהלתי מפניהם, התגברתי וקראתי להם: אל תהיבו לפגוע בי, הנני קצין

אמיליצ'ינה, פדלוב, נוביה וסטרה-הוטה התקפנו לפעמים את כפרי הסביבה והצטיידנו במזון ההכרחי, רכשנו במרוצת הזמן גם נשק והחילונו לתקוף מהמארב רכבות ושיירות של הפלוגות הגרמניות. באותו הזמן פוצצנו 3 רכבות גדושות ציוד רב וגרמנים.

בזווהיל והסביבה שהתרוקנה אז מיהודיה שלטו האוקראינים ששיתפו כולם פעולה עם הגרמנים. הם תפסו את הדירות היהודיות ושדדו את כל אשר נמצא בהן. הם ביצעו בידיהם את כל פעולות ההשמדה לפי הוראות הגרמנים. בנדודינו ביערות הגענו עד סביבת וולדניק והצלחנו להתקשר אז עם הפלוגות הכלליות של הפרטיזנים. קיבלנו מהם ציוד ושיתפנו אתם פעולה. במרוצת הזמן שילבו אותנו בתוך פלוגה כללית מיוחדת — בפיקוד אבא וכינוה „פלוגת דיאדיא מישא“ וביצענו בסביבה זו כמה התקפות מוצלחות שעל כמה מהן כתב אבא ז"ל. יש לציין, כי לשילוב הזה לא הגענו בקלות. נתקלנו בכמה פלוגות ביחס אנטישמי מובהק, התרחקו מאתנו ולעגו לנו בביטויים מבישים. ולא קיבלנו את הציוד הנשקי הדרוש המתאים לנו.

באירוע אחד הסתערנו על פלוגה צבאית גרמנית ורחפה עלינו סכנת השמדה. לידינו שכבו פרטיזנים רוסיים והם מיאנו לציית לפקודת ההסתערות והתחמקו ממנה. הגיע רגע מכריע, ובהרגישי את הסכנה הצפויה לנו החיילותי להסתער יחידי בראש המחנה. אבא שהיה אז המפקד הראשי של הפלוגה תפס רובה והסתער על הפרטיזנים ואיים עליהם ברירות אם לא יצייתו להוראות ואילצם לקום ולהסתער. ההסתערות הצליחה והספקנו להשמיד פלוגה גרמנית שלמה, לתפוס ציוד רב ולהביא כמה שבויים. והנה לאחר הקרב הם חיבקו אותי והובילוני בשירה למפקד החבל אשר הכתיר אותי ב„אורדן הנצחון“.

אחד הקצינים ניגש אח"כ אלי ושבחני באמרו, כי הוא רואה בפעם הראשונה „גיבור יהודי“ בניגוד לכל יתר היהודים הנרפים. לשמע מלל זה — לא יכולתי להבליג וסטרתתי על פניו. הקצין התלונן אח"כ עלי בפני המפקד הכללי — אולם המפקד הצדיק את הגבתי ודחה את התלונה.

לתובע הצבאי. למחרת שחררו אותי לכמה ימים בחתמי על התחייבות לא לערוק מהפיקוח הצבאי ולבוא כעבור כמה ימים למפקדה המשרטית הצבאית.

בינתיים המשכתי במאמצי להציל את הנמלטים המתגלים ולסייע להם להשיג את מעונם תיהם הקודמים ואיחרתי להתייצב לתאריך שקבעו לי לשובי לפיקוד הצבאי. כשהביאוני אליו ראיתי לפני קצין זועף ומחמיר בפניותיו אלי ובקשני למסור לו באופן חפשי על הנסיבות שגרמו להתפרצותי החמורה ועל סיבת איחורי להתייצב לפניו.

לשמע הפרטים ותאור מצבי הנפשי, עת ראיתי לפני את רוצח אמי ואחותי — לבוש הדור בבגדים משלנו, כולו זוהר וצוהל, החויר התובע הצבאי, אחז בידי והובילני לחדר סמוך. שם הוא פרץ בבכי וקרא: הנה אחי, זהו גורלנו כיהודים. אולם, עלינו להתאושש. בל נתמוטט! לכבוש את זעמנו, למנוע התעללות-יתר בנו. לא אטיל עליך עונש, אבל לשחררך לגמרי — לא אוכל.

הוא שלח אותי לפלוגת עונשין צבאית לכמה חדשים בעד איחורי להתייצב בפני המפקדה הצבאית, ולאחר כמה שבועות שחררו אותי מפלוגה זו ושבתי לתפקידי הצבאי הקודם.

הצבא האדום ועליכם לקרוא לקציני צבא והם יאסרוני, ומי שיעז לפגוע בי אהרגהו במקום. הגיעו 2 קציני צבא והושטתי להם את האקדה, תעודת הצבא וסימני הדרגה והסגרתי את עצמי לידיהם.

המפקד הצבאי במקום היה רוסי מפרבר ליד מוסקבה שהתידד אתי לאחר כמה קרבות משותפים. כשמסרתי לו את תעודותי ופרטי האירוע הוא נדהם לשמע דברי וקרא בידידות: הנני מבין היטב את הנסיבות שהניעוך להתפרצותך. נדמה לי, שהייתי עלול בעצמי לפעול כמוך — אלמלי אירע לפני מקרה כזה — אבל מה לעשות עתה, איך להגיב, לאחר שביצעת את הפשע בהיותך לבוש בגדי חייל והפרת בכך את המשמעת הצבאית? והנה פרצה קריאה בשיר: הנך יהודי מזור, עצבני וגא על כבוד עמך. הנני איש מסביבת מוסקבה ובכפרי הסביבה לא נפגשתי אף פעם מקרוב עם יהודים. שמעתי רק שהיהודים הם נוכלים ואין להם כבוד עצמי, וכי הם מוגי לב המוכנים להתרפס בפני החזק מהם — והנה אני רואה בפעם הראשונה בפני יהודי גאה הנוקם נקמת דם אמו ואחותו — פלא.

לאחר ההרהור הורה לקצינים שהביאוני אליו, לאסרני לע"ע בכלא ביתי במחנה ולא להביאני

מאבק הישישים על בית הכנסת שנשאר לפליטה

מתוך רשימות אבי משה גילדנמן ז"ל ("דיאדיא מישא")

את כלי הקודש עם ספרי התורה. המתפללים הקשישים התקוממו נגדם והיתרו הם, כי רק על גופותיהם המתות יוכלו לדרוך ולהיכנס לבית הכנסת. בני הנוער, שביניהם היו בודאי ילדים ונכדים לקשישים, התרגשו מעמדתם הנועזת ולא ידעו איך להתגייב. אחדים מהם מסרו לראש המפקדה על המתרחש, והוא יעצם לעזוב את המערכת לעת-עתה. גם לאחר שבטלה גזירת ההחרמה לא עובו הקשישים את בית הכנסת ועמדו על משמרתם במשך כמה שבועות ורק לאחר שנוכחו, שלא יאונה כל רע לבית הכנסת, הסירו את המשמר.

הישישים שחיו על חשבון ילדיהם העובדים, היו היחידים ש"שמרו על הגחלת" ובתוכם עוד הבת זיק יהדותם. היו מקרים שהיהודים הללו, החלשים והישישים, זקפו את קומתם, הפגינו את יהדותם והתקוממו נגד פקודות השלטון. נודמן לי להיפגש באביב 1946 עם "אחד המוהיקנים" האלה והוא סיפר לי על המקרה הבא: השלטון הסובייטי רצה להחרים את בית הכנסת היחיד שנשאר ברחוב הקוריצני — במקום שהיתה הישיבה הידועה, על מנת להפכו למועדון קומסומולי והמתפללים התנגדו להחרמתו. לא הרעילו כל השיחות ושדולני נציגי השלטון וב"בוקר אחד הגיע גדוד קומסומולי והחל להשליך ממנו

לקבר אבות בז'יטומיר

יעקב בר-מידות

בלווית "דיילת" אינטוריסט

מימי לא גרתי בז'יטומיר. עברתי דרכה בסתיו 1913 בלווית אבי-מורי הרב ר' מרדכי דוב זצ"ל אל העיר זוהיל ללמוד בישיבה "אור תורה", שהיתה מפורסמת ברחבי ווהלין ושהתנהלה בראשותו של הגאון רבי יואל שורין זצ"ל, הנודע בשם "העלוי מפולטבה". מדי דברי על זוהיל ועל הישיבה, רואה אני חובה לעצמי כאחד מאלפי התלמידים להעלות את זכרו היקר לכל אחד מאתנו, שלמד בזוהיל והסתופף בצלו של אותו גאון וצדיק אשר קנה לו שם גם ביחסו האבהי אל התלמידים, שרובם ככולם היו בחזקת גולים למקום תורה.

בן 14 הייתי כאשר עזבתי בפעם הראשונה בחיי בית הורים אוהבים ומפנקים, שאווירה של תורה היתה שורה בו תמיד, כי אבי היה מורי ורבי ממש, לא לשם מליצה, ובכ"ז הוא רצה שאתנסה בלימוד בישיבה ואהיה רחוק מהבית המאפשר גם ביטול תורה. אבי בכבודו ובעצמו נסע עמי לישיבה להכניסני תחת כנפי חסותו של ראש הישיבה, ועובדה זו היא שעמדה לי לסעוד בכל ימות החול על שולחן הישיבה ולא לאכול "ימים" אצל נדיבי העיר כאחרים מבני גילי בישיבה. אמנם גם שולחן הישיבה (מעין פנימיה, ללא לינה) היה ניוון מידי נדיבים שספקו מצרכים. כן זכורני ערב אחד, שאחרו להגיש לנו את הארוחה, כי לא היה לחם, עד שהגיעו עגלות עמוסות ככרות לחם — תרומת יהודים, רחמנים בני רחמנים, מהעיר פולין. בשבתות הייתי סועד על שלחן דודתי חוה ווייסמן ע"ה בכפר יליסבט הסמוך, שאת בעלה אייזיק הי"ד הרגו רוצחים בימי פטלורה.

בז'יטומיר התעכבנו רק כמה שעות, ואבי ז"ל קנה לי שם מעיל חדש, בכדי שייחם לי בימי החורף הבאים וגם לקיים בי דאמרי אינשי: במתא שמאי — בלא מתא תתבאי (שבת קמ"ה) — במקום שאין מכירים את האדם, מכבדים אותו לפי מלבושו. זו היתה היכרות-הבזק שלי עם העיר ז'יטומיר, "כד הוינא טליא".

הקשר האישי שלי עם ז'יטומיר (אז בירת ווהלין) התחיל בתקופה שלאחר המהפכה ברוסיה, ובשנים שאני כבר הייתי מחוץ לגבולות ברית המועצות וגרתי בעיר רובנה בשטח הווהליני שתחת השלטון הפולני. אז נודע לי, שאבי זצ"ל עבר לגור בז'יטומיר ולמלא את מקום הרב הראשי שם, שנפטר. מקובל לכתוב על רב, שהוזמן "לכהן פאר על כס הרבנות", אולם באותה תקופה במשטר הקומוניסטי היו כבר רבנים משוללי זכויות ואת תפקידם מלאו בצנעא ובאווירה של התנכרות לדת ולזלזול בנושאי דגלה.

במכתבים שלי, של בן הנמצא באווירה של יהדות, לאומיות, ציונות ותרבות עברית — אל משפחתי בז'יטומיר שסבלה מחסור חומרי ועוד יותר מחסור אוויר רוחני לגשימה — היתה מעין זריקת עידוד להורים ולכל המשפחה, כי לא אלמן ישראל ושהיהדות בעולם החופשי ממשיכה להתקיים ולחיות כדבעי. כתבתי להם, שבת הכנסת מלאים מתפללים, רבנים מנהלים את עדתם על מבועי התורה והיראה, הישיבות מתקיימות כבשנים כתיקנן ובתי-ספר "תרבות", בהם מתחנכים לאהבת האומה וקנייניה הרוחניים מתרבים והולכים. ב-1928 קיבל אחד מתושבי רובנה אשרת כניסה לרוסיה, לבקר אצל בנותיו בז'יטומיר. אז ניתנה לי הזדמנות להעביר באמצעותו טלית חדשה לאבי (חבילות מזון הייתי שולח להם באופן סדיר ע"י הדואר) ובעיקר דרישת שלום "חיה".

משנודע לאבי, כי הציונות תעסוקתי — התחיל להעביר אלי על גבי גלויות דואר דברי תורה על חיבת ציון וחובת העליה לא"י. בכוונה שלח אלי גלויות דואר לבל יתעורר חשד, כי מנצלים את הדואר הסובייטי לתעמולה ציונית. אני הייתי משתמש לצרכי עבודתי הציונית גם בחומר התעמולתי שאבא ז"ל הבריח אלי כשהייתי מופיע מעל במות בתי כנסת, וכו'. חליפת מכתבים זו חידשה וחיוקה את הקשר ביני לבינו, שמסך הברזל עלול היה לנתק

ולחפסיק. גמלתי כאמור לאבי בתיאורים מרהיבים על חיי היהדות המפוארת בפולין. יום אחד, בכ' אייר תר"ץ, הדהימתי הבשורה המרה במברק דחוף, שאבא נפטר, ובשעה שיהודי ז'יטומיר באלפיהם ליוו אותו שם למנוחת עולמים — מררתי אני בבכי בביתי ברובנה על האבדה הגדולה ועל אשר אינני נמצא עם המשפחה ביום מר ונמהר זה לנו.

עברו שנים, ובמרוצת הזמן בתקופת השואה הרי קיצה האכזרי של אמי כאילו הסיח את הדעת מפטירתו ללא עת של אבי, שהרי הוא בזמנו זכה עוד לתלויה ולמצבה על קברה, ואילו אמא — עם קדושים אשר בארץ המה מצאה את מותה המזועזע. את מקום קבורתה לא ידענו עד היום הזה, אלא משערים לפי מקום מגוריה האחרון, כי מגיא ההריגה, "באבי יאר" הידוע בזוועתו — עלתה נשמתה הטהורה לגנוי מרומים. הי"ד.

לפני ארבע שנים כאשר התיירות מישראל לברית המועצות היתה במלוא התפתחותה — הצטרפתי גם אני לאחד הטיולים המאורגנים, ובשלהי קיץ, בחדש אב נמצאתי בקיוב, בה גרות אחיותי. בטרם יצאתי מכאן רציתי לקבל התר כניסה לז'יטומיר, והסבירו לי ב"פלתורס", שעיר זו נמצאת מחוץ לתחום לתיירים, ואינה ברשימת 60 הערים שהכניסה בהן מותרת לתיירים. עם זאת אמרו לי: "נסה שם במקום, בקיוב, לפנות לשלטונות המקומיים, אולי יאפשרו לך ביקור קצר של "הלוך ושוב" בז'יטומיר".

בבואי לקיוב מצאתי את האוירה המתוחה המיוחדת, האופפת שם אנשים מחוץ לארץ, ובשבוע הראשון אף לא העזתי לפנות לאינטוריסט בדבר ביקור בז'יטומיר. אם בלילה טלפנו אלי לחדרי במלון, העירו אותי משנתי כדי לוודא אם אני שם ועוד "גינוני שמירה" שכאלה — מובן שאין חשק גדול להסתבך בענין נסיעה לעיר אחרת אפילו ברשיון מיוחד. אולם בשבוע השני משהתרגלתי ל"אקלים" המיוחד ויום צאתי משם התקרב — גבר הרצון להעז ולבקש רשיון לנסיעת-בזק לז'יטומיר אך ורק לשם ביקור בבית העלמין ליד מצבת אבי זצ"ל, כי אם לא עכשיו — אימתי?

ה"דיילת" מטעם האינטוריסט במלון שהתאכסנתי בו, אשה שתלטנית ומחמירה בשיחותיה עם אנשים — שאלה מיד, אם אני יודע, כי אצטרך לשלם בעד הנסיעה בדולרים. עניתי לה, כי זה מובן מאליו, שהרי אין לי כסף אחר. בדרכוני המופקד אצלם היה רשום בדיוק כמה דולרים הבאתי עמי. אז נצטויתי לכתוב בקשה בעצם כתב ידי אני ברוסית אל "אור" משרד מקומי שכזה, ותוך 24 שעות אקבל תשובה. כתבתי בבקשתי על מטרת נסיעתי ושאותי פלוגית-אלמונית, תושבת קיוב, תסע עמי כדי להראות לי את מקום-הקבר, שאף פעם לא ראיתיו, כי לא הייתי בשעת פטירת אבי.

למחרת הודיעו לי, שנתקבלה תשובה חיובית לבקשתי והאינטוריסט מעמיד לרשותי נהג עם מכונית, שיסיעני הלוך ושוב לבית העלמין בז'יטומיר לביקור אצל קבר אבות. אז התעוררה בעיה חדשה. אחותי הבכירה ממני אמרה לי, כי היא לא תדע את מקום הקבר למצוא כפי שכתבתי בבקשה, שכן בכל שנה כאשר היא באה בחודש אלול הולך עמה אחי הגר בז'יטומיר והוא הוא הידוע למצוא את השביל המוביל בין סבכי עצים מרובים אל הקבר, בבית עלמין עתיק זה. אולם הפעם, הרי אחי אינו יכול להצטרף אלינו שם, כי עצם הימצאו בחברתי עלולה לסכן אותו עד כדי סילוקו ממקום עבודתו... אחי זה בא אלי ונפגש עמי בקיוב בשבוע הראשון לבואי, והיתה זו פגישה באווירה של שמחה מחד גיסא וחרדה מאידך גיסא. היה נרעש ונפחד פן יתגלה הדבר שיש לו אח בחו"ל ושהוא אף הלך להפגש עמו בבואו לרוסיה. היתה זו פגישה סגורה ומסוגרת בד' אמות של החדר אצל אחותי, אולם לתופיע במחיצתי בפומבי אפילו בבית העלמין — הרי זה בחזקת סכנה בשבילו.

שלחנו איפוא אחות צעירה ממני לז'יטומיר כדי שיחד עם גיסתי אשת אחי, היודעת את מקום הקבר, תקדמנה לבוא אל בית העלמין. המדובר היה בינינו, כי עם בואנו אל בית העלמין, אני ואחותי הבכירה, נעשה את עצמנו כאילו איננו מכירים אותן כלל וכלל, אלא שהן ילכו בכיוון אל הקבר ואנחנו מרחוק נעקוב ונלך בעקבותיהן. כשנראה מרחוק את האחות

עם גיסתנו מתכופפות ליד קבר — נדע את הרמז. הן תתרחקנה ואנחנו ניגש ונמצא כאילו את הקבר לפי הדרכת האחות ההולכת עמי. כל זה חישובנו ותכנונו, כי הרגשנו שעלול ברגע האחרון להתלוות אלינו מי שהוא מהאינטוריסט כ"מדריך", ואסור שנתראה בעיניו כמגששים ולא יודעים את מקום הקבר לאחר שאני כתבתי, כי אחותי נוסעת עמי אך ורק כדי להראות את המקום הידוע לה ומוכר היטב.

ואת אשר יגורנו — בא. ביום הנסיעה כאשר הנהג עם המכונית עמדו הכן ליד המלון, ניגשה אלינו אשה ממנגנון המדריכים ומורי הדרך של האינטוריסט ואמרה לנו, כי היא הדיילת שתלווה אותנו בנסיעתנו... עשינו את עצמנו כשמתים מאד לשירות אדיב זה. נכנסנו כולנו למכונית ויצאנו לדרך.

לאחר שעתיים וחצי הגענו אל בית העלמין בז'יטומיר. ראינו מרחוק את האחות הצעירה עם גיסתנו כשהן פונות אל עבר הקברים והמצבות. בבית העלמין ישבו יהודים וקופסאות צדקה לפניהם. עליהן רשום: לטובת בית הכנסת ולצרכי החזקתו.

לפי הנחיות שקבלתי מהבכירה שבאחותי, שנשארה בקיוב מחמת חולשה, לא נגשתי אפילו ליהודים האלה. הלכתי ישר עם המלווה בצעדים מאוששים ישר בעקבות שתי הנשים שהלכו לפנינו בריחוק מקום. השתדלתי להתגבר על התרגשותי. שמחה מהולה בעצם אפפה אותי. הנה זכיתי לדבר אשר לא פללתי ולא קויתי לו. אני עולה אל קבר אבי וצ"ל לאחר 35 שנים לפטירתו, שמח לעצם העובדה, שהוא זכה למות לפני השואה ושבניו ובנותיו נשארו בחיים והם עולים מדי שנה בחודש אלול אל קברו. והנה עתה גם אני, הבן ממרחקים, מעבר לגבולות וימים, הגעתי אל קברו. נשקתי את אבן השיש השחורה ועמדתי דום. ה"דיילת" ניצבה ממש על ידי ואינה זזה מהמקום כמלוא נימה. לחשה לה אחותי: "בואי נתרחק קצת, ניתן לו להתייחד, בל נפריע לו להזיל דמעה על קבר אבותינו". אז הבינה "הגויה", כי הפריזה בעמידתה על ידי ויחד עם אחותי נסוגו כמה מטרים הצידה. לאחר שאמרתי לבדי פרקי תהלים מקובלים ותפילת אל מלא רחמים, פעמיים, לזכר אבא ואמא גם יחד — זלגו דמעות מעיני וברגשי חרדה וקדושה שאפפוני התייחדתי עם זכרם היקר. היו אלה רגעים בחיי, שלעולם לא אשכחם. מאז אני זוכר ומשווה תמיד לנגד עיני: הנה שם ושם, בין שבילים אלה ואלה טמונות עצמות אבי היקר והאהוב, שהיה גם מורי ורבי ומדריכי מרחוק לאחר שהייתי כבר מחוץ לגבולות רוסיה, כפי שזה בא לידי ביטוי בגלויות הדואר שלו אלי.

לאחר שהתרחקתי מן הקבר ניגשה אחותי אלי ואני עמדתי על יד "בת לוויתני". כאשר פנתה אלי בראותה את עיני אדומות מבכי, ואמרה: "אתם אנשי אמונה — הנכם מאמינים". עניתי לה כי בכיתי יותר על מות אמי, שנספתה בקיוב בתקופת השואה על עמנו, בימי הנאצים. אז אמרה לי: "נסיעה זו לא היתה נעימה לי כלל וכלל כנסיעותי עם תיירים לסייר בקיוב. אולם טוב מאד שנסעתי עמך. ביער עצום זה, אילו היה קורה לך אסון, הרי אנו אחראים בעדך כלפי ממשלת ישראל". הרגשתי כי היא רוצה להצדיק את העובדה של השמירה הקפדנית על תיירים ברוסיה. בדרך חזרה התיידדנו עמה ועם הנהג. אחותי כיבדה אותם בעוגות שהיו עמה. אז החזירו אותנו לדירת אחותי בקיוב עם המכונית, ושם נפרדנו.

נשארתי אצל אחותי עד לשעת החובה לחזור ולהימצא במלון. בינתיים חזרה גם האחות הצעירה מז'יטומיר והיא סיפרה: "כאשר הגעתי עם גיסתנו לבית העלמין הלך עמנו גם אחינו הצעיר הגר בז'יטומיר. חזן התלווה אלינו, והוא אמר את התפילות המקובלות ואנחנו התיידדנו עם זכר אבינו. אחינו עזב מיד את שטח בית העלמין. אנו הסתובבנו וחכינו לכם כמדובר. כשאתם ניגשתם עם המלווה אל הקבר — עמדנו אנחנו מרחוק מאחורי מצבה, היינו מרימות קצת את ראשינו לרגע ומציצות אליכם. אחינו עמד בחוץ מרחוק על יד הגדר. הוא קיווה שתבואו בלי מלווה והוא יוכל עוד פעם לגשת אליך, אחינו, האורח היקר. תקוותו (הסוף מעבר לדף)

הנצחת קהילת זוהיל ע"י בית ספר „ארנון“ המנהל, המחנכת והתלמידים כותבים, מראיינים ומציירים

יוסף פינרט

הנצחת קהילת זוהיל

חורבנה הגמור, השתדלנו ללמד את יצירות פייארברג, שחי וכתב בזוהיל. הדמות הרומנטית של פייארברג אינה קרובה כ"כ לתלמידי ב"ס יסודי, אפילו בכחות הגבוהות, אבל השאלה „לאן“ נתפסת. הקרע שבלב אצל הנוער היהודי בגולה — בראשית המאה הזאת — מובן לתלמידינו. קורותיה של זוהיל דומות בהרבה, למאות ערים ועיירות במרחבי פולין, אוקראינה ורוסיה של תחום המושב. ה„חדר“ ובית המדרש, פרנסי הקהילה, למדניה ולומדיה, העגלונים והסבלים ובמיוחד תנועות הנוער בתקופת ה- מהפכה הרוסית ואחריה, מובנים לתלמידינו. הם „תופסים“ את דמויות העיירה ולעתים, עד כמה שמפליא הדבר, גם מזדהים אתן. עדות לכך, כמה מחיבורי וציורי התלמידים שבחוברת זו. ראינות ופגישות תלמידינו עם שרידי קהילת זוהיל, יש להם ערך חשוב ביותר. הפגישה האישית עם אדם שחי בעיירה זאת, שעברו עליו מאורעותיה וזוועותיה, בתקופת הבולשביקים או בתקופת הגרמנים והאוקראינים, יש בה מכות ההזדהות עם ההסטוריה היהודית של מזרח אירופה שנחרבה וירדה לתהום הנשית. הסיפור הפשוט והאינטימי היוצא מהלב של שרידי העיירה חודר אל לב הילד היהודי המוכן תמיד לשמוע וללמוד עוד ועוד. רגשי תודה והערצה רוצה אני להביע למר בונה היקר, העוזר לנו ללא ליאות בעבודתנו, נפגש עם מורים ומשוחח עם תלמידים, מעלה רעיונות, פועל ומפעיל.

השואה הגדולה שבאה על עמנו העמידה את מחנכי הדור בארץ לפני בעיה קשה וחמורה — היאך לשמור על המורשת המפוארת של יהדות מזרח אירופה, שנעלמה ואיננה עוד. רק דור אחד עבר מאז השואה וכבר היתה סכנה שבנינו לא ידעו את אשר עבר על עמם. הצורך ביצע את תכניתו השטנית בשלימות ונסתם חזון תורה וחכמה של שש מאות ריבוא בישראל.

רעיון גדול הגה גדעון האוזנר, איש „יד ושם“ בירושלים — להנציח קהילות ישראל שנחרבו, רבנים, סופרים, מנהיגים וכו' — ע"י תלמידי בתי הספר בארץ. הרעיון היכה שרשים בין מאות מורי ומנהלי בתי הספר.

בארבע דרכים מנסים אנו לקרב את „הנושא“ ללב תלמידינו בכחות הגבוהות:

- (1) בשילוב העיר בלימוד נושא השואה, הנלמד באופן קבוע במקצוע ההסטוריה היהודית.
 - (2) פגישות תכופות עם אנשי העיר או העיירה, המספרים לילדים על אישיה ומאורעותיה של העיירה.
 - (3) קריאה בספרי השואה וביצירות ספרותיות מיוחדות של סופרי ומשוררי הגולה מהדור האחרון.
 - (4) חיבורי התלמידים המודפסים לעתים מזומות בעתון תלמידי בתי הספר (עתון בית ספרנו — „משעולים“).
- ע"י לימוד קורותיה המיוחדים של העיר זוהיל, אשר בית ספרנו אימץ, שהצטיינה בנוער היהודי הער והתוסס, מראשית המאה הזאת עד

לקבר אבות בזיטומיר (סוף מעמ' 43)

נכזבה. הוא מרחוק ראה אותך. רואה ואינו נראה. אנחנו חזרנו אל קבר אבא, לאחר שראיתי, כי אתה לא פוזרת על המצבה מהחול הארצישראלי שהבאת עמך למטרה זו, כי המלווה שמרה עליך. לקחתי מהקומץ שהפרשת לנו מהשקיק והפקדת בידי על מנת לפזר, אם אתה לא תוכל לעשות זאת. את החול פוזרתי על הקבר ואמרתי בקול רם: „אבא יקר! בנך יעקב שבא אלינו מארץ הקודש הביא עמו חול מאדמת ארצנו הקדושה, שכה אהבת בחיך, ואני מפזרת את החול על קברך כתשורה מאת בנך היקר, שהגיע הנה ממרחקים. אנא אבא, היה מליץ טוב בעוד ובעד כל בני משפחתך“.

רבקה נגה-אהרונ

אמצנו לנו קהילה!

ותרבותה.

מר מרדכי בונה — יליד זוויהיל — היה המקשר בינינו ובין אנשי העיירה. האיש הזה התמסר בלב ונפש לתפקידו, עבד ללא לאות, ולא-פעם הופיע בפני התלמידים בכיתה ושוחח איתם על ההווי של עירו.

והנה מקצת מן הפעולות שפעל בית-ספרנו לזכר העיירה הנחרבה:

א. ביום השנה ה... לחורבן העיירה, הוא ו' לחודש תמוז, ערכנו בבית-ספרנו אזכרה לקדושי העיר, נכחו אתנו אנשי "יד ושם" וניצולי העיירה. ב. הוצאנו חוברת "לזכר קהילה", ובה כונסו דברי תלמידינו, דברים שנאמרו מתוך יראת הכבוד והערצה לגופים.

ג. בית-ספרנו שומר על 20 עותקים מספר הזכרון שהוציאו אנשי זוויהיל לזכר עיירתם.

ד. בית-ספרנו מוסיף ומקים קשר קבוע עם אנשי זוויהיל, ומדי שנה ביום הקבוע, נחזור ונעלה על לבנו את זכרון הקדושים הי"ד.

ה. השנה, במלאות 70 להסתלקותו של הסופר המהולל ומרדכי זאב פיינברג, — בן העיר המאור מצת על-ידי בית-ספרנו — הקדשנו זמן מיוחד להכרת יצירותיו של המנוח.

ולבסוף, דומה שהתקשרותנו עם זכר העיירה, זו שהיתה ואיננה עוד, תרמה ותורמת רבות להתעלות הנפשית של תלמידינו והזדהותם עם אבותינו הקדושים שבגולה.

לפני שנים מיספר הושמעה קריאה לבתי-הספר בארץ ל"אמץ" להם קהלות ישראל שחרבו בשואה. בית-ספרנו קיבל עליו לטפל בזכרה של קהילת זוויהיל (נובוגרד ווהלינסק) שבפלך ווהלין, אשר ברוסיה, ולהציב לה יד.

אודה על האמת. היו לי בהתחלה חששות כבדים לאמוץ זה. הרהרתי בלבי: כיצד אוכל אני, ילידת הארץ, לקבל על עצמי משימה קדושה ונכבדה כזאת? והרי אינני יודעת, בעצם, מה דמות היתה לה, לעירה יהודית בגולה? — אך משנכנסתי בעול התפקיד ושקעתי רובי וכולי בעבודה זו — התילתי להרגיש בקשר הסמוי שביני לעיירה שבגולה.

והתלמידים? — הללו קבלו עליהם את המשימה בהתלהבות עצומה. הכיתה המאמצת נתחלקה ל"קבוצות, וכל קבוצה התחייבה לבקר אצל מישו משרידי העיירה, לשמוע וללמוד מפיו על חי העיירה.

ואכן, קיימו תלמידינו את אשר קיבלו עליהם. הם ערכו ביקורים אצל הנצולים מאנשי העיירה, ושמעו מפייהם על ההווי בעיירה, על שבת וחג, על יחסי היהודים והגויים. תלמידינו קיבלו פרטים על השואה ולמדו על חי העיירה.

אחר נסענו לירושלים — תלמידינו וניצולי העיירה — לערוך "יזכור" ב"יד ושם". תלמידינו חתמו שם על מגילת האמוץ לזוויהיל העיר, וגדרו להוסיף וללמד להכיר את העיירה, חייה, קורותיה

ראיון עם גב' ומר מלמד

סיפוריה של גב' מלמד:

הייתי בת 18. הספקתי לגמור בית-ספר תיכון ובאותו זמן — שנת 1941 — הגיעה המלחמה העולמית השנייה לעירנו זוויהיל.

מה בנוגע לחינוך היהודי בעירכם?
היה זה ברוסיה הסובייטית. שם היו קבוצות קטנות של בני נוער. אחרי כן צריך היה להכנס לקבוצה של מבוגרים והיא ה"קומסומול". כשנכנסים לקבוצות האלה, כל אחד חייב להשמע לפקודות.

האם נתנו ליהודים להכנס לגימנסיה?

לפני המלחמה עוד לא הבדילו בין גוי

ליהודי. אך כשהתחילה המלחמה, ליהודים כמעט ולא היתה רשות ללמוד. רק מי שנלחם יכול ללמוד.
האם היה בעיר בית-ספר תיכון יהודי?
בית-ספר יהודי לא היה. היה בית-ספר

אוקראיני. לא למדו שם אנגלית או צרפתית.
האם התרועעתם עם חברה רוסית?

לא. התידדנו רק עם יהודים. דיברנו בינינו לבין עצמנו רוסית וגרמנית. היו גם נשואי תערובת. בין העולים לארץ היו גם גוי ויהודי ונס יהודי וגויה.

האם באתם לארץ בגלל המלחמה?

ש. האם את יכולה להתכתב אתם?
ת. בקושי יש באפשרותי לכתוב, אך אמי ואחותי כותבות לי.
ש. כשעזבת את הקהילה מה היתה הרגשתך?
ת. כשעזבתי את הקהילה התרגשתי מאוד, וחשבתי בלבי, כי לא אעזוב אותה לעולמים ואשוב אליה שוב.
 ומוסיפה גב' מלמד:

פעמיים ברחנו עם המשפחה. אחרי גמר הרדיפה חזרנו לוויהיל. עינינו חשכו. הכל היה הרוס וחרב. הכל הושמד. והגויים לקחו את הכל! וכשביקשנו שיחזירו לנו צחקו ולעגו לנו. בשנת 1945 עלינו ארצה. השתקענו פה. ארצנו יפה ונחמדה וטוב לחיות בה.

ראיינו: נתנאל ברנר, ניצן פלוצק, רחל בן, אסתר בלייזיס, שמעון בינדר, שמואל ווריס-לבסקי, עזיון קויפמן, ח' 2.

ראיון עם מר שלאין

שבת אמא היתה גומרת להכין את האוכל לשבת וכן הסיקה את התנור הגדול, שהיה מחמם את החדר ואת האוכל. לקראת שבת היו מכניסים את ה"צ'ולנט" לתנור הגדול. הילדים לבשו בגדי שבת. גם במשכנות עוני לבשו בגדי שבת. אמי היתה מדליקה ז' נרות. איני יודע מדוע ז' דווקא. היתה לובשת מטפחת משי, מברכת ואומרת: "שבת שלום". ואז היו הולכים לבית כנסת. אני זוכר איך אבא היה לוקח אותי על הידיים לבית הכנסת (מר שלאין מראה אותו במפה של עירו). הילדים הקטנים שעוד לא הגיעו למצוות היו נושאים את המטפחות, ואת הטלית. מפני שחל איסור על יהודי לשאת משהו בשבת ואפילו מטפחת! בית הכנסת היה מואר בנרות. השמש היהודי היה מדליק אותם לפנות ערב והגוי מכבם.

ש. מה פתאום הגוי?
ת. על היהודים חל איסור להדליק או לכבות אש בשבת. לכן שכרנו גוי, שנקרא "גוי של שבת".
ש. האם כולם היו חרדים?
ת. לא. הנוער פרץ את המסגרת. הורים התרעמו. חשבו שזה אסון גדול. אולם, יחד עם זה, התרגלו והשלימו עם המציאות.
ש. מי יצג את הקהילה?

ת. כן ולא. באנו גם בגלל הרדיפה של הגרמנים ובגלל געגועים לארצנו שלנו. רצינו להשתכן בה.
ש. כעבור כמה זמן הגיעה המלחמה אליכם?
ת. אנחנו עזבנו את זוהיל ב-28 ביוני 1941. העיר התרוקנה מאדם, האנשים יצאו בעירום וב"חוסר כל.

ש. האם הייתם מוכנים לכך?
ת. לא היה קל לעלות על הרכבת ולנסוע למקומות רחוקים יותר. הגרמנים חסמו את הדרכים. השתדלנו לברוח. בכל צורה שהיא ובכל אמצעי שהוא.
ש. האם יש לכם עד היום קשרים עם מישו משם?
ת. כל משפחתי שם, אך בקושי יש לנו קשרים אתם. לפני 3 שנים נסעתי לבקר בלבוב. שם מתגוררת משפחתי.

ש. האם הם מתכוונים לעלות לארץ?
ת. כן, יש ברצונם לעלות לארץ, אך הרוסים אינם נותנים להם לעלות.

ראיינו את מר שלאין שגדל בעיר זוהיל בפלך ווהלין שברוסיה.

ש. ומתי עלית ארצה?
ת. עליתי בשנת 1921 בהיותי בן 21 שנה.
ש. איפה למדת?
ת. למדתי ב"חדר". בסרטים ובספרים קוראים על תעלולים כלפי ה"רבי", גם אצלנו היו תעלולים, אבל גם למדנו.
ש. איך היו החיים ב"חדר"?
ת. הילדים היו באים ל"חדר" בשעה 8 בבוקר, לומדים עד 1, ומשעה 1 עד שעה 5. הילדים אהבו לשיר עם הרבי. הם לא היו כולם ברמה אחת. היו מחולקים לשלוש קבוצות. הם אהבו מאוד את התנ"ך. הרבי היה עני מאוד ו"חזרו" היה לרוב במרתף. ב"חדר" למדו בעברית ותרגמו לאידיש. בחורף היו הילדים המתקדמים באים בחמש בבוקר ולומדים עד שעה 8 בערב.

ש. מה בדבר שכר הלימוד?
ת. ההורים שלמו. זה שלא היה לו כסף — שילם לרבי סכום סמלי בלבד.
ש. ספר על ערב שבת בעיירה.
ת. כבר בבוקר מכינים בבית כל הדרוש, מנקים את הבית ומסדרים אותו לקראת שבת. בערב

ת. "חברה קדישא", חברה של גמילות חסדים, שהיא חברה לנזקקים, בנקים.

ש. מה עשיתם לאחר התפילה?

ת. היינו מתאספים ומשוחחים על ענייני פוליטיקה ועניינים אחרים שעמדו אז ברומן של עולם.

ש. האם היתה תנועה ציונית?

ת. בתקופה ההיא היתה תנועה ציונית. היה נהוג לקיים אספות, מנסים להוכיח בפומבי את צדקתם. היו עורכים את האספות בסתר ולרוב ביער. ולאחר האספות היו מתפזרים זוגות זוגות ביער כאילו יצאו לטייל. המטיפים היו מטיפים בסתר. כי התנועה הציונית היתה אסורה שם. לכן נאלצה לפעול במחתרת.

המראיינים: משה סוכר, עינת פינתי,

ערית נוסלביץ, אביגדור

יעקובוביץ, מכתה ז'1.

ת. היה רב מטעם הממשלה, שיצג את הקהילה. הוא רשם את הלידות ואת מקרי המות בעיר.

ש. ממה התפרנסתם?

ת. היהודים ברובם היו חנוונים. ומעטים בעלי מלאכה. היו קשרי מסחר בין יהודים ונוצרים.

ש. ומה היו היחסים בין יהודים ונוצרים?

ת. בין תקופת מאורעות אחת להעוטה היו יחסים טובים. עם זה בבית ספר, כשנער יהודי נכשל מעט, היו משיצים אותו ולועגים לו.

ש. האם יצאו אנשים דגולים מהעיר?

ת. מרדכי זאב פייאחברג. הסופר היה יליד העיר ואנחנו גאים בו. הוא מת בן 24 ממחלת השחפת ובגיל כה צעיר כבר הספיק להגיע לפרסום רב. היו שם עוד סופרים ורובנים מפורסמים. ועוד.

ש. כמה יהודים היו בעיר?

ת. היו שם כעשרים אלף בערך.

ש. אלו מוסדות היו בעיר מטעם יהודים?

ההשמדה בזווייהל

יעקב מלכין, ח'2, ארנון

דים. אליהם הצטרפו כנופיות של אוקראינים ש- רצחו ולקחו שלל רב. האוקראינים התעללו ביהודים במשך שלושה ימים עד שהוקם שלטון אוקראיני שגרש את הפורעים. אז נשלחו פלוגות לאסוף את כל היהודים שהתחבאו. כל היהודים רוכזו בכי- כר שמול ארמונו של מזניצוב ששמש ככר-השמ- דה. שם צוו היהודים לכרות קבר ואז נרצחו לידו. כך נרצחו כ-2000 יהודים. בכל זאת נותרו כמה עשרות יהודים שהשאיר המפקד הגרמני בול למען ישרתו את הגרמנים. גם ביהודים אלה התעלל בול. הוא הכה או שיסה את כלבתו על כל אידיק במילוי פקודה. באוגוסט 1941, נתפרסמה בעיר הודעה על חגיגה שתיערך בגן העירוני. המונים מכל קצות העיר נהרו למקום ובדיוק ב-12 נכנסו לגן בתהלוכה צבאית התזמורת ואחריה 18 יהודים כבולים בשרשראות. היהודים הועמדו בחצי עגול והתזמורת החלה לנגן. מיד שיסה המפקד בול את כלבתו באחד היהודים וציווה עליה, "להביא לו את חטמו של היהודי המטונף העומד בפניה" או להביא לו את ידו של זה או את רגליו של אחר. כעבור חצי שעה התבוססו כל היהודים בדמם לקול מצה- לותיהם של הצופים. כך חוסלו 18 היהודים האח- רונים בזווייהל.

(סוף בעמוד 49)

המלחמה בין גרמניה לבין פולין הגיעה כמעט עד לשערי זווייהל ואולם ב-17 בספטמבר 1939, נכנסו פלוגות הצבא האדום לפולין ועצרו בעד ההתקדמות הגרמנית. השלטון הסובייטי החדש החל מייד לסלול אוטוסטרדה חדשה והם קבעו את מקום המחסן הראשי בזווייהל. העיר שונתה ללא היכר. הרחובות היו מלוכלכים, המדרכות שבורות, הבתים עזובים ונתוצים. בערבים לא הודלקו פנסי לילה. רק במבואות ה"קינז" היה מעט אור ושם נפגשו חוגי הנוער.

ב-22 ביוני 1940 החלה התקפה הגרמנית על רוסיה. והרוסים החלו לסגת מחבל זווייהל. בידי הצבא הסובייטי היו מספיק כלי רכב שיכלו להע- ביר את כל היהודים מהעיירה. אולם, ב-29 ליוני התקיפו מטוסים גרמניים את תחנת הרכבת והרסו קרונות רבים ומכונות משא שחנו בסביבה. רבים החלו לברוח מהעיירה מי ברגל ומי ברכב. אולם ב-30 ליוני כבשו הגרמנים את זווייהל ותפסו את 2000 היהודים שעוד נותרו בעיירה. כבר באותו יום שבו נכנסו הגרמנים לעיירה החלו בפעולות להש- מדת היהודית. פלוגות גרמנים נשלחו לחפש את הבורחים וכשמצאו צוו עליהם לחפור קברים ואו הרגום. בתוך העיירה החל הטבח בפשיטה של הגרמנים, על הבתים, בשוד ובביות רכוש היהודי

הערות מערכת

ומכיוון שכך, הרינו מביאים גם מדברי המנהל, המחנכת והתלמידיים של בית-הספר (ארנון) אשר „אימץ” לו את קהילת זוהיל.

* ברגע האחרון המציאו עולי זור-היל למערכת מכתב אופייני של ש.צ. זצר, שנכתב זמן קצר לפני מותו. אנו מביאים אותו כאן ככתבו וכלשונו:

מאת ש.צ. זצר לחבריו בישראל

חברים יקרים, הלב יתכווץ ב־קרבי מכאב צורב ודוקר, דמעות רותחות עצורות בעיני ועוד מעט תפוצצנה בועם גורא וקצף החוצה, ואנקת תופת של אדם כורע־נופל ארצה תחת כובד משא של מצור קות ויסורי גיהנום רבים ושונים שהכבידו את אכפס עליו — שאני שם מחנק לה בגרוני, בעוד רגע קט תפרוץ גם היא ממאסרה ב־לוויית קול בכי תמרורים גואש. במצב מדכא לב ונפש שכזה אני נמצא עכשיו והגורם לכל זה הוא הספר שמונח עכשיו לפני על שולחני, שהוא אחד מאותם הספרים, חדורי־אבל ויגון שאין על עפר משלם, שהופעתם היתה, ואי ואבוי לי, לחזיון כפול בחיינו ב־משך עשר השנים האחרונות, שמו של הספר הוא (ספר זוהיל*) שיצא ע״י איגוד יוצאי זוהיל שב־ישראל בעריכתם וסידורם של בני עירי, חברי היקרים: עזריאל אורי, מרדכי בונה ויונתן שלאין ובעד רתם, באופנים שונים, של הרבה משאר החברים שבאיגוד.

והספר הוא ספר חשוב מאוד ומצטיין מאד גם בכמות וגם באיכות וכדאי היה בודאי להתעכב כאן — במקום זה בשביל לדבר קצת על גודל ערכו ולהרים על נס ביתר שאת על ידי מכתבי זה, אייר, תשכ״ב. ש.צ. זצר

(*) המעוניינים בספר יוכלו לקב־לו במשרד האדריכל שלאין, יהוד-ההלי 71, תל-אביב.

קיצור המחזיק את המרובה.

* גם בסיפורו המלבב של ישראל ברמן, הלא הוא „אפרים דובין”, על פייארברג חברו בשנת חייו האחרונה תמצא בודאי ענין... ה״ה עזריאל אורי ומרדכי בונה, אף הם בני עירו של פייארברג, ואם כי לא זכו להימנות עם חבריו, מפאת גילם הרך או, הרי שכמעט־כמעט זוכרים אותם. ב־כל אופן הכירו יפה את בית אביו, גם במאמריהם תמצא איפוא דברים על פייארברג, שאולי לא חשבת עליהם או לא ידעתם עד כה.

מאמרו של אברהם גל, בן־ווהלין וחבר מערכת הילקוט הוא קטע מ„עבודה סטודנטית” באר־ניברסיטה, בעבר הלא כל־כך רחוק... לו יש סמובן גישה „צב־רית” לענין.

* ו„יובל” עצוב שני: מלאו חמי־שים שנה לפרעות בעיר זוהיל והסביבה — היה זה ב־1919, כא־שר כל חבל ארץ אוקראינה היה נתון למהומות ומלחמת אזרחים לבנים, אדומים ולא מעט שחורים... הסובלים היו כמובן היהודים ש־נרצחו בהמוניהם, והמרצחים היו כמובן האוקראינים, אשר הם ובני־הם עשו כעבור שנים מלאכתו של היטלר ברצח־עמנו, ומהם יצאו קאצקו ודומיו, של היום הזה...

הסיפורים מתיחסים, אמנם ל־עיר זוהיל והסביבה — אך זוהיל היא כמובן אחת מני רבות. יהודים למאות ולאלפים נרצחו בימים ההם בכל רחבי אוקראינה. הי״ד, פותח מדור זה שירו של המשורר רר אמיר גלבע, בן־ווהלין, על אבותינו השחוטים והטבוחים.

* מערכת הילקוט עושה ניסיון ל־הקדיש חוברת לעיר מסויימת ב־ווהלין, מתוך הנחה שמתוך הפרט נוכל ללמוד על הכלל, אנו מצפים לתגובות קוראים ואיגודי ערים ועיירות בנידון, ולפי אלה נדע לכלכל דבר.

„הוי עלם זך־צלילים, אשר מהרת ללכת...” שר יעקב פייכמן על פייארברג לפני כחמש־עשרה שנה, כארבע שנים לפני שהוא עצמו נלקח מאתנו. „אך דור עוד יתרפק על אבלך...” אלה הם הרישא וה־סיפה של „שיר הזהב” (סונטה בלע״ז) המובא בילקוט זה ושלפ־ניך, רישא מלא עצבות על אבון חיים צעירים — אבידה שאינה חור־זרת, וסיפא מלא תנחומים מראיית־לעומק, של דורות. מי יודע, אפשר ביקש המשורר פייכמן לכרוך גור־לו של פייארברג, שכה אהב, ב־קצו הוא, הקרב...

ואכן, היה פייארברג „זך־צל־לים — אשר דורות מתרפקים עליו...” ולא לשוא. היה זה עלם צעיר, שמת בדמי ימיו והוא ב־ראשית צעדיו הספרותיים — שנתן ביטוי עז וברור ויחיד במינו ל־כמהה להיות שוב עם ככל הע־מים ויותר מזה, בארצו שב־מזרח המתעורר, עם לוחם, על־מנת להחיות את המזרח כולו, כך ולא אחרת. הוה אומר: היה פיי־ארברג סופרנו הלאומי ה־ראשון בספרות העברית החדשה כשם שביאליק היה משוררנו הלאומי.

העלם הצעיר והחולה השכיל לרכז סביבו חוג ידידים וחברים אשר כמה סופרים יצאו מהם וה־גדול והנודע שבהם היה ש.צ. זצר, הסופר, המבקר וחוקר החסי־דות (בעברית וביידיש). זצר, למ־רות ויכוחיו עם פייארברג, ואולי הודות לויכוחים אלה*) היה חברו הקרוב ביותר של פייארברג, אשר הבין לרוחו יותר מאחרים והוא אשר סעדו ברגעים ושלפני מותו, ראויים איפוא דבריו של זצר על פייארברג שכל חובב ספרות עב־רית יהפוך ויהפוך בהם, מסיבה טכנית, כמובן, לא הבאנו כאן את כל דבריו על פייארברג, אך זהו

(*) מענין הויכוח ביניהם על שפינוזה, בין זצר השולל ושוטם את שפינוזה לבין פייארברג המ־חיבו ואהבתו...

ההשמדה (סוף מעמ' 47)

זווייגל שוחררה על-ידי הצבא האדום בינואר 1944. רבים מתושבי העיירה שנמלטו רצו לחזור לעיירה ובמחצית 1945 כבר היו 3000 יהודים. הם נתקלו בקשיים רבים כי בכל הבתים שנותרו של-מים התגוררו גויים. רק בעזרת השלטונות יכלו היהודים לחזור לבתיהם. בעיירה נותרו רק 4 בתי כנסת. ביה"כ הגדול שבו היה בית מלאכה. בית התפילה שלייד הגשר ברח' הוויטומירי, בית התפילה ברח' הקוריצי ובית התפילה הצ'רנובולי, שהפך למועדון של הקומסומול היהודי. כל יתר בתי הכנסת, השו"קים והרחובות המרכזיים נהרסו. לעומת זאת נותרו הגן העירוני ובנין המשטרה שממולו. את ספרי התורה שנמצאו, התביאו והיהודים התלקטו בחשאי בשבתות ובחגים כדי להתפלל לפני שיצאו לעבודה. מצבם החמרי של היהודים היה קשה והוכרחו לעבוד גם בשבתות ובחגים. האוקראינים התעללו ביהודים והציקו להם אך השלטון הסובייטי לא הגן עליהם בטענה שאינם יכולים לעמוד מול המשטמה הלאומית של האוקראינים נגד היהודים וכי אינם רוצים להתגרות בהם.

לפי כתב-העתיהם של משה גילדנמן (זווייגל בשנים 1920—1941) וחיה ליוונשטיין-פירקס (ההשמדה בזווייגל) מתוך "ספר זווייגל".

הנוער בעיירה

הנוער התחלק לשני סוגים: א. רודפי קריירה; ב. השואפים לעלות ארצה. הם החלו להשפיע על הצעירים האחרים בעיירה לדגול בתנועתם שנקראה "צעירי ציון" והחלו ללמדם עברית. כך גדל מספר הצעירים המועט והפך לתנועה גדולה. הם לא הסתפקו בכך והחלו להופיע בבתי כנסת, ובאספות, והרצו על הארץ ועל תנועתם. כל זאת נעשה במחתרת בלי ידיעת השלטונות. והמשטרה שצעירי ציון נתגלו לה, החלה לאסרם. לאחר מאמצים רבים הצליחו חבריהם להשמיד את כל הדברים המעידים על היותם שותפים לתנועה והם שוחררו מחוסר עדויות נגדם.

התנועה היתה עתה בסכנה כפולה ומכופלת. המשטרה שלחה צוות מיוחד לחפש אחר ציונים אלה. אף-על-פי-כן, כוחם של צעירי ציון הלך וגדל עד שתמכו בהם גם אלה שלא הכירו את ציון בתור מולדתם וכן אנשים מבוגרים. צעירים אלה החלו לתת שעורי ערב לנוער עובד. עם

התחלת מלחמת האזרחים החל "התוהו ובוהו" שהתבטא בפרעות.

הפוגרום הראשון היה בצהרי יום שישי, כאשר אכרים מהסביבה החלו להשתולל בעיר ולהרוס חנויות ודוכנים, אך רק צעירים אחדים התארגנו ויצאו להגן על עצמם. הפרעות נמשכו גם ביום המחרת, הוא יום השבת, ורק לאחר שנקראה עזרה ליהודים מזויינים מהעיר הסמוכה, ברחו הפורעים לכל עבר.

פוגרום זה היה אחד מני רבים והוא שימש אזהרה לצעירים בגילם וברוחם. הם ראו את הבאות והחלו להתארגן לעליה ארצה — גבבו את הגבול וברחו לפולין.

במקום זה עבד כל אחד באומנותו והרוויחו כסף לקופה משותפת שמטרתה היתה — לממן את העלייה ארצה. בין עשרים הצעירים היו מר מרדכי בונה ומר עזריאל אורי, הנמצאים כיום בישראל ורואיינו ע"י תלמידי כיתתי.

יואב ארמתי, ח' 2, ארנון

הבריחה מזווייגל

לפי סיפורה של מרים קלינפלד היתה שנת 1919 אחת השנים הקשות ביותר ליהודי העיירה זווייגל. אשה זו מספרת בהתלהבות ולנגד עיניה מצטיירת התמונה של ההתקהלות ליד ביתה. היא מספרת שלייד ביתה גרו שני רופאים שקלטו ידיעות על המקרים האכזריים העומדים לקרות כל רגע בעיירה, המשטרים התחלפו מפעם לפעם ולא היה שלטון אחיד ויציב שיעצור בעד מעשי השוד והרצח ביהודים, כל האנשים הסתתרו מאחורי סורגי בתיהם מתוך ציפיה, אימה ופחד. כל דפיקה בדלת גרמה לבהלה, מנוסה וקפיצה דרך החלון למחבואים. ביום בהיר אחד הודיעו, כי נשקפת סכנה ליהודי העיירה מצד המתקוממים והחלטנו לברוח, סיפרה האשה. בלילה נטשנו את בתינו וברחנו לעיירה הסמוכה יארין. הגענו רצוצים ושוברים, אך תושבי העיירה עודדונו במקצת, כעבור זמן מה הגיעה השמועה כי המתקוממים רוצים לעשות טבח גם בעיירה יארין, לא היתה ברירה ופליטי זווייגל החליטו להמשיך בגדודיהם לעיירה קוריץ. הפליטים הלכו רצוצים ושוברים ובלי פת לחם וטיפת מים. אבל, לבסוף הגיעו לקוריץ, התפזרו והחלו לחפש מקלטים, הוקם בקוריץ וועד לחלוקת לחם לפליטים וכעבור זמן כאשר נרגעו הרוחות, חזרו הפליטים לעיירתם זווייגל, אך כאן מצאו שלדי בתים שרופים.

רפי צדיקוב, ח' 2, ארנון

ע. א.,
ארנון ז' 2, מציורי העיירה

אריק ליכטמן,
ארנון ו' 2, מציורי העיירה